

D2643

B O R E C

11

1975

Anali o mestu heroju

Zgodbe ljubljanskih ilegalcev

Logičen konec hlapčevske vojske

Osrednji slovenski partizanski tisk

Slikar Vito Globočnik

BOREC 11-75 ★ XXVII

Revija za zgodovino NOB in ohranjevanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj revije: Republiški odbor Zveze borcev Slovenije

Izdajatelj: Založba Borec

Urejuje uredniški svet: Lado Ambrožič ml., France Filipič, dr. Tone Ferenc, Ivan Križnar, Radko Polič, dr. Miro Stiplovšek, France Sušteršič in Zima Vrščaj

Glavni in odgovorni urednik: Črtomir Šinkovec

Uredništvo sprejema sodelavce in bralce vsak dan od 9. do 12. ure

Rokopise pošljite na naslov: Uredništvo »Borca«, Ljubljana 61000, Miklošičeva 28/I

Poštni predal 203, telefon: n. c. 320-476, interna: 34

Nenaročenih rokopisov in fotografij ne vračamo

Vsebina

- 551 **Zvone Kržišnik**: Anali o mestu heroju
- 565 **Nada Kraigher**: Zgodbe ljubljanskih ilegalcev
- 579 **Franci Strle**: Logičen konec hlapčevske vojske
- 588 **Črtomir Šinkovec**: Protest, pesem
- 589 **Ivan Nemec**: Žužemberški spomenik
- 590 **Benjamin Gracer**: Usoda, pesem
- 591 **Lado Ambrožič ml.**: Osrednji slovenski partizanski tisk

Likovna umetnost

- 605 **Iztok Durjava**: Slikar Vito Globočnik

Književnost — ocene

- 609 **Slavko Rupel**:
Knjige DZS v počastitev osvoboditve
- 611 **Slavko Rupel**:
Gilles Perrault: Veliki dan
- 612 **Črtomir Šinkovec**:
Ivan Kreft: Teh petdeset let
- 613 **Črtomir Šinkovec**:
Knjiga o »Kričacu« — Radiu OF

Bibliografija

- 614 **V oceno smo prejeli**

Fotografija na prvi strani ovitka: Partizanska politična ura v prihajajoči pomladi nekje na Dolenjskem

Revija »Borec« je bila z ukazom predsednika republike Josipa Broza-Tita odlikovana ob petindvajsetletnici izhajanja z redom zaslug za narod s srebrnimi žarki

Naročila in reklamacije pošljite na naslov: Založba Borec — za revijo »Borec«, Ljubljana, Miklošičeva 28/I., telefon 320-486, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 50101-603-45858, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 50100-620-107-32040-000-457. Celoletna naročnina znaša 80 dinarjev, polletna 40 dinarjev. Posamezna številka 8 dinarjev. Tisk: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

Zvone Kržišnik

Anali o mestu heroju

III. del

Skoraj pol leta prehitka si je zagotovila OF, preden se je reakcija v Ljubljani lotila organiziranih dejanj zoper revolucijo. Vse tja v jesen 1941 bivši voditelji buržoazije stopicajo na mestu, ugibajo, kam in kako naj se obrnejo, dvorijo zavojalcem, prisluškujejo nasvetom, ki jim iz Londona tako prijetno priporočajo obotavljanje in »čakanje na pravi trenutek«. Ti nasveti tudi ne varčujejo s samoumevnostjo in samoprepričanjem, da ostaja ista senilna smetana, naj že bo doma ali v emigraciji, pač takisto kot prejšnje čase legitimna predstavница slovenskega naroda. Ta čas pa slovenski gozdovi oživljajo od naraščajočih partizanskih čet, ki so že postale organski del Titove vojske. Sama Ljubljana že mesece dejansko uboga zgolj povelja Partije in SNOO — navzlic temu, da šteje mestna garnizija skoraj 30 000 italijanskih vojakov, ne računajoč policijskih, upravnih in strankarskih fašističnih aparatov.

V topoumnih glavah — topoumje jim je lastno na vseh obzorjih razen na horizontu oblastništva in koristoljubja — se začenja svitati zlasti takrat, ko jim nosovi zaduhajo družbeno vzporednico vseljidskega upora. Že res, da od nekdaj vedo, da mora biti tako vsepovsod, kjer deluje Komunistična partija. Toda prav neverjetno se jim vidi, da je mogla ta ilegalna partija v tako kratkem času tolikanj vzburiti množice in jih skozi narodnoosvobodilne načrte usmeriti tudi v družbeni prevrat, ki obeta vlado ljudstvu, včerašnjim prvakom pa večno razdedinjenje; in še zlasti, da je s svojim programom mogla navdušiti in osvojiti ne samo delovsko-kmečke, ampak tudi meščanske sloje in celo velik del premožnih ljudi. Samo najbolj gluhi razredni sovražniki delovnega ljudstva so pač mogli ostati zakrknjeni vpricho programa OF, da »ta revolucionarna akcija predstavlja izhodišče za osvoboditev in združitve vseh Slovencev, da »deluje za slogo in enotnost jugoslovanskih in za povezanost slovanskih narodov«, da »OF preoblikuje slovenski narodni značaj«, da »slovenske ljudske množice, ki se borijo za svoje narodne in človeške pravice, ustvarjajo nov lik aktivnega slovenstva«, da bo »po narodni osvoboditvi uvedla OF dosledno ljudsko demokracijo«, in da si bo, skratka, »narod pisal sodbo sam«. Ko je torej reakcija zvedela za družbeni del programa OF, so ji stopile na čelo potne srage strahu in togote; zavedla se je, da se ji spodmikajo tla pod nogami; revolucionarne zakonitosti so jo pritisnile ob zid: morala je začeti odprt boj za svojo oblastniško tradicijo in za svoje razredne koristi. Ob tem spoznanju ji je bilo malo

mar, da se v danih okoliščinah kontrarevolucija ne more gibati drugače kakor za ceno narodnega izdajstva in za ceno neizogibne bratomorne vojne. Še več! Tuja zasedba je reakciji pomenila zaveznico, saj ji je obetala nasproti demokratičnemu svetu imenitno kamuflažo, neposredno pa bojnega kamerada, kajti fašizem je mimo nacionalnega genocida gojil in izvajal tudi splošen razredni pogrom. Naj je tudi bilo na dlani, da bosta Hitler in Mussolini propadla — čeprav vsi omejeni prvaki niti o tem niso bili prepričani — je bilo vendar mogoče izkoristiti njuno tedanjo moč in ubijati osvobodilna stremljenja; pozneje pa bodo tako in tako imperialistične sile Zahoda vzele vaje v roke in privedle položaj k staremu skupnemu imenovalcu...

Po dolgotrajnih krčih, ko so za silo pomirili med sabo tradicionalne strankarske razprtije — kakšen absurd, da je šele ljudska revolucija bila zadosten povod za to slogaštvo! — so buržoazni vrhovi začeli snovati belogardistično in plavogardistično zaroto zoper uporno slovensko ljudstvo. Pojavila se je cela vrsta generalov — generalov brez vojske — ki so z varnimi ledji nasproti okupatorju, z zahrbtnostjo, z narodnjaškimi in verskimi gesli, ob lažeh, podtikanjih, provokacijah, denunciantstvu in s podobnimi »preizkušenimi« metodami, pa tudi ob vohunstvu ter ob sodelovanju z OVRO in gestapom začeli zbirati somišljenike, da bi z orožjem udarili v hrbet borečemu se narodu. Čeprav se je okupator dolgo — vse do poletja 1942 — odrekal njihovih neposrednih bojevniških uslug, je vendar že zaradi načela divide et impera blagohotno spremljal rast zarote. Puščal je akciji njeno navidežno ilegalnost, kot bi hotel reči: »Bomo videli, kaj se bo iz tega izcimilo. Morda bomo te vroče zaveznike res še kdaj potrebovali.«

Kaj pisana je bila združba zarotnikov, toda glede na zakonitost razrednega boja in narodnostnega poštenja niti takrat niti kdajkoli njihova imena niso vzbujala začudenja. Finančni magnatje, kot dr. Praprotnik, Avsenek, dr. Basaj; patentirani politiki à la dr. Natlačen, Pucelj, dr. Pirkmajer, dr. Kramer, dr. Adlešič, dr. Gosar, prof. Šolar, ing. Nagode; izdajalski oficirji, kot Leon Rupnik, Karel Novak, Ivan Prezelj, Janko Debeljak, Marjan Sterniša, Pavle Vošnar; poklicni vohuni kot dr. Šmajd, dr. Zajc, ing. Dimnik, Franjo Juvan, Tone Duhovnik; številni policijski talenti dr. Hacinovega kova; vodilni klerofašisti, kot so bili kaplan Glavač, brata Capudra, Smersu; vodje katoliške akcije prof. Tomec, dr. Odar, dr. Lenček, šefi univerzitetnih Stražarjev dr. Erlih, dr. Žebot, Casar; mnogi goreči občudovalci Mahničeve in Ušeničnikove zadrlosti; četa fanatičnih bogoslovcev, kaplanov, župnikov, redovnikov in višje cerkvene hierarhije s samim knezoškofofom dr. Rožmanom na čelu; prodani časopisni uredniki, kot dr. Tine Debeljak, Janko Hafner, Mirko Javornik; pustolovci in karieristi, uradniški hlapci, breznačelni učitelji, vsakršna svojat, ki je bila pripravljena vzeti judeževe srebrnike, se povzpeti in se prilizniti mogočnikom... Kot rečeno, nič presenetljivega nista razkrivala socialni sestav in imenski seznam zarotnikov. KP Slovenije in delavski razred sta že v dolgotrajnih razrednih bojih pred vojno dobro poznala vso to strukturo — bila bi naivna, ko bi pričakovala, da se bosta kdajkoli znašla z njo v istem taboru. Toda spričo razmer, ki so elementarno zdramile zavest delavca, kmeta in nasploh »neukega malega človeka«, se kaže zgodovinsko porazno, da je pristalo na drugi strani barikad toliko slovenskih doktorjev, profesorjev, inženirjev in vseh drugih intelektualcev, ki sta jim vednost in izobrazba vendar omogočala trezen preudarek in pravilne moralno-etične odločitve. Toda ne samo, da se je vsa ta inteligenca ločila od svojega naroda — padla je celo tako daleč, da je odločilno sodelovala pri oblikovanju »krvave španije« na slovenskih tleh. Še posebno grozljivo je, da si je v tem procesu tolikanj okrvavila roke duhovščina — učiteljica božje in človečanske vere, oznanjevalka vesoljne ljubezni.

Težko pregledna je množica tajnih kompanij in vohunskih družčin, ki so jih zasnovali buržuji od poletja 1941 do poletja 1942 zoper Osvobodilno fronto. Ob ščuvanju pa tudi ob vsestranski krepki podpori, ki jim je prihajala po vatikanskih, turških, švicarskih, portugalskih in drugih kanalih od ubežnih strategov reakcije iz Londona — med njimi je strupeno prednjačil dr. Miha Krek — so nastajali v Ljubljani zarotniški komploti. Osnovni cilj jim je bil ohromiti osvobodilni boj, z lažno propagando razdreti enotnost Slovencev, predvsem pa oblikovati oborožene oddelke, da bi neposredno nastopili proti partizanom oziroma, kot je dosledno razglasila reakcija, proti »brezbožnemu komunizmu«. Čeprav zelo dolgo niso uspeli spraviti skupaj imena vrednih formacij, saj so se jim sproti razblinjale kot neresnične sanje, so nadevali svojim družčinam zveneča imena: Slovensko narodno gibanje, Slovenska legija, Slovenska straža, Študentska legija, Sokolska legija, Pobratimstvo, Narodna legija, Napredna delovna skupnost, Slovenska zaveza... Mimo tega, da so imeli v rokah legalno časopisje Slovenec, Slovenski dom, Jutro itd., ter klerofašistična glasila »Revija katoliške akcije«, »Mi mladi borci«, »Straža v viharju«, so začeli izdajati celo vrsto obskurnih lističev, kot so bili »Svoboda ali smrt«, »Slovenija in Evropa«, »Gradivo«, »Svobodna Slovenija«, »Zarja svobode«, »Pobratim«, »Slovenska zveza«... Hkrati so zlasti ideologi klerofašizma tiskali posebne publikacije na primer »Komunizem in njegov pravi obraz«, »V znamenju Osvobodilne fronte« in podobne, s katerimi so »znanstveno« in »historično« prepričevali Slovence, da morajo slediti prav njim, »naslednikom velikega in genialnega voditelja dr. Antona Korošca.« Obilo so si pomagali z letaki, deklaracijami, proglesi, v katerih so prikrojevali, informirali, razlagali, poučevali, navduševali — toda govorili so zgolj samim sebi. V skrivnostno razpečevanih navodilih, na kavarniških in gostilniških sestankih, v obširni privatni korespondenci so učili drug drugega šifer, vohunstva, ovajanja rodoljubov, pridobivanja pristašev, oblik, kako naj bi delovale njihove bojne trojke in jate in voji — navzven, za širšo rabo pa je bilo vse njihovo početje okinčano s »protikomunizmom«, vse prepleteno z obrekovanji, lažmi, slaboumnimi sofizmi in verskimi frazami, ozaljšano z infantilnimi besedili priseg »pri vsemogočnemu bogu«, predvsem pa je bila temeljna značilnost njihovega početja, da je hermetično zanikalo resnično vsebino Osvobodilne fronte.

Posebno prikladnega zaveznika je našlo ljubljansko belogardistično vodstvo v srbskem veleizdajalcu Draži Mihailoviću. Legenda o tem »gorskem carju« je pomenila velikansko, komaj verjetno prevaro zoper vso protihitlerjevsko koalicijo. Ves Zahod je poveličeval bradatega »junaka« z Ravne gore, kralj Peter ga je povzdignil v generala, vojnega ministra, komandanta vseh vojnih sil v okupirani Jugoslaviji... Vera vanj je kljub nasprotni resnici zagrizeno živela in se celo krepila, kajti domači in tuji reakciji je bila ta vera prijetna: Mihailović je bil pač človek in simbol tistega preteklega sveta, od katerega se buržoazija nikakor ni hotela posloviti, čeprav je naglo tonil v nepovratnost. Tito je zgodaj razkrinkal četniško izdajstvo; po njegovem sporočilu in po generalu Jaki Avšiču je avtentična resnica že daleč pred zimo 1941 dosegla borbena Ljubljano in Slovenijo. Isto resnico so poznali tudi zarotniki, vendar jim je bila všeč, navzven pa so jo prikrili, jo izmalili in prikrojili po svojih željah. Pri tem poslu so jim izdatno pomagali emigranti v Londonu in Washingtonu, ko so odobrili Mihailovićevo »taktiziranje« in nenapadanje okupatorja ter bolj ali manj javno podprli njegov boj proti partizanom. Ko je major Karel Novak kot Dražin agent prišel s pohoda »v svobodne srbske planine« nazaj v Ljubljano, so se ga mencajoči kvislingi oklenili kot preroka, ki bo tudi z akcijo in ne samo v besedah sposoben začeti križarsko vojno zoper »komunizem«. Kar takoj so temu ambicioznemu renegatu, ki je izstopil iz OF, poverili nalogo, naj

začne organizirati četniške odrede — poznejšo plavo gardo. Ta vojska naj bi skupaj s klerofašističnimi oboroženimi skupinami udarila proti revoluciji.

Po »gentlemanskih sporazumih« med stariim klerikalci in liberalci, po emigrant-skih nasvetih, kako naj vse stvari uredi, da bodo kljub sodelovanju s fašisti »ostali brez madeža v očeh zaveznikov« in ko je naposled pred neprestanim, do skrajnosti priskutnim ponujanjem uslug popustil tudi okupator — omehčali so ga udarci Oslo-bodilne fronte — je bila konec junija 1942 prižgana zelena luč oboroženi kontrare-voluciji na Slovenskem. Ta zelena luč — odobril jo je italijanski general Robotti — je posvetila pozno, zakaj po drugih predelih Jugoslavije so četniki in ustaši sode-lovali z okupatorjem v bojih že vsaj tričetrť leta. Končno so torej lahko začeli de-lovati mehanizmi izdajalskega stroja, ki ga je reakcionarna ljubljanska oligarhija načrtovala, konstruirala, spopolnjevala ter mazala z lažnivo propagando in denar-jem toliko mesecev. Kakor je pokazal potek dogodkov, stroj niti takrat niti pozneje ni funkcioniral tako uspešno, kot je pričakovala »Slovenska zaveza«. Vsa zarota ni ščela več kot tri do štiri tisoč pristašev in še tisti so bili vse prej kot zanesljivi. Večina izmed njih je bila vsak trenutek pripravljena pustiti pajdaše na cedilu. Takšnih, ki bi hoteli vzeti puško v roke, je bilo med to pomehkuženo in preračun-ljivo sodrgo bore malo. Zares zelo malo je bilo potencialnih »mučencev za vero« ali za »narod«. Celo mladci Kristusa kralja, celo glavačevci, celo Stražarji so iztis-nili iz svojih vrst prav redke ljudi dejanja. Reakcija si je morala pomagati v glav-nem s pustolovskimi najemniki, predvsem pa s podeželskimi zapeljanci in s tistimi, ki jih je bela garda nasilno rekrutirala.

Laž in izdaja, naj sta začinjeni s še tako dopadljivimi gesli, ne premikata zavesti. Ne moreta obvladati mikrokozmosa v človeku. Etika boja je vezana na jasno raz-vidnost med dobrim in zlim.

Vpričo teh prastarih spoznanj postaja razumljivo, zakaj je oni drugi stroj — stroj OF — deloval v ilegalni Ljubljani skozi vso drugo svetovno vojno brez zastoja; zakaj se je že jeseni 1941 lahko rodila med Rožnikom in Golovcem država v državi; zakaj je lahko trajala ta država skozi nasilje, sadizem, ujetništvo, lakoto, zakaj je vsem mukam okupacije navkljub uveljavljala svojo voljo, se borila, žrtvovala, v tolikernih epizodah in v celotnem osvobodilnem dejanju tako možato zanemarjala fizično mejo med življenjem in smrtjo ter naposled zmagala?! Temeljni odgovor ne more biti drug kot ta, da je občestvo te države v državi posedovalo ono raz-vidnost med dobrim in zlim, da je premoglo etiko boja, kakršno more zdrnamiti samo pravičen cilj, da je razvilo v sebi zavest, kakršno lahko trajno goji in pojí samo etična resnica. Komunistični partiji gre zasluga, da je osebnost Ljubljane našla v sebi pravi notranji red, da je šla zavestno v boj za humanistične kvalitete. Partija je vzredila ideje in ideale v delavskem razredu, razgibala je okorno kmetsko tvar, našla je prijeme, s katerimi je zganila meščanstvo Ljubljane, — ljudstvo tiste proletarske in delavne in kulturne pa tudi vesele, lahkomiselne, bohemske, lagodne, krmežljave, stremuške, ozkosrčne, pobožne, neumne in kdo ve še kakšne Ljub-ljane... Zadostna organizatorična sila je ob zadostnem povodu sprožila v gibanje človeško materijo, ki je stoletja krnela v statiki. Vse epsko razsežje in drama-tičnost, ki ju je vseboval boj ilegalne Ljubljane, je mogoče vzporediti — kaj bi podlegali zaprašeni slovenski skromnosti — z zelo slovečimi dejanji človeške zgo-dovine. Posebne, verjetno doslej nedoživljene okupacijske razmere, fizična premoč sovražnika — s slovenskim pesnikom ga lahko imenujemo motorizirani Džingiskan — krutost tega sovražnika in slepo sovraštvo njegovih belih pomočnikov so pred-stavljali navidez neprebojno steno. Na misel nam prihajajo junaštva obleganih mest od Kartagine do Madrida, Varšave in Leningrada; upori zatiranih ljudstev, od

Kvisling Rupnik s svojimi gospodarji na ljubljanski ulici

Spartaka do pariških komunardov; burne vstaje gladiatorjev, galjotov, bokserskih revežev; brezupnost, toda mrka odločnost v nastopu Gubčevih kmetov in v gibanjih kapitalističnih sužnjev na vseh celinah; zavestna žrtvenost ljudstev v Oktobrski in prenekateri drugi revoluciji... Upor Ljubljane enakopravno sodi v to zgodovino. Noter se uvršča zaradi vseh zunanjih razmerij, tembolj pa zaradi dogajanj v moralnem svetu posameznika in celote. Iz teh dogajanj je zrasla epopeja, katere vrednote presegajo matični prostor in čas: ostajajo neminljive, ne samo za Slovence, marveč za vse človeštvo.

Mozaik junaštev je sestavljen iz tolikerih kamenčkov, kolikor je Osvobodilna fronta potegnila vase človeških usod. Dileme, hrabre odločitve in dejanja so pripevali ljudje ilegalne Ljubljane ne glede na starost, poklic in spol, ne glede na vrsto akcije, ki jim je bila zaupana in ukazana, ne glede na položaj, v katerem so se med akcijo znašli in ne glede na stopnjo pomembnosti, javnosti, skritosti ali brezimnosti njihovega boja.

Dijak in vajenec sta izpričala svojo pripadnost OF že s tem, da sta zavračala pritiske, ki so ju silili, naj vstopita v fašistično mladinsko organizacijo GILL. Nista hotela ne v šoli ne drugod dvigati rok v fašistični pozdrav, iz protesta se nista hotela učiti italijanščine, čeprav sta s tem tvegala kazen in nemalokdaj izključitev. V marsikateri družini, kjer starši še niso dojeli razmer, je moral gimnazijec braniti svojo zavednost še proti očetu in materi, ki sta po privajeni šegi vzdihovala, češ izgubil boš leto. Takemu pasivnemu odporu mladih so se bolj in bolj pridruževale

aktivne naloge: treba je bilo z vednostjo staršev ali brez nje hoditi v noč, trositi letake, pisati gesla po hišnih zidovih. Treba je bilo prepričevati manj zavedne sošolce, deliti pod klopmi Mlado Slovenijo in drug osvobodilni tisk, opravljati kurirske naloge. Prenekateri mladinec je sodeloval v gibanju na lastno pest; ne da bi mu kdo kaj naročil, se je lotil neštetih podvigov, da je umirjal v sebi anarhični, vendar nezadušljivi velelnik, da mora tudi on škoditi zoprnemu tujcu. Samogibno je ljubljanski otrok zapuščal žogo in igre in se z vsem žarom predajal mladinski organizaciji OF, čeprav je ta terjala od njega čas za sestanke in politični študij, delo, skrb, odgovornost, disciplino in marsikatero žrtev. Sestajali so se na Rožniku in Šišenskem hribu, iznajdljivo sestavljali lastne preproste tiskarne, načrtno zbirali vojaško opremo, zdravila, obveze, denar, hrano in vse to odnašali terenskim odborom. V lačnem mestu so otroci zahtevali od mater, naj jim izroče še tako majhne količine racioniranih živil, da bodo vsaj nekaj dobili od njih ilegalci in partizani. Odrekli so se skromnim koščkom kruha in žlicam sladkorja, da bi potem zbrali te deleže in jih v vrečicah izročali. Mladinke so iz raztrganih rjuh delale obveze. Neumorno so skrbele za otroke padlih borcev, pa za pionirje, ki so imeli v partizanih očete, matere, starejše brate. Starejši so mlajše učili igrati se partizane in fašiste, seveda tako, da so prvi vselej zmagali. Po igri so skupaj brali, toda ne pravljič, ampak o tem, kaj se dogaja po svetu. Kmalu so celo najmlajši — devet, desetletni pionirji — uprizarjali pogumne, celo predrzne akcije. Kronika osvobodilnega boja je zabeležila, da so pisali gesla na sovražne bunkerje, raztresali letake kar iz otroških samokolnic, pobirali posojilo osvoboditve, trosili na ceste žeblje, da je prenekatero sovražno vozilo obstalo. Plazili so se prek zidov, vzeli fašistom, kar so dosegli in odnašali v nahrbtnikih stvari partizanom. Izreden je primer s kopanja na Ljubljani, ko so otroci z igro zaposlili italijanske vojake, medtem pa so jim starejši vrstniki pobrali odloženo orožje...

Kolikšen preobrat, kako naglo zorenje je zahtevala OF, da so otroci domala čez noč postajali odrasčeni fantje! Enako naglo ali še hitreje so fantje postajali možje.

Skojevci in drugi mladinci šestnajstih, sedemnajstih let so se ukvarjali že z nalogami, ki so bile sicer poverjene kvartnim in terenskim odborom, Narodni zaščiti in VOS, ilegalni tehniki, najtežavnejši kurirski službi... Skozi vso vojno je vsaj 3000 članov te udarne mladine sodelovalo v ilegalnem boju Ljubljane, na stotine pa jih je odšlo v partizane. Kalili so se v študiju revolucionarne literature in hkrati v vsestranski aktivnosti. Zažigali so kresove in izstreljevali rakete ob ljudskih manifestacijah, kričali borbena gesla skozi megafone iz gozdov nad Tivolijem; organizirali in do podrobnosti so pripravili velike trosilne akcije; že so tudi razoroževali italijanske vojake, izvajali najrazličnejše sabotaže, vdirali v stanovanja italijanskih funkcionarjev ter odnašali radijske sprejemnike, pisalne stroje, orožje. Delovali so v posebnih mladinskih desetinah Narodne zaščite, najodločnejši celo v skupinah VOS...

In vendar je bila ta mladina grajena iz enakega mesa in krvi kot katerakoli druga, v njej je bilo enako srce in mislili so enaki možgani. Premagati so morali v sebi naraven strah, predsodke, nemalokrat verske, moralne, družinske, šolske, družabne in druge zadržke. Ustvariti so si morali novo, bojno religijo in ji podrediti ves svoj osebni svet. V tem procesu so doživljali zmage in padce, duševne pretese, nemalokrat tihe tragedije — toda vstajali so in jekleneli, zakaj volja upora, ki je prežela mestno okolje, je bila močnejša od vsega.

Odrasli možje iz delavskih vrst in vseučiliščniki so tvorili jedro VOS — udarne, obveščevalne in varnostne organizacije. Ta je delovala v Ljubljani in v vsej Osvobodilni fronti neposredno pod vodstvom Partije. Njeni člani so se lotevali naj-

nevarnejših akcij. Vosovci so takoj v začetku svojega delovanja prevzeli od Partije vse zveze, ki so že bile vzpostavljene na policiji in celo na visokem komisariatu. Člani VOS so se vtihotapljali v sovražne vohunske agenture, kjer je bilo moč zbrati največ dragocenih obvestil, hkrati pa so preprečevali delo teh agentur, in sploh vse pete kolone. Vdirali so v obveščevalne centre, kjer so bila spravljena arhivska gradiva okupatorjev ter bele in plave špijonaže, prestrezali vesti včasih pri izvoru včasih tik preden so dosegale cilj. Prodrli so celo v OVRO in v vodstvo karabinerjev, imeli so vpogled v delo poveljstva fašističnih enot, v sodne in druge zapore, v delo politične policije in kvesture.

Varnostne akcije VOS sredi ogromne ljubljanske garnizije in sredi mrgolenja njenih pomožnih sil so bile mojstrovine, prikazi večšine, iznajdljivosti, duhovitosti, prisebnosti, drznosti in poguma, kakršnih zlepa ni videl svet. Rešitev Luke Leskoška iz šempetrske vojašnice; rešitev Zdenke Kidrič iz ginekološke klinike; reševanje — čeprav neuspelo — Toneta Tomšiča iz zaporov; podvig, ko je vosovec Luka dvignil milijon lir »za potrebe OF« iz sovražne banke. Prodor vosovca B. V. 1 v vrhove belogardistične zarote... Predvsem pa še danes vzbujajo strmenje eksekucije izdajalcev, ki jih je ljudsko sodišče obsodilo na smrt: klerofašista Emra, gestapovca Polaka, policijskih konfidentov Pliveriča in Kukoviča, enega izmed vodij protirevolucije Praprotnika, obeh Rožmanovih »mučencev« Župca in Kiklja, ideologa narodne izdaje Erlicha, organizatorjev Peršuha, Majdiča, Natlačena... Ob vseh teh akcijah, ki so se zdele takrat in se zde še danes nepojmljive, domala fantastične, so člani VOS srčno nosili glave naprodaj. Belak, Turk, Majcen, Potnik, Babnik, Eyppert in mnogi drugi so padli.

Ti »hladnokrvni« strelci na ljudi so bili kristjani, Slovenci z normalnimi čustvi, s trezno, še kako trezno pametjo! Tako kot drugi so imeli ljubeče matere in očete, žene, zaročenke, otroke, ki so jih ljubili. Kaj jih je nagnilo, da so tvegali in žrtvovali svoja mlada življenja, kaj jih je premaknilo, da so zatrli v sebi moralno rezoniranje, ki jim ga je dala vzgoja v mladosti, pa postali atentatorji? K takemu ravnanju jih je potegnila sila revolucije, ideja, ki neskončno presega vrednotenje telesnega življenja. Njihova morala se je dvignila visoko nad lažno moralo preteklosti: zavedali so se z vso svojo bitjo, da ne streljajo na ljudi, ampak na neljudi! Vedeli so, da bodo tako rešili življenja mnogih rojakov, mnogih poštenih rodoljubov. Če je vendar kdaj član VOS omahoval — v sleherni duši so doma viharji in potresi, in nastajajo praznine — je njegovo zavest zanesljivo vzravnala zvestoba Osvobodilni fronti in Partiji. Vera v jutrišnji dan, disciplina revolucionarnega vojaka, globoka prepričanost v veliki skupni boj, narodna in komunistična etika — te vrednote, nakopičene v slehernem izmed teh junakov, so zmagale nad vsemi njihovimi bojaznimi in nespoznanji.

Ženske: matere, žene, hčere, sestre v ilegalni Ljubljani... Nihče ni pričakoval od njih, da bodo nekakšne amazonke 20. stoletja, toda OF in njihovo lastno hotenje sta odkrila tisoče oblik in poti, kako se jim je mogoče udeležiti boja. Ob grozljivem tveganju so sprejemale kurirje, funkcionarje in druge ilegalce v svoja stanovanja. Dajale so jim hrano, obleko, jih prenočevale, nešteto krat prenašale njihova sporočila. Delovale so v mnogih akcijah Delavske enotnosti, nabirale denar za OF in razne potrebščine za pomoč še potrebnejšim od sebe. Ta ljudska pomoč je segala daleč v koncentracijska taborišča in jetnišnice. Noč in dan so se ženske tresle za svoje može in otroke, ki so odhajali v akcije, prelivalle solze za izgubljenimi, toda dvignjene glave prenašale udarce. Kot drugi meščani, so se udeleževale plebiscitnih akcij, ko je OF zahtevala, da morajo biti ob tej in tej uri ulice in kinodvorane prazne. Odpravljale so moške v partizane in jih spremljale skozi tajne prehode kot

kurirke, vzdrževale mrežo najzanesljivejših javk. Skupaj s penzionisti so visele cele noči nad radijskimi sprejemniki, lovile vesti z domačih in svetovnih bojišč, razpečevale Poročevalca in posredovale vesti Kričača; kadar in kakor so mogle, so dvigale moralo v svoji sredini. V najkritičnejših obdobjih, ko so možje večinoma že odšli v partizane, so ljubljanske ženske prevzele ključne položaje upora. Junaško so se odpravljale v demonstracije pred škofijo, pred okupatorska oblastva in pred zapore, ne meneč se za verjetno možnost, da bodo fašisti podivjali in jih prerešetal s strojnicami. Razganjali so jih s puškinimi kopiti in curki vode, izkupile so nešteto udarcev, toda niso popuščale: dne 1. avgusta 1943 se jih je zbralo v demonstracijo deset tisoč!

Pravzaprav je nemogoče ločevati borce ilegalne Ljubljane po starosti in spolu, kajti čeprav je narava raznih nalog vplivala na izbiro, kdo jih bo izpolnil, je bilo mesto vendar en sam organizem, v katerem je sleherno živo vlakno emancipirano služilo obstanku in gibanju celote.

Ni bilo člana OF, ki ne bi tako ali drugače sodeloval v množični obveščevalni službi. To organizacijo, ki je zbiral prav vsa, tudi na videz nepomembna obvestila, je vodil okrožni obveščevalec; on je postavljaj rajonske, kvartne, terenske in ulične obveščevalce — tem pa so nosili novice vsi ljudje od otrok do starcev. Veliko dragocenih vesti je prihajalo iz matičnih odborov, iz podjetij, trgovin, bank, od policijskih stražnikov, še zlasti pa s pošte in železnice. Samo terenskih množičnih obveščevalcev je bilo štiristo — toliko kot terenskih odborov. Tako je bil nadzorovan sleherni korak sovražnika. Zbrano je bilo nešteto podatkov o razpoloženju množic, o pomanjkljivosti političnega dela, o napakah v lastnih vrstah. Nепrekinjene poizvedbe so tekle o sovražnih poskusih razbijati enotnost OF. Zbirali so tudi podatke o sestavi, oborožitvi in predvidenih vojaških akcijah okupatorskih sil, o njihovi morali in notranjih odnosih, o poskusih protišpijonaže, o beli gardi in njenih ova-duhah...

Zelo množična organizacija OF je bila Narodna zaščita, formalno ustanovljena v oktobru 1941. Desetine, vodi, čete in bataljoni zaščitnikov so bili dejansko prva oborožena sila OF. Ko je bila NZ na višku svoje moči, je štel v Ljubljani deset bataljonov, oziroma nad tri tisoč članov. Bila je čisto vojaško organizirana, čeprav so jo sestavljali civilisti: delavci in delavke, uradniki, študentje in drugi meščani. Enote te vojske so se na ukaz bliskovito zbirale, udarile, opravile nalogo in se spet razšle. Imele so celo orožne vaje in vaje v hitri mobilizaciji. Ena izmed takih vaj je bila, da je mimo sedeža visokega komisarja — razumljivo mimo številnih straž — primarširala četa Narodne zaščite in ob tem pozdravila svojega komandanta! Neštetokrat se je pokazalo, da je bil okupator proti tem borcem brez moči, kajti bili so drzni, iznajdljivi, presenetljivi, — uživali pa so tudi množično pomoč vsega ljudstva, saj je bolj ali manj neposredno sodelovalo z njimi vsaj dvajset tisoč prebivalcev. V svojih akcijah so rezali telefonske žice, minirali proge, pripravljali eksplozije in druge sabotaže; razoroževali sovražnika; prenašali orožje iz Ljubljane v partizane; reševali tovariše iz zaporov; odpremljali pošiljke, tu in tam kar cele vagona na partizansko ozemlje; aktivno so sodelovali pri raznih ljudskih manifestacijah in demonstracijah; nudili oboroženo zaščito; odpirali in zavarovali kanale, po katerih so odhajali Ljubljančani v hribe; razobešali ob pomembnih datumih — v porog in jezo okupatorju — slovenske zastave s peterokrako zvezdo na javnih poslopjih. Najslavnejši primer je bil, ko je Vilko Kopecky-Ibro za dveletnico okupacije izobesil zastavo vrh zvonika frančiškanske cerkve. Izumljali so neverjetna skri-vališča za ljudi in za blago; ustanavljali partizanske čevljarske, krojaške, mehanične, mizarske in druge delavnice; izdelovali sredi okupirane Ljubljane bombe, eksploziv,

Beli izdajalci hlapčevsko sodelujejo z italijanskimi fašisti proti svojemu narodu

male španske jezdece proti gumam italijanskih avtomobilov, nože, embleme za partizanske kape; popravljali puške in drugo orožje...

Koliko naporov in odgovornosti je zahtevalo vse to delo! Koliko tveganja, koliko odločnosti in žrtvene pripravljenosti! Ni še toliko čudno, da je vse te vrline premogel tovarniški delavec, železničar, skojevec, komunist — saj ga je vzgajala že leta in desetletja Partija. Iz tega razreda so izšli najboljši frontovci, partizani, člani VOS, zaščitniki in drugi najzavednejši ilegalci. Toda bojni zanos je kmalu prevzel tudi skromnega meščana, okornega kmetiča, vernega katoličana... Prevzel je obrtnika in prenekaterega večjega podjetnika — človeka, ki je po poreklu in socialni razvrščenosti veljal za razrednega sovražnika. Marsikomu je tekel po licih znoj strahu, marsikdo je drhtel pred okupatorskim nasiljem in se tresel za imetje, za ostanke osebne svobode in za življenje, — toda ilegalna burja je pometala iz duš sebičnost, lakomnost, strahopetljivost, škrtost, sredinsko opreznost, navado obračanja plača po vetru, preračunljivost, vsakršno osebno in družbeno nepoštenje. OF je tako zares preoblikovala slovenski narodni značaj! Včerajšnja moralno nezavidna Ljubljana je postajala drugačna!

Nov duh je napolnjeval ozračje, vel med ljudmi, oplajal vso eksistenco starega mesta. Človek ga je čutil, ne vedoč, komaj sluteč, od kod prihaja, toda polne so ga bile nosnice in srce. Razširjal se je iz prednjih okopov revolucije, na katerih so stali Partija, delavski razred, herojski patrioti.

Kateri so bili ti prednji okopi revolucije? Eden izmed njih je bila Centralna tehnika, ki jo je iz predvojnih čvrstih partijskih osnov reorganiziral za vojne razmere Tone Tomšič. Tiskarne: Podmornica, Tunel, Tehnika, Tone Tomšič, Truga, Cinkografija, Dokumentna tehnika, številne ciklostilne tehnike, Radio OF, pa z vsemi temi objekti povezana mreža javk, kurirskih zvez in zvez za ilegalni tisk — vse to bo prešlo kot veličastna mojstrovina v zgodovino narodnega in razrednega boja ne

samo našega naroda, ampak im memoriam vseh zaslužnih ljudstev. Ilegalna Ljubljana in z njo vsa slovenska okrožja so prejemale iz Centralne tehnike partizanske denarne bone, letake, časopise, knjige, teoretična dela, tiskovine, klišeje, štampljke in suhe žige, ponarejene listine od legitimacij, raznih dovolilnih in potnih listov do vojaških in transportnih dokumentov ter živilskih kart, poročnih in krstnih listov. Iznajdljivost, bistrournost in neskončno garanje Tomšičevih kadrov so delali čudeže in ob vsem je bilo videti, kot da postopa okupator po Ljubljani zavezanih oči. Ilegalci so gradili bunkerje, prevažali po mestu na tisoče zidakov, cele tone cementa in armaturnega železja, gradbene stroje, bale tiskarskega papirja... Nabavljali, skladiščili in prevažali so ob belem dnevu tiskarske in ciklostilne stroje, črkovni material, barve, matrice — pa spet odvažali izdelke iz tiskarn. Železničarji z vlaki, zaščitniki s tricikli, kmetice z zelenjadnimi in mlekarskimi vozički, nešteti uradniki z aktovkami so usmerjali tok blaga in potrebščin tja, kamor je bilo treba. V tiskarnah — največkrat so bili to bunkerji brez dnevne luči, tesni, vlažni, zatohli, skrajno nezdravi prostori — so delali ilegalni tiskarji kot neumorni krti, ne meneč se za smrtno nevarnost in svoje zdravje. Preprosto: izpolnjevali so naloge OF, kakor so jih pred njimi morali ob največji konspiraciji izpolniti njihovi tovariši stavbinci, da so zgradili te umetelne bunkerje, in kakor so jih za njimi morale izpolniti kurirke, da so z največjo prisotnostjo duha razpečale naklade tiskanega gradiva. Tiskarne so bile živčni sistem ilegalne Ljubljane — brez njih bi bil boj nemogoč.

Na stotine najzanesljivejših članov OF je bilo zadolženih, da so skrbeli za funkcijo tega živčevja. Predolg bi bil seznam imen, ko bi hoteli našteti celo samo ljudi, na katerih je slonela poglavitna teža tovrstnega dela. Mnogi so požrtvovalnost in zvestobo revoluciji plačali z življenjem, saj je okupator s silno besnostjo iskal ilegalne tiskarne in mnoge izmed njih tudi odkril. Umika iz bunkerjev ni bilo: tiskarji, ki so bili odkriti, so vselej morali sprejeti boj in umreti.

Ce je beseda o prednjih okopih revolucije — morda izraz ni čisto ustrezen, zakaj skoraj nemogoče je okope in barikade razvrščati po vrednosti ustvarjalnih deležev — se mogočno vzpenja pred zgodovino delo političnega in organizacijskega vodstva ljubljanske ilegale. Ljudje iz Centralnega komiteja Partije in SNOO, ljudje iz okrožnih, rajonskih, kvartnih in terenskih vodstev KPS in OF, vojaška komanda slovenskega partizanstva, ki je do pomladi leta 1942 prebivala v Ljubljani — ti kadri so pokazali vrhunsko zmožnost revolucionarnega vodenja. Vnaprej velja opustiti slovespeve o njihovih osebnih vrlinah, zakaj neustrašnost, hladnokrvnost v težkih položajih, odločnost, daljnovidnost, brezpogojna predanost ideji in akciji, neutrudna delavnost — te lastnosti so že prinesli s seboj iz dolgotrajne življenjske šole, katere sinonim je bil boj za delavske pravice. Toda položaj po razsulu Jugoslavije je postavil prednje toliko povsem novih zahtev in toliko posebnih ravnanj, da je kratko malo presenetljivo, kako sta njihov razum in volja vse to lahko zmogla.

Že sama odločitev, da je treba začeti splošen upor v razmerah, ki so bile zaradi neznanske okupatorjeve moči na videz neustreznejše kot kdajkoli, vzbuja občudovanje. Razvoj dogodkov je dal popolnoma prav njihovemu prepričanju, da bo razvnetost subjektivnih sil ljudstva odtehtala sovražnikovo premoč; objektivno pa je bila pravilna njihova ocena, da mora blok jugoslovanskih narodov in svetovnih demokratičnih sil toliko zaposliti in ohromiti okupatorja, da ne bo na nekem zalednem bojišču razvil zadostnih potencialov. Partijsko vodstvo je dokončno pridobilo najvplivnejšega zaveznika — delavski razred — z doslednim razširjenjem upora prek narodnostnih okvirov na družbeno področje. Prav ta politična doslednost, ki je bila naglo dokazana z ustanavljanjem osvobodilnih odborov in s postop-

nim prenosom oblastnih in ne samo vojaških funkcij na te odbore, je izpričevala resen državotvoren cilj upora, kar je na mah osvojilo množice. Ljudje so tako začutili in spoznali, da tu ne gre za neko brezglavo avanturo, marveč za stvar prelomnega pomena. Vse tarnanje reakcionarjev in sredincev, da bo narod v primeru oboroženega upora izkrvavel pod fašistično giljotino, ni moglo ne prepričati ne zaustaviti boja ilegalne Ljubljane in celotnega osvobodilnega gibanja; ob tem bi bilo skrajno krivično pozabiti, da sta Partija in OF sami trepetali v isti bojazni: kup dokumentov in pričevanj sporoča, kaj vse je njuno vodstvo ukrenilo, da bi bilo žrtev čim manj. Vendar misel na žrtve ni niti mogla niti smela dovoliti naj revolucija zastane ali obtiči. Ta misel je lahko samo povzročila, da je vodstvo izvedlo bojno organizacijo, kakršna je zaradi svoje brezhibnosti in človeške skrbnosti skrčila število žrtev na najmanjšo mero. In še nekaj je vsaj v začetku pomagalo ilegalni Ljubljani, kakor se že to sliši trivialno in nesmiselno: pomagala ji je sama reakcija, ki je okupatorja uspavala z zagotovili o »slovenski lojalnosti«, o »sreči« Ljubljanske pokrajine, da je prišla pod okrilje dvatisočletne rimske kulture, o katoliškem »sorodstvu« Italije in Slovenije, o »zvestobi Duceju« in z drugimi všečnimi frazami.

Toda prava Ljubljana, država v državi, je po zaslugi sijajne organizacije upora že imela v OF svojo ljudsko oblast, v Partiji ideološko usmerjevalko, v delavstvu in rodoljubnem meščanstvu pa svoje zveste državljane. Množice teh državljanov so od dne do dne naraščale, dokler niso obsegle devet desetih ljubljanskega prebivalstva. Ilegalna država se je bojevala strnjeno, vse krepkeje udarjala, tolkla s tisočermi orožji, da je Ciano po pravici zapisal tiste znane besede: »V Sloveniji stvari ne gredo dobro. Visoki komisar prosi, da mu pošljemo še 24 000 ljudi. Videti je, da so ljubljanske ulice neprehodne za naše enote. Vsak vhod, vsaka zavesa na oknu skriva zasedo.« Kmetje so množično skrivali pridelke pred okupatorjem. Partizanstvo se je širilo iz Ljubljane po vsej Sloveniji. Slovenski narod je Fronti porstovoljno plačeval narodni davek — samo v Ljubljani vsak mesec nad 400 000 lir. Po mestu in deželi je krožil partizanski denar. Ljudska država je izdajala svoje odloke in proglase, imela je svoje sodišče, svoj tisk, svoje referendume in plebiscite. V političnem pogledu je postajala država enotna, kajti kmetje, inteligenca in že tudi vsi tisti buržuji, ki se niso spečali z okupatorjem, so postopno priznavali vodilno vlogo delavskemu razredu. Ni bilo težko priznati te vodilne vloge, kajti največ žrtev je dajal delavski razred, on se je najodločneje boril, on je vtisnil pečat vsemu uporu.

Lahko je reči: odlično vodstvo, izvrstna organizacija. Toda za temi hitrimi besedami se skriva morje mišljenja, preudarjanja, posvetovanja. Misli, preudarki in posveti mnogih ljudi se morajo dan za dnem združevati, to pa pomeni tisoč in tisoč nevarnih poti, do podrobnosti izvedeno konspiracijo, preverjanja, izbiro sestankarskih prizorišč, varnostno organizacijo, nezamudne ukrepe, garanje brez primere. Vsak strah, vsaka pretirana previdnost in še bolj vsaka predrznost lahko povzroče nepopravljivo zamudo in škodo. Dan na dan se rojevajo nove izkušnje, vsako izmed njih si je treba zapomniti in jo sporočiti dalje. Neprestano velja nahajati pravo razmerje med teorijo in pragmatiko, treba je študirati svetovni položaj, ob skoraj nepremostljivih težavah vzdrževati zvezo s Titom, biti doma v vseh podrobnostih boja, hkrati pa ne zadržati gledati samo lastne probleme. Pošiljati ukaz za ukazom v vse jaške ilegalnega rudnika, imeti pred očmi sleherni vzgib okupatorja in protirevolucije, načrtovati akcije splošnega pomena, sprejemati kurirje s partizanskega terena, kot ura natanko vzdrževati druge zveze. Partija in OF sproti izumljata novo partizansko vojno doktrino, kakršne ni v vojaških učbenikih slopečih generalov. Takšne, kot je potrebna v ilegalni Ljubljani, ni niti v učbenikih dotedanjih revolucij. In to doktrino je treba učiti, sporočati vsemu kolesju mestne gverile ter sproti

preučevati in preverjati njeno delovanje v vseh strateških in taktičnih zasnovah. Vodstvo mora odkriti slabosti v svojih vrstah, izreči pravilno kritiko, kaznovati ne-disciplino. In če je potisnjeno v slepo ulico, če ne ve več ne kod ne kam, se dvigne nad malodušje, ubere pot — bolje napačno kot nobeno — da le prevlada dinamika, kajti mirovanje je smrt. In naposled, morda vendar človek najde še kakšno minuto časa za lastni študij, za obnovo tega in onega marksističnega spoznanja, ki je vselej vir ne samo osebnostne moči, ampak po nekem čudežu tudi navdih za takojšnje dejanje.

Ob takem vodstvu, ki je znalo svoj posel in dajalo revolucionaren zgled, je slehernik začutil, da mora tudi on storiti svojo dolžnost ne glede na posledice. Tudi od tod, tudi iz učinkovanja zgleda je rasla ustvarjalna zavest posameznika. Odpadli so izgovori: ne morem, to se ne dà, ne upam si, nočem... Brez obotavljanja se rojevajo nezaslišana dejanja hrabrosti.

Železničar sabotira na progi, vtika peklenski stroj v lokomotivo, odklopi vagon materiala in ga porine na tisti tir, od koder bo odpeljan v partizane. Hladnokrvno prevaža iz mesta skozi vse kontrole jutrišnjega partizana, nazaj v mesto pa kurirko.

Zdravnik kadarsibodi sprejme v sanatorij Emono ali kako drugo bolnišnico ranjenega ilegalca in partizana, ga operira, zdravi, neguje, kot da ne prežijo krog in krog okupatorjeve straže; zdravniki in bolniške sestre zbirajo okupatorjev sanitetni material, pripravljajo majhne ročne apoteke in jih oddajajo OF; sledijo vse večje in večje pošiljke, z njimi odhajajo na partizanski teren tudi doktorji: Pavel Lunaček, Mavricij Neuberger, Franc Novak, Mirko Derganc, Božena Ravnikar, Andrej Župančič, Aleksander Gala-Peter in mnogi drugi; zdravstveno osebje odločilno sodeluje pri reševanju tistih ujetnikov, ki jih je sovražnik začasno namestil v bolnišnici, in jih pomaga seliti v partizane; marsikateri zdravnik je izdan: dr. Bogdan Breclj, dr. Damjana Bebler, dr. Peter Držaj, dr. Božena Sernec... Iz Ljubljane še rekrutira slavn partizanska saniteta, katere zasluge za osvoboditev so neizmerne. Dr. Obračunč-Cedrik, pohorski junak dr. Dušan Mravljak-Mrož, dr. Franja Bojc-Bidovec, dr. Pavle Jerina-Lah, dr. Marjan Južnič, dr. Stanko Pirc-Lojze — nemogoče je naštet i imena vseh, ki so tudi v najtežjih razmerah junaško izpolnili Hipokratovo prisego.

Ljudje vseh poklicev, povezani v matične odbore OF, neštetokrat tvegajo, pa čestokrat tudi izgube življenje, ko opravljajo naloge; poštar tajno odpira sovražna pisma, da posreduje informacije, ali pa pisma sežiga, ker pomenijo hudo nevarnost za ilegalce; kulturni delavec navzlic vsiljivemu snubljenju in pritiskom ponosno drži svoj molk; profesor ščiti svoje dijake, ki se upirajo, zoper izključitve in pre-gone; kovinar, grafik, gradbinec, krojač, čevljar, šivilja, mehanik — vsak stori sleherni trenutek svojo dolžnost, kajti ve, da je tudi njegov delež potreben za funkcioniranje osvobodilnega mehanizma.

Ugled in prestiž italijanske fašistične oblasti in vojske seveda nista prenesla, da bi se ilegalna država v državi razvijala brez odpora. Že pred ustanovitvijo SNOO — pred tem dogodkom, ki je pomenil začetek slovenske državnosti in državotvorne zavesti — fašisti vržejo v pogon svoje vohunske centre, začno se izključitve na gimnazijah, krožijo tajni seznamei osumljencev in sproži se vrsta tiralic za domnev-nimi in praviimi voditelji ilegale. Hkrati vojaki brišejo napise OF z zidov in cest; na policiji mučijo prve ljudi, da bi izdali, kar vedo o umoru. 20. septembra 1941 str-mijo Ljubljanci v daljni oblak dima, ki naznanja, da so Nemci požgali Rašico. Bilo je, kot da je ta požig dogovorjeno znamenje, kajti odtlej se stopnjuje teror zoper Ljubljano. Mussolini lastnoročno »izpopolni« Graziolijev proglas o uvedbi izrednega vojaškega sodišča, ki lahko izreče smrtno kazen v 24 urah. Kot sarkazem posebne

(Group. sodnik Štrukelj)
 Na predlog y. D. Hlavin b. m. n.
 dati ed. Krimin. K. K. Zagarin b. m. n.
 m. n. 5000 L.
 Ideciam, da se 5000 L. izda upravniki.
 potnišje za to vrsto! in zaplomb. fonda.
 12. 7. 44. Ryming
 Zbogom prijem p. n. 5000 L.
 /1. jettivost li! / ki nene je prijel
 za informataja v m. n. n. n. n.
 Zagarin b. m. n.
 Ljubljana, 19. maja 1944.
 upravniki sodnice.
 Kally

Rupnikova nagrada sodniku Štruklju za
 ovadništvo v »zadevi upornika Karla Za-
 garja«

vrste dožive ljudje hkratno Ducejevo odlikovanje — Red italijanske krone — škofu Rožmanu. Začetek oktobra začne Robotti 14-dnevno ofenzivo proti partizanom na Krim, istočasno pa so obsojeni na smrt — zaradi mladostnosti pozneje oproščeni — prvi trije Ljubljanci. Uvedena je stalna preiskava potniške prtljage na kolo-
 dvorih in avtobusnih postajah. Policija se trudi, da bi pridobila čim več konfiden-
 tov, toda skoraj brez uspeha.

Protiudarci partizanov v Sloveniji in Dalmaciji razbesnijo italijanska poveljstva, da sklenejo kar povprek streljati ujetnike in požigati hiše. Ilegalna Ljubljana od-
 govori 29. oktobra s plebiscitno akcijo, ki sijajno uspe navzlic Graziolijevim »var-
 nostnim točkam«, nekaj dni nato pa že začne oddajati Radio OF Kričać. Fašistom
 se zazdi, da so bili dotlej premili, zato ustanove strogo vojno sodišče II. armade:
 le-to bo v manj ko dveh letih izvedlo 8737 procesov proti 13 186 Slovincem, izreklo
 83 smrtnih kazni, 412 obsodb na dosmrtno ječo in 3028 obsodb na ječo do 30 let...
 Ilegalno Ljubljano zadevajo težji in težji udarci: aretirana sta Tone in Vida Tomšič,
 v Tomišlju so ustreljeni Ljubo Šerčer, Ivan Verbič, Valentin Kariž, Rado Kogoj,
 Karel Kranjc in Ignac Žagar. Nekaj dni nato pade Slavko Šlander...

Moralo Ljubljane v začetku leta 1942 držé pokonci novice o sijajnih zmagah
 Cankarjevega bataljona v Rovtu in Dražgošah v Selški dolini; v komemoraciji
 3. januarja sodeluje vse mesto; ulice so posute z listki: Slava Šerčerju! Slava Šlan-
 dru!; lokali so prazni, po stanovanjih prižigajo sveče; žalno vzdusje je tako izrazito,
 da morajo Italijani ugotavljati in poročati: »Prebivalstvo zvesto sledi navodilom
 komunistov...« Izrečene in izvršene so prve smrtne obsodbe vojaškega sodišča.
 Kljub temu Duce ni potešen, zato odvzame obrambo reda svojim civilnim oblastem

in jo poveri vojakom. Kakor v zasmeh temu ukrepu delavci v Pletenini stavkajo, VOS vdre v plavogardistično tiskarno v Wolfovi ulici, kjer tiskajo »Zarjo svobode«, požge naklado letakov, zapleni tiskarski stroj in drug material; belogardistična plebiscitna akcija po vzoru OF ostane brez slehernega odziva.

A že je tu žalostni datum 23. februar 1942, ko Robotti dogradi okrog Ljubljane žično ograjo in razdeli mesto na trinajst odsekov, da bo lažje organiziral množične čistke. Začno se akcije »za razorožitev Ljubljane«. V treh tednih zapro skoraj devetsto ljudi. Sledi zloglasna »Okrožnica št. 3 C«, ki oznanja načelo »glavo za glavo«, krvave represalije, internacije, požiganje domov, streljanje talcev... Hkrati se vrstijo na vojaškem sodišču nadaljnje smrtne obsodbe. VOS vrača milo za drago: v predpomladnih dneh sta likvidirana Župec in Kikelj. Italijani zato togotno požigajo vasi pod Mokrcem; meščani morajo oddati vse radijske sprejemnike; prepovedano je imeti goste čez noč; na cestah se pojavijo zasede Erlichovih Stražarjev; njihov vodja prosi okupatorja, naj dovoli belogardistično akademsko formacijo varnostne službe, meščanske in narodne straže. Začenja se grozotni maj 1942. Na sam delavski praznik omahneti na strelišču na Dolenjski cesti prva talca Ernest Eypfert in Mirko Gašperlin. V Gonars odvedejo prve internirance. Po mnogih brezuspešnih reševanjih je obsojen na smrt in v Gramozni jami ustreljen organizacijski sekretar CK KPS Tone Tomšič, — potem ko je junaško odklonil pomilostitev za sramotno ceno. Hkrati so obsojeni na dolgotrajne zaporne kazni Vida Tomšič, Pepca Kardelj in Miha Marinko. Ni še dovolj izgub. Ujeti so Boris Kraigher, dva rajonska sekretarja, Tonček Žerjal, Franc Ravbar-Vitez. Tla postajajo prevroča. Iz mesta se mora seliti večina CK in IOOF v ljubljansko okolico.

Kljub vsemu pa se Ljubljana ne da. Boj teče dalje. VOS in Narodna zaščita prehajata v protinapade. Istega dne, 26. maja, sta likvidirana izdajalca Erlich in Peršuh, ne dolgo za tem je z bombo ubita fašistka Ariella Rea. Okupator se počuti nelagodno in negotovo. O tem priča ustanovitev komisije, ki obdeluje predpostavko, da »partizani napadejo Ljubljano, hkrati pa izbruhne splošna vstaja komunističnih elementov v mestu.« Predloženi so nadvse resni ukrepi za takšno možnost.

Konec junija so na vrsti obsežne racije, v katerih hoče okupator pregledati vse moške od 16. do 50. leta starosti. V štirih dneh primejo nad 17 000 ljudi, izmed katerih jih pošljejo v internacijo več kot 2600. To so samo predpriprave na obsežno terensko akcijo, ki se začne 16. julija na Dolenjskem in Notranjskem ter traja vse do 4. novembra. V zgodovino NOB je ta akcija, ki se je udeležilo 70 000 sovražnih vojakov, prišla pod imenom Roška ofenziva. Ljubljana je čutila njen tok, saj so bili takrat ustavljeni vsi osebni vlaki, prepovedano domala vsako gibanje, poostrena kontrola na blokih, odpravljen telefonski in brzojavni promet, zagrožena smrtna kazen vsakomur, pri komer bi našli ponarejeno legitimacijo ali dovolilnico, kaj šele orožje. Konec julija so spet čistke. Pojavijo se že prvi uniformirani belogardisti. Ljubljanski grad in Rožnik utrjujejo, dovažajo topove s posadkami. Visoki komisar hiti v Rim z načrtom, da je treba slovensko prebivalstvo uničiti ali preseliti v delovna taborišča, obdržati zgolj zavezniške elemente, sicer pa naseliti v provinco Italijane...

Ilegalna Ljubljana vendar prebija vso to blokado. Edvard Kardelj in Boris Kidrič potujeta julija iz Ljubljane na Rog, pa spet oktobra nazaj v Ljubljano, kot da se ni nič zgodilo. Podobno kot onadva, odhajajo in prihajajo številni člani VOS, kurirji in drugi razbijači blokade. Bataljon Tomšičeve brigade in dve četi II. grupe odredov sredi roške ofenzive napadejo vevško papirnico in tamkajšnjo orožniško postajo; ilegalni organizem mesta deluje, tiska se 1800 ponarejenih krušnih kart, osvobodilno časopisje izhaja, v zasmeh okupatorju dvigne Luka v poštni hranilnici

tisti milijon ... Zaslužen je priznanje IOOF: »Občudujemo neuklonljivo Ljubljano — bodočo prestolnico osvobojene in združene Slovenije — vaš odpor občuduje ves svobodoljubni svet ...«

Boj pa je vse težji in težji. Že so izdajalski stražarji formirali postojanko v Klečah. Belogardisti kontrolirajo železniško postajo in vse prehode ter na debelo izdajajo. V okoliških vaseh Ljubljane silijo ljudi v svoje oddelke: na Dobrovi ustrele 12 mož, ko ti tega nočejo. Ob preiskavi v Saturnusu Italijani ustrele delavko Vido Pregarc, ko najdejo pri njej osvobodilni tisk. Vderejo v ilegalno tiskarno Tehnika na Jernejevi cesti: tiskar Ajdišek vrže bombo, sprejme brezupni boj in pade. Ujamejo Rudolfa Babnika in Janeza Turka — pozneje ju ustrelijo kot talca. Zapor v Ljubljani tako prenatrpani, da celo Robotti meni: »V ječah so nehiženske razmere in boleznj ...«

Toda nič ne more preprečiti VOS, da ne bi sredi oktobra odsekala eno izmed glav protirevolucije, da ne bi likvidirala dr. Marka Natlačena kar na njegovem domu. Nič ne more zadušiti glasov junakov med 24 Natlačenovimi talci, ko pred eksekucijsko četo kličejo: »Živela svobodna Slovenija!« »Živela Rusija!« »Živel Stalin!« Še vedno se lahko 6. novembra sestane v stanovanju dr. Ivana Majcna v Parmovi ulici vrhovni plenum OF na svojem V. oziroma SNOO na svojem II. zasedanju, še vedno je lahko dan kasneje v Ipavčevi ulici konferenca Delavske enotnosti za Slovenijo. Čisto normalno lahko odide Kidrič čez nekaj dni, Kardelj pa dober mesec pozneje iz Ljubljane v Dolomite, kjer je takrat vodstvo NOV. Niti ofenziva, v kateri je protirevolucija po dolgotrajnih ničevih poskusih naposled prišla do sape, niti hude izgube partizanskih enot, niti kriza, ko nekateri omahljivci v Fronti začenjajo izgubljati vero v boj, niti bližnje božične racije, ko bela garda z vso bestialnostjo odvleče 1500 ljudi v Belgijsko vojašnico — noben udarec ne more zlomiti upora v gozdovih in ilegalni Ljubljani.

V tretje leto okupacije stopata Osvobodilna fronta in njena prestolnica z novimi ofenzivnimi načrti.

Nadaljevanje prihodnjič

Nada Kraigher

Zgodbe o ljubljanskih ilegalcih

Nadaljevanje in konec

Poldka hiti prepisovati govore in prisluškuje, ali je gospodinja že doma. Ko se ji zdi, da iz kuhinje prihajajo glasovi, pospravi svoje papirje, jih porine pod žimnico, na pisalni stroj pa položi eno tistih dolgoveznih, gostobesednih italijanskih službenih poročil, ki ga »bajé« prevaja v slovenščino. Za vsak primer, si reče, če bi Müllerjeva le prišla k njej pogledat.

Kmalu zatem narahlo potrka na vrata kuhinje in vstopi. Smem? vljudno vpraša, motim?

Gospodinja in njena hčerka Lena, dijakinja, sedita ob prigrizku in listata po modnih revijah.

Oh, Nella, ravno prav! Za Leno zbirava model, vam je ta všeč? reče gospodinja in ji kaže modno revijo.

Čeden, pohvali Poldka, zelo čeden. Za maturo? se pozanima in Leni pomežikne, lepo!

Lena se zasmije s polnimi usti.

Kaj bo lepega? sprašuje gospodinja in odmakne stol, da bi Poldka sedla.

Hvala, odkloni Poldka, samo lonec čaja bi si skuhala, smem? Nujno delo imam in ga bom še hudo potrebna!

Seveda, izvolite! Potrebujete pomoč pri delu?

Poldka pristavi na štedilnik lonec z vodo in se zahvali.

Ne bo treba. Saj bo vsak čas prišla kolegica, ki mi bo pomagala. Dogovorjeni sva!

In ko se obrne nazaj k mizi, se ji pogled zaustavi na kredenci, kamor je gospodinja odložila svojo ročno torbico.

Oh, vzklikne Poldka očarano, kakšna čudovita torbica! Krokodilje usnje, mar ne? Oh, seveda pravo, kaj sprašujem! Čudovita, ponavlja in torbico obrača na vse strani in jo občuduje. Le kje ste jo staknili? Nemara celo prejeli v dar...?

Vam je všeč? se nasmehne Medi in torbico še sama zadovoljno opazuje. Eh, do takšnih reči ne prideš danes zlahka, to je res! Nella, boste prigriznili z nama? Izvolite!

Hvala, odvrne Poldka kratko, sem že povečerjala. Le čaj mi bo pozneje potreben. Upam, da vaju s tipkanjem ne bova preveč motili? se še vljudno pozanima.

Kje pa! V najini spalnici ni prav ničesar slišati, brez skrbi!

Končno je čaj skuhan. Poldka vzame lonec in se poslovi. Njen zadnji pogled velja torbici iz krokodiljega usnja, katero je postavila nazaj na kredenco.

In že je vsa zmedena ob sami pomisli... Kaj če bo torbica tam tudi čez noč...? Nemara bo le prišla do izvirne legitimacije hitreje kot bi si mogla misliti. Kdo ve! Nemara pa bo nocoj vendarle imela spet enkrat pasjo, obešenjaško srečo...

*

V Poldkini sobi se kopičijo beli papirji. Vseposvoda že ležijo: po stolih, kavču in tudi že po tleh.

Marja tipka, Poldka ji narekuje. Čez nekaj časa zamenjata prostore. Popisane papirje odlagata kamor kane. Po dvanajst izvodov vsakega govora, ki štejejo vsak najmanj deset strani! Pozneje bosta strani tudi uredili, zložili in speli. Zdaj ne utegneta. Zdaj morata hiteti, da bo delo do jutra gotovo.

Koliko je ura?

Petnajst minut do treh!

Naj poskusim? ugiba Poldka zamišljeno, ošvrkne Marjo s pogledom in glasno zastoka.

Kaj pa je?

Poslušaj, Marja, dobro me poslušaj! Nekaj moram urediti. Ti ostani tukaj in nadaljuj s tipkanjem, razumeš? Samo v primeru, da bi zaslišala kaj sumljivega — govorjenje gospodinje, ropotanje, kričanje, sama ne vem kaj! — samo v tem primeru poberi te papirje in jih suni pod žimnico, sama pa odidi!

Kam pa sredi noči?

Do jutra se skrij na podstrešju. Ključ je tam v pisalni mizi. Zdaj pa me nikar več ne sprašuj, prosim te!

In medtem ko Marja tipka enakomerno dalje, se Poldka splazi na temni hodnik.

Počasi. Pri vsakem koraku postoji, da bi stare podnice ne zaškrípale. Prisluškuje. Spet droben korak naprej. Roki stegnjeni pred seboj, da bi se kam ne zadela. Zdaj je otipala vrata kuhinje in počasi leze z roko navzdol do kljuke.

Spet za hip obstoji in napenja ušesa. Tišina. Zdaj poriva polagoma kljuko navzdol in previdno odpira vrata. Previdno, da bi ne zaškrípala. Odpre jih le toliko, da se zmuzne v kuhinjo.

Iz dvorišča prihaja skozi okno medla svetloba. Dovolj, da je mogoče razločiti obrise štedilnika, mize s stoli in ob nasprotni steni — kredenco. Kakor velika, temna gmota. In na kredenci torbica iz krokodiljega usnja.

Šele ko položi Poldka roki na torbico, opazi, da ji močno trepetata in da jo prsti nočejo ubogati. Večkrat mora poskusiti, da se ji prsti toliko umirijo, da torbico odpre in se dotiplje do njene vsebine.

To bo listnica, si reče, ko jo začuti pod prsti. Listnico stlači v žep, torbico zapre in se nehote zdrzne, ko zasliši v nočni tišini močan »klik«, nakar se splazi skozi kuhinjo na hodnik in na stranišče.

Tu je varna. Prižge luč, sede na pokrito školjko in brska po listnici.

Zdaj si lahko v miru ogleduje izvirno legitimacijo za prehod čez vse mestne bloke na ime Frau Medj Müller.

In naenkrat je povsem mirna. Iz žepa vzame kopirni papir, trdo podlogo in našiljen svinčnik ter se s povsem mirno, zanesljivo roko loti prerisavanja. Sama se čudi nenadni mirnosti, ki jo je v hipu prevzela. Le sem pa tja prekine delo in prisluškuje.

Navsezadnje je gotova. Svoje delo zavije v časopisni papir, stopi na pokrov školjke, se stegne in zavitek porine v nišo nad straniščem, kamor spravlja gospo-

dinja stare nočne posode. Za njimi ima Poldka svoje varno skrivališče za ilegalni material.

Kmalu zatem ugasne luč in se vrne na temni hodnik. In s temo se ji povrne nerazumljiva tesnoba.

Počasi, tipaje se ponovno zrine skozi kuhinjska vrata, ki jih je poprej pustila priprta. In počasi, korak za korakom do kredence. Tu je torbica.

A ko jo hoče odpreti — vraga! spet ji prsti nerazumljivo drgetajo. Kot bi vsak zase zaživel svoje življenje. Presneto!

Nasilno stiska roki v pest, tré jih, da bi jih umirila. A le z muko ji uspe torbico odpreti in položiti vanjo listnico.

Na hodniku še zadnjič postane, roka ji samogibno sega k srcu, ki ji močno razbija od zadržanega razburjenja. In ko se navsezadnje le znajde v svoji sobi, se nasloni na vrata domala brez vsake moči.

Kaj pa se je zgodilo? vpraša Marja in ne more odvrniti pogleda od njenega obraza. Kako si bleda!

Saj nič ni, jo zavrne Poldka kratko, je že dobro! Z negotovo roko si natoči kozarec čaja in ga v dušku izpije.

Nato stopi k Marji. Daj, reče in sede k njej, da ti narekujem. Kje pa si ostala?

■

Jutro. Delo je končano.

Boš sama zložila te papirje? sprašuje Marja in videti ji je, da se še komaj drži pokonci.

Le pojdi, ji odvrne Poldka, bom že sama. Pojdi domov in se počeno odpočij!

Tudi Poldka je hudo utrujena in z delom napreduje le počasi. Prav trudi se, ko išče prave strani in jih spenja skupaj. Neprestano se moti, saj še komaj gleda od zaspanosti!

In sredi dela zasliši močno trkanje na stopniščna vrata.

Trkanje je lahko tako različno, kot so različni ljudje, ki to počno. Trkanje policistov pa je vedno in povsod enako. Takoj veš, kdo je zunaj.

Poldka še vedno boljši v vrata, kakor v prikazen. Saj ni mogoče, si dopoveduje, da bi bilo vse delo zaman! Če so zdaj prišli ponjo, jim bo brž vse jasno. Še preden bi jo utegnili legitimirati, bodo razumeli, koliko je ura.

Ponovno trkanje. Tokrat močnejše.

Poldka se obupno ozira po sobi, kjer se še vedno na vseh koncih in krajih belijo papirji, kot bi se ji rogali. Kot bi se zvijali od smeha, ji šuštiyo tik ob ušesih, da si ju Poldka nehote oberoč zatisne. In zamiži. Potem se ove, vzravna in odločno stopi k zastoru ob vratih.

Za vrati komaj slišno prestopanje. Poldka skrbno zastre zaveso za seboj in odklene.

Zunaj stojita dva domača policista.

Stanujete tukaj? vpraša starejši, medtem ko se mlajši naslanja na stopniščno ograjo.

Poldka pokima, vzame iz žepa osebno legitimacijo in mu jo pokaže.

Policist legitimacijo skrbno pregleda in jo Poldki vrne. Nakar ji pojasni, da je ponoči okrog druge ure uhajala svetloba iz njene sobe. Prijavo da so prejeli od nočne patrulje. Predpisi o zatamniti pa da so obvezni in za kršenje predpisov je treba plačati kazen. Toliko in toliko.

Mišica na Poldkinem licu samogibno poskakuje, medtem ko odšteva denarno kazen.

Policist ji izroči potrdilo, pokima v pozdrav in s svojim spremljevalcem odide. Poldka se vrne v sobo kakor v sanjah. Vrže se na posteljo in v blazinah duši krčevit smeh, ki ji pretresa vse telo in ki ga ne more več zadržati.

*

Panem et circenses je od nekdanj preizkušena metoda vladanja. Italijanski okupator vztraja pri tem, da vsako nedeljo dopoldne igra pred Narodnim domom vojaška godba. Promenadni koncert.

Tisti danes navsezgodaj koraka vojaška godba po Aleksandrovi cesti proti Narodnemu domu.

Spredaj spreten žongler, ki meče palico-taktirko kar le more visoko in jo v zraku ulovi, za njim pa veseli zvoki: gio-vi-nez-za... ti-si-mo-ja-jaz-pa tvoj, ha, ha, ha!

Poldka se bo sestala z Vanjo v stranskem drevoredu v Tivoliju. Na levi strani, tako sta že od nekdanj dogovorjena. Že od včeraj zjutraj je na Poldkinem oknu visela bela brisača. Znak za Vanjo, da se mora Poldka čim prej z njim sestati.

Da se izogne promenadi, trušču in prometu se Poldka napoti v Latermanov drevored, prečka glavno alejo na zgornjem koncu in po stranski poti zavije spet proti mestu.

V stranskem drevoredu je bolj mirno. Zvoki glasbe jo dosegajo samo še v strganih zaplatah in pot je domala še prazna.

Poldki je videti, da je živčna, čeprav stopa lagodno in brez vidne naglice. Vendarle prepogosto pogleduje na zapestno uro, prevečkrat se obrača in ozira naokrog, zdaj sede na klop, pa spet vstane, postaja pred gredicami in da bi si ogledala cvetice, in prsti ji ves čas samogibno odpirajo in zapirajo ročno torbico.

Šele ko zagleda Vanjino drobno postavo, si vidno oddahne. Torbico položi ob sebi na klop, razgrne jutranji časopis in se dela, kot bi brala.

Vanja prihaja zlagoma po drevoredu navzdol. Ob klopci obstane in glasno pozdravi.

Prijetne novice? še vpraša dvoumno.

Oh, vzdihne Poldka, sem že obupala, da boš sploh prišel!

Sem toliko zamudil?

Od daleč — še malo nista sumljiva! Dva dobra znanca, ki kramljata na klopci. Čeprav šviga Vanja z očmi prav na vse strani, da bi ju kdo ne presenetil. In hkrati pozorno posluša Poldkino poročilo. Še malo ni presenečen. Saj je bilo pričakovati, reče zamišljeno, da bosta nemara obe potovali na isti dan. Smola, kaj hočemo!

Se ne da ničesar spremeniti?

Bojim se, da je za Vlasto edinstvena priložnost, da pride ven. Zadnja.

Sicer pa bo Müllerjeva verjetno šla na pot šele dopoldne, mar ne?

Zelo verjetno. Ona nikdar ne vstaja pred deveto.

No, to zadostuje. Vlasta bo na vsak način pred njo na bloku. Zavoljo tebe pa, se bomo še pomenili. Še danes zvečer pridi k teti Mici. Sestanek bomo imeli. Je že obveščena?

Do večera bo vse v redu, ne skrbi! No, na svidenje, nikar ne bodi preveč živčna, se ji še nasmeje, bo že šlo!

Saj mora! si misli Poldka, medtem ko se počasi odpravi v nasprotno smer.

Ko prečka glavno promenado ji spet udarijo na uho strgani odlomki poskočnega valčka...

Široka, straná mojá rodnjá... ta-ta-tam, ta-tam, ta-tam-ta-tam-ta-tam-ta-tam...

Teta Mici je nocoj naravnala postajo čisto potihoma. Zakaj otroka že spita, v zadnji sobi pa ima s tovariši sestanek.

Kako hrešči! si reče teta Mici. Prav ničesar ne morem razbrati, a tudi tvegati ne smem. In premakne gumb nazaj na domačo postajo. In prav tisti hip zazvoni pri vratih. Glasno in odločno.

Teta se zravna, za hip obstane in pogled ji preplašen zaplahuta tja k vratom zadnje sobe, kjer so se tovariši sestali. Potem globoko vzdihne in se odločno napoti k vratom.

Zunaj stojita dva policaja.

Aaah!

Ste vi Marija Lapajne?

Da.

Nalog za aretacijo imava, pravita, in ji molita pod nos na drobno popisan papir.

Ha, ha, se teta živčno zasmee, le zakaj?

Zaradi protidržavnega delovanja!

Nikdar nisem delovala proti svoji državi! Mene boste zapirali zaradi protidržavnega delovanja? Mene, ki sem se vse svoje življenje...

Počasi, počasi, saj nam še boste vse lepo obrazložili, gremo!

Na strah se odzovejo ljudje različno. Teta Mici, na primer, če jo je strah, ne prenese glasnih besed in začenja povsem samogibno robantiti. Zdaj jo je strah. Predvsem zavoljo tovarišev. In prav zavoljo tega skrivnega strahu, in da bi tovariše opozorila na nevarnost, dobesedno vzkipi in začne kričati.

Zdaaaj? zakriči, ob teej uri me hočete odpeljati? Oh, neee! Nikamor ne pojdem ob tej uri, prav nikamor, slišita? Pri mojih letih, ob tej uri, ležem. Pa tudi danes ne bo nič drugače! Jutri. Jutri se bom sama javila na policiji in se bomo pomenili. Danes pa ne. Danes ne grem prav nikamor!

Hkrati se teta Mici pomika proti njima. Majhna je in zajetna sicer, a kakor skala trdna in odločna.

Zaporno povelje... začenja spet starejši že manj glasno.

Otroka že spita in nimam jih nikomur prepustiti. Jutri bom vse uredila, potem pa se javim, nocoj pa dovolj! ga brž prekine teta Mici in oba s svojim telesom poriva skozi vrata.

Policaja se v zadregi spogledujeta. Mlajši podstavi nogo, da bi teta ne mogla zapreti vrat.

Heeej, zakriči spet teta na ves glas, menda se me ne bosta lotila s silo? Smo že tako daleč, da vas je strah, da bi vama stara baba ušla, ali kako?

Zdaj je starejši vidno v zadregi, mlajšega sune pod rebri, češ, saj je jasno, da je baba nora, pustiva jo, saj bo sama prišla.

A opozarjava vas, da...

Je že v redu! hiti teta Mici in ne da bi se z njima kaj več pogovarjala, zapre vrata, jih skrbno zaklene in se z vso težo nasloni nanje.

*

Ko se je Lena, hčerka Poldkine gospodinje, v ponedeljek vrnila iz šole, ni bilo nikogar doma.

Le kje se mama mudi? se je spraševala ne da bi je prvi hip materina zamuda kaj posebno skrbela. Sama se je lotila kuhe, pogrnila je mizo, odšla in prinesla svež kruh in čakala.

Zatopljena v branje napetega romana se je komaj zavedela, kako čas beži. Šele ko je zaslišala Poldko odklepati, je stopila na stopnišče in jo začudena vprašala, ali ve, kdaj je šla njena mama zdoma.

Nič ne vem kdaj, se je sprenevedala Poldka, kam pa je šla?

Saj veste, da je šla čez blok po jestvine, saj vam je že v soboto povedala, ste pozabili? Prav skrbi me, ko je še od nikoder ni. Da se ji ni kaj zgodilo? je Lena še dodala in se vprašujoče zazrla v Poldko.

Kaj naj bi se ji zgodilo? se ji je Poldka nasmehnila, bržkone se je kje zaklepetala, saj še ni tako pozno! Ti lahko kaj pomagam?

Lena je v zadregi spletala in razpletala kito. Materina zamuda jo je vidno vznemirila.

Ostanete doma? je še vprašala Poldko.

Na žalost ne, je odvrnila Poldka. Službeno moram na pot. Le osvežila bi se rada in preoblekla.

Oh!

Poldki je bilo dekleta žal. Poglej, Lena, ji je rekla in ji mehko položila roki na ramena, saj tvoji mami ne more biti nič hudega! Boš videla, da bo vsak čas doma, nikar ne skrbi!

Res mislite?

No, le pogum in malo potrpljenja! se ji Poldka prijazno nasmehne in jo rahlo porine v stanovanje.

*

V svoji sobi si je Poldka najprej prižgala cigareto. Do smrti je bila utrujena. Vse dopoldne je letala po opravkih in od sinoči ni zatisnila očesa. Od sinoči, ko so imeli sestanek pri teti Mici.

Komaj so se začeli dobro pogovarjati, ko so naenkrat zaslišali zunaj na hodniku kričanje in razumeli, da je v hiši policija.

Moj bog, kakšna pošastna situacija!

Poldki še vedno tiči v možganih visok, zlomljen glas tete Mici. Popolnoma spremenjen... **NIKAMOR NE BOM ŠLA OB TEJ POZNI URI, NIKAMOR, STA SLIŠALA?** In glas onih dveh — **ZAPORNO POVELJE IMAVA!**

Še vedno ima živo pred očmi poglede prisotnih tovarišev: začudene, vprašujoče, zbegane, prestrašene in grozeče. Vsi po vrsti kot da so jim oči posebej zaživele. Kot da živijo svoje posebno življenje. Uprte hkrati v vrata in v Vanjo, ki je bil z enim samim skokom prvi ob njih. Roko je tiščal v žepu na orožju in stisnil ustnici v tenko zarezo. Povsem miren, čeprav za spoznanje še bolj bled v lice.

Nikogar ni posebej pogledal, se spomni Poldka, zaupal nam je, si reče in glasno puhne cigaretni dim v zrak.

Kakšnih prekletih deset minut! ponavlja spet in spet in samogibno kima z glavo. In teti Mici po tem!

Zakaj brž ko so zaslišali, da je policijo odgnala in da so se vrata za njima zaprla, so se prikradli k njej. Kakor duhovi. Pa tudi teta Mici je še slonela ob vratih kakor duh. Še vedno pokonci, le v očeh vsa zbegana.

Vanja, čeprav droban, za glavo višji od nje, se je tiho sklonil in jo nežno poljubil na osivelo prečko...

Do svita so potem ždeli doma, domala brez besed in čakali, da se bo zdanilo. Da se bodo kakor tatovi porazgubili v jutranjo meglo.

Do pred kratkim si je Poldka brusila pete po Ljubljani, da je uredila vse potrebno. Zakaj zdaj je tudi sama oplela. Bunker torej. Da mora Poldka čimprej izginiti, to je tudi njej jasno.

*

Se vedno ji tli cigareta med prsti, ko zasliši po stopnicah nagle korake. Tik-tik-tik-tok. Tik-tik-tik-tok. Pa pridržano sopenje ob vratih Müllerjevih in rožljanje s ključi. In živčno zvonjenje na vratih. Vse hkrati.

No, si oddahne Poldka, je že doma! In brž stopi k notranjim vratom in prilepi uho tesno ob podboj.

Najprej zasliši le razburjeno šepetanje. Kup nerazločnih besed.

No, pojdi, pojdi, saj ti bom vse razložila! Moj bog, kako sem se prestrašila!

No, povej vendar, kaj se ti je zgodilo?

Zadržali so me... oh, daj mi, da se sezujem, tako neznosno me nogi skelita!

Zakaj so te zadržali, kdo?

Zadržali so me... Na meji so me, češ, da imam ponarejeno legitimacijo, pomisli! Po-na-re-je-no! In narednik, ali kaj je že bil, prismuknjen Italijan, mi je legitimacijo izpulil iz rok, takole, jo strgal, vrgel kose po tleh jih teptal z nogami in se drl kot bi bil obseden — prav pred nosom mi je mahal s pestmi, takole! Oh, daj mi kozarec vode, prosim te, tako sem razburjena, da me bo še konec! No, daj sem...!

In potem?

Potem sta od nekod prišla še dva Lahona in se je tisti čuk pomiril. Obrazložila sem, kdo sem in odločno zahtevala, da me pospremijo na Bled k šefu. No, njega, seveda, ni bilo. Dolgo smo ga čakali, preden je prišel. A že samo to, da so me v njegovi pisarni vljudno sprejeli, že to je Italijane pomirilo. Italijani se Nemcev bojijo, pred njimi si ničesar ne upajo, to mi lahko verjameš!

So te zaslišali?

Seveda, kakšna procedura! Najprej z Italijani, potem še s šefom. Kdo da stanuje v hiši, s kom občujeva — skratka, rečem ti, cirkus! Sicer pa pride šef okrog pete ure sem.

K nama...?

Moj bog, kakšno je stanovanje! Daj, Lena, pohiti, da brž pospraviva, preden pride. Saj bo ura že kmalu štiri, oh, saj se mi bo še zmešalo danes, prav zares!

Vlasta je torej že zunaj — na varnem.

Poldka se hitro odlepi od podboja pri katerem je prisluškovala, naglo zmeče v kovček svoje stvari, še zadnjič obide sobo s pogledom, nakar tiho odpre vrata, jih za sabo previdno zaklene in se zmuzne po stopnicah navzdol.

*

Ni več varnega zatočišča pri teti Mici. Otroka je vzela k sebi dobra soseda Meta, teto Mici pa so odgnali v zapor.

Samica, kamor so jo vtaknili, je podolgovat rov. Na skrajnem koncu je okno, ki gleda proti Muzeju. Skozenj prihaja medla svetloba. Gola tla so nastlana s papirji in pričajo, da so si že sotrpini skušali pomagati s papirjem, če niso hoteli leči na gola tla, ki so vlažna, umazana in zanikrna.

Rožljanje ključev v ključavnici. Tega zvoka teta Mici še dolgo ne bo pozabila. Vrata, ki jih nekdo oblastno zaklepa od zunaj. Kadarkoli se mu zahoče.

No, gremo!

Teta Mici počasi vstane in se napoti k vratom. Na zaslišanje? ugiba, na mučenje? Eh, hudiči, hudiči! In zakaj prav sredi noči? ji gre po glavi medtem ko leze navzgor po strmih, polžastih stopnicah. Z vsako stopnico postaja glasba, ki prihaja od zgoraj, bolj bučna in hreščeča.

Kakšen kraval, vzdihne teta glasno, zaradi mučenja, kajne? reče in se nedolžno zazre v lice svojega spremljevalca, zaradi krikov?

Tišina! jo grobo zavrne ječar, odpre prva vrata na hodniku in jo porine v sobo.

Nasproti vhodnih vrat visoki podij. Na podiju sedita zasliševalec in njegov pisar ob pisalnem stroju. Pravkar vlaga karbon med bele liste.

Na desnem robu pisalne mize pa se malomarno zvija lepotec Kobi. Zloglasni Kobi. Njegove žgoče oči šviga-švagajo po prostoru in se nazadnje zapičijo v teto Mici. V orokavičeni desnici pasji bič, s katerim narahlo udarja po usnjenih, položčenih škornjih.

Metoda zastraševanja, si reče teta Mici in čuti, kako ji vsa notranjost v hipu oledeni.

Ime in priimek.

Bivališče.

Čigava sta otroka?

Nečakova.

Od kdaj stanujeta pri vas?

Odkar so jima odgnali starše v taborišče.

Vaš poklic?

Ha, ha, ha, učiteljica? Kobi se gromko zakrohota. Prekleta baba, se zadere, samo kvarila si nam mladino! Pravilno, da so te kazensko upokojili že leta 1938 — še prej bi te morali!

Krivično so me upokojili, ugovarja teta Mici in se sama sebi čudi, da ji je glas tako trden in miren. Predvsem sem podučevala revne otroke na Primorskem ...

... in jim tvezila o komunizmu?

... in jim vlivala vero, da še pride čas, ko bodo vsi mogli do izobrazbe. Revni enako kakor premožni!

In si jih podžigala proti oblasti?

In sem jih učila ljubiti svobodo. Tisočletja smo bili na Slovenskem podjarmljeni, ljubezen do svobode tli v vsakem poštenem Slovencu!

Šššvvrrrrkkk!

Pasji bič zleti teti Mici nad glavo, da na sebi prav začuti premikanje zraka in glasen pok ob ušesu.

Počasi! Počasi, prosim! se oglasi zdaj zasliševalec in se strogo zazre v vihravega Kobija, le počasi!

Povejte nam, se blago obrne k teti Mici, kje stanuje vaša znanka Poldka Kosijeva?

Nimam pojma.

Lažeš, prekleta baba!

Spet Kobi s pasjim bičem tik nad njeno osivelo prečko, ob njenih ušesih. Lažeš!

Če nam poveste njeno bivališče, ste lahko prosti, no?

Pojma nimam!

*

Tete Mice ne vodijo nazaj v isto celico, ki je kakor podolgovat rov, pač pa v drugo, manjšo, kjer je stlačenih kar precej jetnic. Staro in mlado — vse križem-kražem. Teta Mici zagleda med njimi tudi znanko iz sosednje ulice — Marijo Prohaska.

Oh, Mici! jo brž spozna tudi Marija in jo pozdravi, kot bi se srečali kje na ulici. Kot da dandanes ni nič bolj samoumevnega, kakor da se ženske pri svojih šestdesetih potikajo okrog po ječah. Oh, Mici, torej, kako je bilo na zaslišanju?

Za sedaj samo politika zastraševanja! se odsmehe teta in ji toplo stisne roko.

Začetek je vedno tak, odvrne Marija Prohaska in pogleda v tla, pozneje pa tudi pretepavajo...

Zaslišujejo vedno ponoči?

To pa!

Marija se je Mici nekoliko umaknila in ji napravila prostor ob sebi.

Izvoli, ji reče, saj si lahko tudi tukaj... in obmolkne. Zakaj takrat se vrata s truščem odpro in dva ječarja streseta z nosilnice nezavestno mlado ženo.

Teta Mici je brž pokonci in ob nosilih.

Kaj pa je spet to? vpraša zagrljeno, kdo je to?

Tudi Marija Prohaska je že ob mladi ženi.

Sojetnica, vidiš. Pred dobro uro so jo odpeljali na zaslišanje. Le sama poglej, vidiš kako so jo zdelali?

Ob mladi ženi se trudi gruča jetnic. Močijo ji lice, vlivajo vodo v usta, podlagajo cunje pod glavo.

Kmalu se mlada žena zave, globoko vzdihne in glasno zastoka.

Aaaav, prekleti hudiči, izdavi polglasno, pa le niso ničesar izvedeli, niiičeesaaar, prekleti! In se mukoma poskuša obrniti na trebuh.

Sojetnice, že vajene podobnih prizorov, ji zdaj polagajo mokre obkladke na razmesarjen hrbet.

Mladi ženi se trgajo vzdih, čeprav se premaguje, da ne bi vpila. Oh, dajte dekleta, zapojte kaj, pojte, pooojteee...!

Dekleta se tiho spravijo k oknu in zapojejo. Oh, kako je dolga, dolga pot...

Teta Mici se z lesketajočimi očmi zazre v sosedo.

Jutri jih bodo spravili s transportom v taborišče, pojasnjuje Prohaskovi, kaj ne pojejo prelepo?

*

Ogromni, nevidni pajek prede noč in dan. Tam, kjer se mu pajčevina pretrga, nadomestuje nitke z novimi. Svežimi, mlajšimi.

Med maturantkami 8 a razreda na Liceju ni nobene, ki bi ne delala v trojki, ki bi ne bila nekako povezana z OF. Razred je na šoli poznan in razvpit kot uporniški. uporniški.

Cheprav, kadarkoli pregledujejo dekletom šolske torbe in žepe, nikoli ničesar ne najdejo.

Glavni odmor.

Pravkar je vstopil profesor italijanščine z dvema pomočnicama iz nižjih razredov. Ognuna al suo posto! zakriči, na mesta!

Pregled je začel pri zadnjih klopeh. Šolske torbice vlači drugo za drugo izpod klopi, jih prebrska, nakar se loti še žepov lastnic.

Počasi se pregled približuje prvim klopem, kjer se Nuša v vidni zadregi živčno presedava.

V desnici, ki jo tišči v žepu črnega predpasnika, grabi za propagandnim letakom, s katerim ne ve, kaj početi. Nebogljenost se ozira po razredu in tesnoba ji težko

seda za vrat. V njeni torbici sicer ne bodo ničesar našli, v žepu pa! Kam z letakom? Kam z njim?

Takrat se ji pogled ustavi na razgrnjeni zemljevid, ki je še od prejšnje šolske ure obvisel na tabli, in se v hipu pomiri.

Malomarno vstane, stopi k tabli in začne zvijati geografsko mapo.

Non muoverti, ma che fai? Kaj počenjaš?

Zemljevid moram oddati 8 b, dežurna sem! odvrne Nuša mirno. Samo glavo je obrnila nazaj, sicer pa ni prenehala zvijati zemljevida s svojim propagandnim letakom vred.

Ritorna al tuo posto, ti ho detto di non muoverti! Nazaj na mesto, kaj nisem rekel, da se ne gani!

Nuša postavi zemljevid v kot in se olajšano vrne v klop.

Tukaj sem.

Pregled je končan. Razred se vsuje na hodnik. Le tam v kotu gruča deklet sklanja Nušo, ki vlači iz zemljepisne role svoj letak, nekaj deklet pa je zajezilo vrata, da bi jih kdo ne presenetil.

Po šoli se Nuša ne vrača naravnost domov. Po ovinkih se napoti mimo realke, kjer se ji pridruži sosedov Janez.

Nuša mu molče izroči letak, nakar skupaj nadaljujeta pot po ulici. Kot bi bila zaljubljenca se stiskata drug k drugemu, si gledata v oči in sem pa tja, se Nuša malomarno nasloni na zid in pritegne Janeza k sebi.

Vse kaže, da si šepetata vroče besede ljubezni. Leva Janezova roka se s šolsko torbo vred opira v zid, desna pa, kot da bi držala dekle v objemu.

Nuša ga gleda v oči in se mu sladko nasmiha.

Pazi, sikne skozi zobe, da ne bom po hrbtu vsa zamazana od krede, pazi!

Trapa! odvrne Janez z enakim sladkim nasmehom, misliš, da ne pazim?

Tamle gredo! dahne vanj Nuša in mu ponuja usta v poljub.

In ves čas, ko po drugi strani ceste stopa vojaška patrulja, se mlada zaljubljenca strastno poljubujeta.

Italijanski vojaki se hudomušno muzajo, nasmihajajo se in obračajo glave v njuno smer, preden se zgubijo proti trgu.

In ko se zaljubljenca odlepita od zidu in nadaljujeta svojo pot, pustita za seboj s kredo napisano parolo: SMRT FAŠIZMU...

*

Drežče gre iz šole domov. Zanalasč zavija po pustih, praznih ulicah, da bi mogel nemoteno trositi lističe OF, ki jih vsak večer rišeta z Nušo.

Ko se dodobra prepriča, da je cesta prazna, seže v šolsko torbo in jih polno pest, v skoku, zažene v zrak.

Oooh, kako čudovito se vrtinčijo v lahnem vetriču, oooh!

Otrok se z odprtimi usti zazre v pisane listke, pa spet in spet leze z roko v torbo in jih meče v zrak in ne more odtrgati oči od igre lističev belo modro rdečih, ki se veselo vrtijo v soncu. Celo malce zamiži v nasladi in zdi se mu, kot bi se sam vrtel v začaranem svetu, kjer pada drobni sneg, ki se veselo, pisano vrti, blešči, pleše. Najraje bi se takole z razširjenimi rokami še sam prešerno zavrtel...

Beži, teci prismođa!

Sošolec za njim ga grobo sune s šolsko torbo v pleča in beži pred njim, kar ga noge nesejo. Tudi Drežče se brž ove in se spusti v dir.

Prav v zadnjem hipu, kajti izza vogala prihaja večja skupina ljudi, ki se glasno pogovarja.

Poldne... Okna stanovanja tete Mice, tiste sosedo, ki je vzela oba otroka k sebi, sicer gledajo na cesto, kuhinjsko okno pa naravnost na hodnik. Skozi to okno se ozira teta Meta medtem ko pripravlja kosilo.

Nuša, zakliče dekletu, boš pogrnila? Kje pa je pob, da ga še ni?

Nuša odloži knjigo in se loti pogrinjanja mize, ne da bi kaj odgovorila, le skrivoma se ozre k stenski uri.

Prav takrat hušknje senca mimo kuhinjskega okna in tudi že zazvoni pri vratih.

Nuša odpre Drejcu vrata in ga šaljivo frcne po glavi. No, pravi, si se spet potepal, kaj?

Marš! jo zavrne Drejče, zabriše torbo v kot in si ob umivalniku umiva roke.

Nuša ga ves čas radovedno opazuje. Prav na nosu mu bere, da ima spet nekaj za bregom.

In res. Komaj zajame nekaj žlic juhe, že se Drejče veselo zazre v Nušo in še s polnimi usti bruhne.

Krasna akcija, fant! se glasno hvali. S sošolcem sva natrosila OF listkov, da jih je bila vsa cesta polna! Vsa pisana je bila, verjameš?

Molči! ga opozori Nuša resno, čeprav se ji oči veselo zableščijo, molči!

Ne smeš pripovedovati teh reči, se oglasi tudi teta Meta, lahko je nevarno! Nikdar ne veš, če kdo ne prisluškuje. S takim hvalisanjem lahko sebi in drugim škoduješ. Pa tudi kadar razmetavate tiste lističe bi morali biti bolj pazljivi, taka reč ni šala!

Saj sva pazila, ugovarja fant užaljeno, kar sva sploh mogla, sva pazila. Pa tudi pozneje, ko sva bežala, sva se skrivala po vežah — in vse...

Oh, nehaj, nehaj! ga prekine Nuša zdaj že nejevoljno. O teh stvareh, o akcijah, se imaš pogovoriti samo s svojo zvezo, si pozabil? Nikomur drugemu ne smeš ničesar izdati, tudi domačim ne!

Oooh, izdati? ogorčeno ugovarja Drejče in spusti žlico na krožnik, da glasno zazvenkeče, je to izdaja?

Moj bog, zatarna teta Meta, kakšni časi! Oba morata paziti in delati skrajno previdno, saj nista več otroka!

Nuša in Drejče hkrati globoko vzdihneta in si čez mizo pomežikneta.

Zdaj pa hajd, Drejče, ti k nalogam! Ti, Nuša, pa mi pomagaj, da brž pospravim kuhinjo!

*

Drejče čepi ob visoki omari in brska po njej. Nazadnje izvleče iz nje dolgo slovensko zastavo. V zadregi jo vrti v rokah, potem si jo nerodno ovija okrog telesa in videti je bolj in bolj zbeگان.

Le kako naj si jo ovijem, da bi je ne bilo videti? glasno razmišlja, saj mi bo visela izpod suknje, ko pa je tako vražje dolga!

Kaj pa počenjaš? ga preseneti Nuša, ki je tiho vstopila in obstala tik za njegovim hrbtom.

Pssst, pssst! zašepeta Drejče s prstom na ustih, steče k vratom, ki jih je Nuša samo priprla, in jih previdno zapre.

Teta ne sme ničesar vedeti, zbala bi se! No, daj, pomagaj, da si tole reč ovijem okrog pasu, hočeš?

Tebe so izbrali? se začudi Nuša, ki je slišala za akcijo, tebe?

Sam sem se izbral, se namršči Drejče.

Ti boš položil zastavo na grobove talcev?

Hmmm... No, primi že, pomagaj, saj vidiš, da sam nikamor ne pridem!

Kako pa si jo boš sam odvil? sili Nuša vanj.

Brez skrbi, saj imamo načrt!

Kakšen načrt? ga Nuša zvedavo pogleda, medtem ko se trudi, da bi zastavo gladko naravnala.

Nogometna žoga in pasje bombice!

Nuša obstane z odprtimi usti. Kaj si rekel?

Nič. Konspiracija. Načrt imamo, to je vse! No, podvizaj se, kaj bolščiš vame?

Koliko pa vas je?

Hm.

Nuša se sama pri sebi namuzne. No, prav, prav. Saj je menda res najboljše, če si tiho!

Zdaj je fant naréd. Takole v suknji ni videti prav nič drugačen kot malo bolj zajeten poba.

Kar dober si! si ga ogleduje Nuša z vseh strani. Greva?

Ti ne smeš z menoj! se odločno upre Drejče.

Saj vem, da ne, odvrne Nuša. Le od daleč ti bom sledila, za vsak primer.

Preden odpreta vhodna vrata steče Nuša še v sobo k teti in ji pove, da odhajata in da bosta do večera zagotovo doma.

Drejče pa se je že zapodil v diru po stopnicah, da ga Nuša komaj še dohaja.

*

Ob gramozni jami je videti vse pusto in zapuščeno. Vsaj na prvi pogled bi človek rekel — nikjer žive duše!

Drejče se previdno plazi ob grmovju in s pogledom nadrobno prečeše teren. In se čudi.

Hej, kje pa so fantje? se sprašuje, pa menda vendar ne bodo zamudili? Ga pustili stati ob grmovju? In če jih ne bo? Kaj pa če sam... Kje pa so vojaki? Saj so vendar povedali, da danes zagotovo... aaah!

Zdaj jih je zagledal.

Tam daleč zadaj se gruča fantov podi za žogo. Med glasnim smehom in kričanjem se vse bolj približujejo gramozni jami.

Zdaj je Drejče že hudo razburjen. Od samega vzhičenja stiska pesti in poskakuje na mestu.

Glej jih, to so klasa! vzklika polglasno, brcajo žogo kot bi nič ne bilo, kakor na igrišču! Prima!

Hkrati pa tudi že zagledal vojaško patroljo, ki se je kdo ve odkod vzešla in se počasi napotila proti igralcem.

Via, ragazzi! kričijo vojaki in mahajo z rokami, da bi otroci razumeli, da se morajo odstraniti. Via, via!

Kakor kure jih podijo, se Drejče zasmee in mane roke, prav nič drugače!

Takrat pa zasliši glasno pokanje: poook, poook, poook! Večkrat zapored.

In spet še glasneje: poook, poook, poook.

Kot dogovorjeno se fantje spustijo v beg, vojaki pa v diru za njimi.

Zdaj, si glasno reče Drejče, sleče suknjo in začne odmotavati dolgo zastavo.

Čprav mu blago nagaja in se mu zatika, da je že ves prepoten v lice, jo navsezadnje le uspe odviti in položiti čez grobove talcev.

Potem se naglo obrne, steče nazaj h grmovju, kjer je pustil suknjo, jo gredé zagrabi in beži, kar le more.

Ves čas mu poka ob ušesih in sam že več ne ve, ali še vedno sliši pokanje pasjih bombic ali tudi že strellov, ki ga bodo vsak čas dosegli.

Ves potan se zaganja, ozira se nazaj, s široko razprtimi očmi švrka na vse strani, a oddahne si šele tedaj, ko zavije v ulico. Šele za vogalom obstane.

Takrat pa ga zajamejo tako silni občutki sreče, ponosa in zadovoljstva, da se mu hoče v glavi zvrteti. Najraje bi na ves glas zaukal... Sname si kapo in jo zabriše visoko v zrak, da bi jo v skoku spet ulovil. Kakšna sreča, da nam je akcija uspela, mu ves čas roji po glavi, kakšna neverjetna sreča!

Nuša je že trda od čakanja. Neprestano se ozira proti koncu ulice, odkoder bi imel priti Drejče. Le kje se mudi tako dolgo? jo začenja skrbeti. Ko zasliši pokanje in streljanje se brž odpravi po ulici navzgor.

Tam je, si olajšano oddahne, ko ga zagleda, kako teče. Da je le vse v redu!

Potem začudeno obstoji. Kaj pa zdaj? Kaj pa počenja, se mu meša? ugiba, ko opazi tisto razposajeno metanje kape v zrak.

Ah, prav zagotovo je akcija uspela, si oddahne, in tisto pobalinsko Drejčevo početje ji za kratek hip pričara bučno, noro veselje, ki bo ob koncu vojne zajelo vse mesto. Tisto veselje, ki ga bo tudi slišati ne le videti... Čeeez gooore poolja...

Franci Strle

Logičen konec hlapčevske vojske

V začetku prihodnjega leta bo pri založbi Partizanska knjiga izšla knjiga Francija Strleta »Veliki finale na Koroškem«, ki obravnava končne boje 14. udarne divizije za osvoboditev in sicer v povezavi z drugimi enotami 4. operativne cone ter 4. in 3. jugoslovanske armade. S tem delom bodo prišla na dan mnoga doslej še neodkrita ali neobjavljena dejstva. Za objavo v reviji »Borec« je pisec odbral dva odlomka, ki posebej pojasnjujeta zadnje zločine in končno usodo slovenskih belih izdajalcev.

ZADNJI ZLOČINI IZDAJALCEV

Kljub podreditvi štabu 4. jugoslovanske armade je 14. udarna divizija še naprej delovala v smislu navodil Glavnega štaba JA in PO Slovenije. Pri tem se je morala znajti, kakor je vedela in znala, zakaj v skupni razvrstitvi enot Jugoslovanske armade so nanjo pravzaprav pozabili. Njeno delovanje je bilo slej ko prej popolnoma samostojno, pa vendar tudi v skladu s politično strategijo vodstva slovenskega osvobodilnega gibanja in z zamislimi generalštaba Jugoslovanske armade. To dejstvo govori o veliki sposobnosti poveljniških kadrov in dobri politični pripravi borcev 14. udarne divizije za vlogo, ki jo je bilo treba odigrati ob koncu vojne.

Revolucionarna slovenska partizanska vojska je morala najprej zasesti vse ozemlje, poseljeno s Slovenci, hkrati pa je morala poskrbeti za obračun z nazadnjaškimi silami v lastnem narodu, ki so se do zadnjega hlapčevsko vdinjale okupatorjem. Prvi del tega obračuna je Štirinajsta opravila v dneh po kapitulaciji Italije z uničenjem plave garde v Grčaricah, bele garde pa v Turjaku, na Velikem Osolniku, na Blokah, v Pudobu in Begunjah pri Cerknici in v dneh po veliki nemški ofenzivi »oblak se je utrgal« z uničenjem domobranskih postojank v Grahovem, Velikih Laščah in deloma v Kočevju, končni obračun pa ji je bil namenjen na Koroškem.

Slovenski beli izdajalci iz klerikalnega pa tudi liberalnega tabora so se po kapitulaciji Italije prelevili v »slovensko domobransko legijo«, ki je prisegla zvestobo Hitlerju v boju proti Narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije in njenim velikim zaveznikom. Ti izdajalci so ves čas tudi služili nacizmu in počenjali nezaslišane zločine nad pristaši OF in slovenskim ljudstvom sploh. Samo v Ljubljani so domobranci zaprli in strahotno mučili več kot 6000 ljudi, ki so jih potem Nemci odvedli v taborišča smrti. Več sto ljudi so ubili med mučenjem v zaporih ali v ljubljanski okolici. Ob tem so se tolažili z varljivim upom, da bodo ob koncu vojne

prestopili na stran Angloamerikancev in se tako znova povzpeli na hrbet lastnemu ljudstvu. Toda Nemci se niso dali ogoljufati. Svoje hlapce so držali čvrsto pod nadzorstvom in jih izkoriščali le za nemške cilje. Tako domobranci niso nikoli dobili priložnosti, da bi se osamosvojili in si izbrali nove gospodarje na nazadnjaškem zahodu.

Samozvani »narodni odbor« je sicer 2. maja 1945 pisal generalu Rösenerju, da »namerava v interesu slovenskega naroda kot tudi v interesu javnega reda proklamirati nacionalno deželo Slovenijo in vzpostaviti provizorično vlado«, prevzem oblasti pa ne bo spremenil odločitve belih za odločen boj proti partizanom na slovenskem ozemlju. Zastopniki »narodnega odbora« so tega dne tudi ustno zahtevali od Rösenerja predajo civilne oblasti in poveljstvo nad domobranci ob hkratni zagotovitvi za varen nemški umik, toda Rösener jim ni zaupal. Odločno jih je zavrnil nekako takole, češ da to ne pride v poštev, ker Nemci ne bodo nikoli služili za hlapca svojim dosedanjim hlapcem.

Kljub temu neuspehu so slovenski beli izdajalci le poskušali osnovati nekakšno svojo vlado, ki so jo 3. maja 1945 na Taboru v Ljubljani tudi izbrali ter sestavili nekakšen proglas, ki so ga natisnili v Slovencu. Ta proglas pa ni prišel do ljudi, ker so nemške straže tiskarno obkolile in izdajo Slovenca zasegle. Slovenskim belim izdajalcem je poslej ostal samo še beg na Koroško in to pod nemškim poveljstvom. Računali so, da se bodo skupaj z njimi prebili do Angležev in se tako rešili pred odgovornostmi za nezaslišane zločine, ki so jih bili zagrešili zlasti na Dolenjskem, Notranjskem in v Ljubljani.

Izdaja je šla proti svojemu klavrnemu koncu, kakršnega je narekovala logika razvoja. Ljudje, ki so proti svojemu narodu storili najbolj umazane zločine, samo da bi z okupatorji delili oblast, so bili na koncu koncev popolnoma opeharjeni ne samo od svojih nemških gospodarjev, ampak tudi od Angležev. Le-ti jih niso prav nič manj prezirali kot vsi pošteni Slovenci.

Po neslavnem koncu njihove enodnevne vlade in pokolu osemindvajset žrtev v turjaškem gozdu 4. maja 1945 se je izdajalska domobranska vojska začela umikati na Gorenjsko, spremljali pa so jo mnogi družinski člani domobrancev z Dolenjskega in Notranjskega, mnogi duhovniki in drugi snovalci bele izdaje, pa tudi neuki ljudje, ki so nasedli propagandi iz cerkva, da bodo partizani obračunali z vsemi svojimi nasprotniki. Svoje upe so izdajalci gradili na nasprotjih med zahodnimi zavezniki in Sovjetsko zvezo ter obljubljali, da se bodo kot Matjaževa vojska kmalu vrnili ob pomoči Angležev in Amerikancev...

Beg proti Karavankam je bil nadvse klavrn. Čez Jesenice se ni dalo več. Tudi umik proti Solčavi je bil nemogoč, ker je 15. udarna divizija zavzela vse področje med Domžalami, Kamnikom in Kamniškimi planinami. Obenem jih je od Ljubljane gonila 29. udarna divizija Hercegovska, ki je 10. maja 1945 osvobodila Škofjo Loko in Kranj, nato pa je začela tolči umikajočo se svojat proti Trziču. Na obronkih Dobrče in Kriške gore so skušali domobranci in esesovci 11. maja še zadržati Hercegovce, toda ti so jih bili do popoldneva že potisnili k Sv. Ani pod Ljubeljem in jih začeli silovito obstreljevati.

Ta dan je bil usoden za Bračičevo brigado ter za 2. in 3. bataljon Koroškega odreda, ki sta bila formalno že vključena v Bračičevo od prejšnjega dne. Dobili so ukaz, da morajo prehode čez Dravo ubraniti za vsako ceno in zajeti vse sovražnike, ki so proti Borovljam pritiskali z Ljubelja. Med njimi so bili esesovci, domobranci in nedičevci.

Najprej so bili ob Koroški odred in Bračičevo brigado trčili esesovski polki, znani iz bojev v Suhi krajini proti enotam 7. korpusa. Prvi so položili orožje. To pa ni dišalo zlasti domobrancem, zato sta se zločinca Erwin Rösener in poveljnik do-

mobrancev Franc Krener že 10. maja 1945 dogovorila, da bosta s svojimi enotami skupno napadla položaje Bračičeve brigade in Koroškega odreda, da bi zavzela boroveljski most. Do prvih bojev je prišlo že istega dne proti večeru. Trajali so tri ure, toda esesovcem in domobrancem niso prinesli nobenega uspeha, ampak le mnogo žrtev. Čez noč so se boji stišali in nemške enote so se spet začele vdajati, a le po malem, hkrati so poraženci prehod čez boroveljski most hoteli doseči s pogajanji. Na sovražnikovi strani je bila sumljiva tišina, ki ni obetala nič dobrega. Jasno je bilo, da se sovražniki pripravljajo na boj...

Esesovci in domobranci so pogajanja za vdajo izrabili za zasedanje prevladujočih višinskih položajev, za zbiranje in razvrščanje težkega orožja po grebenih severovzhodno od Žingaric in Ostrovca pa tudi za natančno ogledovanje partizanskih položajev. Pehota se je bila natepla od Podljubelja proti Podgori in Dobravi do Gorič, v ozadju so bili pripravljeni tanki.

Borci Bračičeve brigade so imeli le zasilna kritja in zasilne ovire na dostopih k boroveljskemu mostu. Razvrščeni so bili bočno od nemško-domobranske kolone. Prvi od Podljubelja je bil 4. bataljon, okrepljen z mitralješko četo. Zasedal je položaje od Prindla pred Borovljami mimo železniške postaje do naselja Dolih. Severno od njega je bil 1. bataljon, desno od njega proti Goričem sta se naslanjali dve četi 2. bataljona, ena pa je razoroževala. Položaje pri Resniku in dalje proti Dravi je držal 3. bataljon.

Sovražniki so se vdajali še 11. maja 1945 do desetih, a rozoroževanje je potekalo počasi. Kmalu po poldnevu pa je večja kolona odklonila izročitev orožja in spor zaradi tega je sovražnik izbral za silovit napad z vrhov nad Borovljami, hkrati so krenili v napad tanki. Topniška priprava je bila strahotna. Zemlja je kar gorela od udarov granat, protiletalski izstrelki so prebijali stene hiš, od katerih so mnoge začele goreti. Kmalu je postalo jasno, da hočejo sovražniki zavzeti Borovlje, kajti mitralješki in minometni ogenj jim je bil pri prehodu čez Dravo iz mesta še vedno nevaren.

Najhuje se je godilo 1. bataljonu Bračičeve brigade in 3. bataljonu Koroškega odreda. Sovražniki so ju zaobšli in jima udarili v hrbet. Začel se je boj, ko poveljevanje ni bilo mogoče, ampak se je vsak tolkel, kakor je vedel in znal. Domobranci so se prav kmalu pojavili sredi Borovelj, kjer so nanje naleteli Andrej Cetinski-Lev, Ivan Božič-Lovro in Lazo Božič. Morali so se naglo umakniti, drugače bi jih bili sovražniki zajeli. O mraku so bili partizani iz 1. bataljona Bračičeve in 3. bataljona Koroškega odreda razbiti in potisnjeni ob Dravo. S tem sta bila odkrita boka 2. in 3. bataljonu Bračičeve.

Tretji bataljon Bračičeve in ostanki drugih razbitih enot so se morali umakniti onstran Bajliske Borovnice, da bi s teh položajev preprečili prodor proti Šmarjeti in Galiciji. V tej smeri so sovražniki poskušali zabiti klin še 12. maja dopoldne, a so bili odločno zavrtnjeni, potem pa niso več poizkušali. Nadvse smiselno sta se umaknili dve četi 2. bataljona Bračičeve. Komandant Jože Kisovec-Dušan ju je povedel čez boroveljski most na levi breg Drave, takoj ko je postalo očitno, da z desnega brega reke sovražnikov ne bo mogoče zadržati. Ta del Bračičeve in deli Koroškega odreda so se za boj razvrstili po betonskih bunkerjih, ki so jih bili zgradili že Nemci, pa tudi po zasilnih zaklonih, od koder so držali pod ognjem dohode na most.

Izgube esesovcev in domobrancev niso bile majhne. Mitralješka orožja partizanov so sekala po zbitih sovražnikih, ki se iz ozke doline niso mogli razvrstiti za boj v strelcih, gosto kolono v zaledju pa so desetkale partizanske mine. Toda tudi partizani so utrpeli hude izgube. Bračičeva brigada je poročala o petih mrtvih, desetih ranjenih in štiridesetih pogrešanih, vendar s pripombo, da izgube še niso

povsem ugotovljene. Po izjavi Jožeta Kisovca-Dušana, Andreja Cetinskega-Leva in Ivana Božiča-Jova je v Borovljah padlo približno 180 borcev, med njimi celo komandant 1. bataljona, doma s Polskave. Po izjavi Ivana Janžekoviča pa je iz Koroškega odreda padlo kar 37 borcev. Tu je padel tudi politični komisar bataljona Koroškega odreda Avstrijec Anton Leeb iz Badgasteina. Mnogo borcev Bračičeve in 3. bataljona Koroškega odreda je utonilo v Dravi, ker so bili kratkomalo potisnjeni vanjo, ne da bi znali plavati, ali pa so kot plavalci postali lahek plen sovražnim strelcem, ki so lahko dobro merili...

Britanci se niso marali vpletati v boj na strani partizanov. Raje so čakali, da so se esesovci in domobranci unesli. Šele drugi dan, 1. maja 1945, so Britanci poslali na boroveljski most en tank. Ta čas je Jože Kisovec-Dušan s svojimi borci še vedno obvladoval sovražnike. Znova so začeli odlagati orožje, da so lahko brez njega prišli čez boroveljski most. Tako so partizani zajeli tudi kakih 500 domobrancev in belih beguncev. Šele sredi dopoldneva je prišlo več britanskih oklepnih vozil. Prešli so most proti Borovljam. Tam je več domobranskih častnikov poskakalo k Angležem in se v njihovem varstvu odpeljalo proti Celovcu. Bračičevci na britanska vozila niso marali streljati. Kmalu za tem je polkovnik Peter Stante-Skala ukazal, naj se partizani umaknejo, da ne bodo dalje krvaveli. Nato so se esesovci, domobranci in Ljotičevci začeli vdajati Angležem, toda tako da so orožje in opremo puščali na desnem bregu Drave pri Borovljah. Vdaja je potekala še ves 12. in 13. maj 1945.

Kazalo je, kakor da se zavezniki spogledujejo z našimi domačimi fašisti in kakor da jim je prav, če partizani množično krvavijo. Sovražnikom so s tem dajali veliko potuho. To pa je bila huda pregreha zoper zaveznništvo, ki so ga jugoslovanski borci zvesto spoštovali.

V varni razdalji od boroveljskega mostu je preždel celo motorizirani odred 4. jugoslovanske armade. Kakor Britancem tako tudi vodstvu tega odreda ni bilo do tega, da bi tvegalo življenje svojih borcev. Da, vsakomur se je zdelo neumno umreti ob koncu vojne... Kaže, da je zatajila politična priprava. Očitno so samo borci 14. udarne divizije vedeli, da imajo opravka s slovenskimi belimi izdajalci, ki jih je bilo treba potolči in tako zavarovati nadaljnji tok revolucije...

Krvni davek, ki ga je morala v Borovljah plačati Bračičeva brigada, je političnega komisarja 4. jugoslovanske armade popolnoma pretresel, predvsem pa zmedel. V brzojavki štaba 4. operativne cone z dne 12. maja 1945 je o tem napisano tudi tole: »Komisar 4. armade dal nalog svojim in našim enotam na ozemlju bivše avstrijske Koroške, da se skoncentrirajo in pripravijo za odhod, ker so same preslabe za vodenje bojov in za razoroževanje...«

Nikomur iz štaba 4. operativne cone ali štaba 14. udarne divizije ni prišlo na um, da bi se po tragediji Bračičeve brigade umaknil s Koroškega. Edini pouk, ki so ga izvlekli iz tega poraza, je bil, da se morajo v prihodnje bolje pripraviti za boj, da se s pogajanji ne smejo pustiti prevarati, opustiti pogajanj pa tudi ne smejo...

EPILOG BOROVELJSKE TRAGEDIJE

Da so se Britanci 12. maja 1945 vmešali v dogajanja pri Borovljah ni nič takega, saj je za njihovo pomoč prosil sam polkovnik Peter Stante-Skala, komandant 4. operativne cone. Toda to so storili šele potem, ko so borci Bračičeve brigade in Koroškega odreda že plačali svoj veliki krvni davek, in le zaradi tega, da bi prišli do ujetnikov. Ti bi morali po vseh pravilih pripasti partizanom, Britanci pa so si jih prisvojili prav nesramno. Ali je šlo pri tem za načrtno britansko politiko ali le za iskanje slave posameznih enot, ni mogoče razsoditi. Vsekakor so Britanci na obrobjih

slovenskega narodnostnega ozemlja dobili v svoje roke malo ujetnikov, čeprav so se nadejali ravno obratno. Recimo v Trstu so zajeli le 60 sovražnikov. Na Koroškem so imeli sicer nekoliko več sreče, a za veliko večino Löhrove armade so se obrisali pod nosom. Zato je čisto možno, da je do puljenj za ujetnike prihajalo zgolj zaradi hlastanja po slavi.

Borci 14. udarne divizije so bili ogorčeni nad ravnanjem Britancev ne samo zaradi tega, ker so si lastili pravico do teh ujetnikov, ampak tudi zategadelj, ker domobrancev in drugih izdajalcev Britanci po stari navadi niso do konca razorožili in se je potlej dogajalo, da so naši beli odpadniki vpričo njih obračunavali z osamljenimi partizani. In še tudi potlej, ko so jih bili že spravili v ujetniško taborišče na Vetrinjsko polje, niso bili kaj prida zastraženi, pa so še kar naprej šarili vsepovsod. Prihajali so celo v Celovec. Kljub vsemu pa so se slovenski beli izdajalci v pričakovanju, da bodo v Britancih našli svoje zaščitnike, bridko prevarali.

Že 12. maja 1945 sta iz Borovelj v Celovec na Military Government (na vojaško oblast) odšla komandant domobrancev Franc Krenner in njegov pribočnik Marko Kranjc. Hotela sta se pogovarjati z britanskim generalom, ki pa ju ni maral sprejeti. Že takrat je Krenner dokazoval, da so slovenski domobranci nemška pomožna policija, ki je ščitila vasi pred komunističnimi napadi. Tako je hotel prepričati Britance, da v domobrancih ne bi gledali kvislingov, toda ti so bili hladni. Po povratku iz Celovca je Krenner izjavil, da so Nemci slovenske domobrance pri Angležih popolnoma diskreditirali. Za Krennerjem so poskušali srečo še dr. Jože Basaj, Matija Škrbec, dr. Bajlec in dr. Valentin Meršol, pa tudi ti niso dosegli nič. Britanci so jih iz Celovca najprej poslali v Poreče ob Vrbskem jezeru, od tam pa spet nazaj v Celovec. S tem so jim dali razumeti, da s propadlimi politiki ne marajo imeti nobenega opravka.

Franc Krenner je znova poskušal priti do britanskega generala 16. maja 1945. Ta ga ni hotel sprejeti. S Krennerjem je opravil kar štabni častnik. Krenner je nekaj govoril o slovenski narodni vojski. Ko ga je Anglež vprašal, kakšna narodna vojska da so, je Krenner odgovoril, da je le-ta nastala iz slovenskega in gorenjskega domobranstva, ki sta bili pomožna nemška policija. Mislil je, da bo tako bolje predstavil domobrance, pa ga je ravno polomil. Anglež je namreč hudo vzrožil, ko je ugotovil, da se domobranci sami izdajajo za nemške pomagače in oba domobranska odposlanca odslovil.

Propadli slovenski politiki bi bili radi popravili slab vtis, ki ga je naredil Krenner. Sestavili so posebno spomenico o slovenski narodni vojski, o njenem nastanku od vaških straž prek slovenskega domobranstva in jo končali s prošnjo, naj britanska vojaška oblast kar najhitreje odpravi oddelke »slovenske narodne vojske« na primeren kraj, kjer bi se mogli urediti in pripravljati za svoje končne naloge. To spomenico so 19. maja predali na britansko poveljstvo v Celovcu, toda prav z njo so še najbolj dokazali svoje kvislinštvo.

Medtem so se domobranci v vetrinjskem taborišču pripravljali, da dobro organizirani pričakajo čas, ko bo prišlo do spopada med Angleži in Jugoslovansko armado. Na Vetrinjskem polju se je bilo dotlej nabralo 13 000 domobrancev, 3000 »srbskih dobrovoljcev« Ljotičevega kova in 500 četnikov iz Like. Pozneje je bilo tja prišlo še 150 domobrancev iz Novega mesta, ki so se pod vodstvom kapetana Stamenkovića prebili prek Krškega, Savinjske doline in Solčave in prešli most na Dravi pri Galiciji, in »slovenski četniški odred« pod poveljstvom Janeza Marna-Črtomira, ki so se bili umikali čez Litijo v Savinjsko dolino in čez Solčavo. Dalje je sem prišlo nekaj Djurišičevih četnikov in oddelki ruskega emigrantskega korpusa. Prvi poveljnik tega ujetniškega taborišča je bil kanadski major P. H. Barre, od 16. maja dalje pa poročnik Ames.

Prva skrb vodstva slovenskih belih izdajalcev je bila, da povišajo domobranske častnike ter tako vsaj malo ublažijo občutek popolnega poloma. Druga skrb je bila, da preuredijo svojo »vojsko«. Začeli so na novo organizirati bataljone in polke. Polki so bili štirje, ki so jih združili v 1. divizijo »slovenske narodne vojske«. Ob enem so ponovачili med begunci še vse, ki so bili zmožni nositi orožje. Ta vojska naj bi v Vetrinju tudi prisegla samozvanemu »narodnemu odboru« Slovenije, temu pa se je uprl Vuk Rupnik, češ da bi bilo tako dejanje le zloraba svetosti prisega, ker prvič ni jasno ali sta »slovenska narodna vojska« in »narodni odbor« Slovenije priznana od kralja Petra 2. Če takega priznanja ni, prisega ni veljavna, češ da vojsko veže prisega kralju Petru 2. Drugič pa je jasno, da Angleži »narodni odbor« Slovenije ne priznajo, zato bi bila vsaka prisega temu odboru brezpredmetna. Tako so izdajalski in nazadnjaški politiki doživeli polom v lastnih vrstah. Niso pa se marali vdati. Skušali so organizirati nekaj pravnih inštitutov »slovenske narodne vojske«, kaplan Jaka Mavec pa je v taborišču vneto razmnoževal vojaški list. Pri tem mu je pomagal dr. Franc Blatnik. Podpolkovnik Ivan Drčar pa je skušal organizirati obveščevalno službo, da bi izvedel, kaj Angleži z domobranci nameravajo, kje so tisti domobranci, ki so jih pri Borovljah zajeli partizani, in podobno. Vse to pa so bila dejanja obupancev.

Nekaj je pri tem jasno! Slovenski beli izdajalci se niso marali sprijazniti z zmago ljudstva. Dotlej so bili menjali že dva gospodarja, katerima so zvesto služili do končnega poraza, zdaj so bili pripravljeni služiti še tretjemu, da bi kakorkoli že znova zajezdili za vrat svojemu trpinčenemu, a zmagovitemu narodu. Taka je pač usoda vseh izdajalcev. Službo zatiralskim tujcem začno naposled pojmovati kot poklic, ki se jim zdi zelo donosen. Toda pri britanski vojski na Koroškem jih je to spodneslo.

Kakor povzemam po emigrantski literaturi, je bilo uradno angleško stališče v tem primeru tako, češ da so domobranci po mednarodnem vojnem pravu ujetniki tiste vojskujoče se strani, na katere ozemlju so se znašli v času nemške kapitulacije. Ker so bili domobranci tedaj še znotraj meja Jugoslavije, bi po takem tolmačenju mednarodnega vojnega prava pripadli Titovi vojski. Položaj domobrancev je oteževalo zlasti dejstvo, da so se na strani esesovcev bojevali še tretji dan po nastopu kapitulacije z Nemčijo in da so britanskim zaveznikom-partizanom povzročili hude izgube. Pravni akt nemške kapitulacije je namreč vseboval določbo, da se morajo vse enote pod nemškim poveljstvom zaustaviti tam, kjer se bodo znašle 8. maja 1945 ob triindvajsetih, in da morajo na tistem kraju položiti orožje. Kajpak domobranci, četniki in ustaši pa tudi Nemci tega določila niso spoštovali. Zato so se morali sprijazniti s posledicami.

Napad domobrancev in esesovcev na položaje borcev Bračičeve brigade in Koroškega odreda pri Borovljah 11. maja 1945 je bil strahotno krut. To je bilo pravo spričevalo o fašističnem zverinstvu, o katerem so se britanski vojaki in oficirji lahko prepričali na lastne oči. Če je bilo kaj človečnosti v njihovih srcih, ga niso mogli odobravati, morali so obsoditi tako surovo in protipravno dejanje jugoslovanskih kvizlingov. Kajti borci 14. udarne divizije in enot 4. operativne cone bi se bili za boj razvrstili čisto drugače, če se ne bi zanašali na to, da so sovražnosti prenehale. Torej tudi ne bi bili utrpeli tolikih žrtev. Zato ta zločin ni mogel ostati ne-kaznovan.

Britanci pa so imeli s preskrbo ujetnikov na Koroškem tudi težave. Poti za oskrbovanje iz Italije po Kanalski dolini prek Trbiža so bile slabe in namenjene premikom njihove vojske, ki je že sama potrebovala ogromno hrane, goriva in drugih vojaških potrebščin. Če so Britanci hoteli uresničiti svoje zasedbeno poslanstvo, so se morali znebiti nadleže z zajetimi kvizlingi jugoslovanskega rodu, ki poleg

tega niso bili samo njihovi, marveč skupni ujetniki, ujetniki britanske 8. in Jugoslovanske armade. Manj so britansko poveljstvo vezale obveznosti dogovora na Jalti, kjer so si bili Sovjeti izrecno izgovorili vrnitev vlasovcev, Kozakov in drugih odpadnikov, ki so prišli za nemško orožje. Na te določbe se je bilo mogoče sklicevati le na osnovi podobnosti. Več so veljala določila o kaznovanju vojnih zločincev, a tudi njih je bilo mogoče obiti, kar se je bilo zgodilo že glede četnikov, ki so se bili prebili skozi Vipavsko dolino v severno Italijo.

Popolnoma zanesljivo lahko sklepamo, da se je poveljstvo britanske vojske na Koroškem odločilo za izročitev jugoslovanskih kvislingov svojim zvestim zaveznikom in bojnim tovarišem-partizanom predvsem zaradi zelo prepričevalnega posredovanja podpolkovnika Ivana Kovačiča-Efenke in njegovih tovarišev, vštevši tudi majorja Owena. Obljuba v tem smislu je bila v veljavi že od 14. maja 1945. Treba jo je bilo samo še uresničiti. To pa ni bilo lahko storiti.

Zajetih kvislingov je bilo ogromno in pripravljeni so bili na vse, samo da bi se kako rešili pred odgovornostjo za zločine, ki so jih počenjali na škodo svojih sonarodnjakov in tudi zaveznikov vso dolgo vojno. Britanski poveljnik (najbrž je bil to generallajtnant Richard Mc Creery) se je bal, da ne bi prišlo do upora. Zato je dal razširiti glasove, da bodo četnike in domobrance prepeljali po železnici v Italijo, kjer bodo bolje oskrbljeni in kjer se bodo lahko urili za boj proti Titovi Jugoslaviji. Ker so Britanci že 12. maja (po bitki pri Borovljah) mimo Baškega jezera in Podrošnice odpremili v Italijo kakih 600 belih beguncev in nekaj domobrancev in ker so domobranci odhod v Italijo sami zahtevali, so takim glasovom trdno verjeli. In še zelo so se veselili te poti.

Najprej so 24. maja 1945 prišli na vrsto Ljotičevci. Odpeljali so jih do postaje Sv. Helena. Ves čas so bili močno zastraženi. Britanci so jih spremljali z bajoneti na puškah, s pripravljenimi strojnici in tanki. Na prostoru pred postajo so jim temeljito preiskali prtljago, nakar so jih po 40 zaprli v vsak vagon (živinski), oficirji s podpolkovnikom Tatalovičem pa so dobili poseben potniški vagon. S to pošiljko je odšel tudi domobranski pratež z dvajsetimi vozm in štiridesetimi možmi. Lokomotiva jih je odpeljala čez Celovec in Beljak proti Podroščici. Drugi transport je šel 25. maja naravnost iz Vetrinja po Rožu v Podroščico.

Po teh prvih dveh transportih je prišel neki domačin povedat Krennerju, da Angleži vračajo četnike v Jugoslavijo, poveljnik izdajalskih domobrancev pa ga je dal zapreti, češ da ustvarja paniko med ljudstvom in domobranci, ker širi vznemirljive vesti. Potem so se vrnili poročnik Vujičić in še dva srbska častnika, ki jim je uspelo pobegniti z Jesenic. Vujičić je bil dvakrat pri Krennerju, toda ta ga je zavrnil, češ da ga bo dal zapreti, ako bo še širil take panične vesti po taborišču. Iz vlaka je pobegnil celo Ljotičev sin Vlada. Celo njemu ni nihče verjel. Potem se je hudo zdelan vrnil Franc Veber. Govoril je zmedeno. Njemu so verjeli še manj.

Pa vendar so se med domobranci pojavljali dvomi in vprašanja. Za pojasnila so prosili britanske oficirje. Neki stotnik je na tako vprašanje izjavil, da gredo transporti v Palmanovo, in sicer skozi Jesenice ter po bohinjski progi, potem pa skozi Gorico. Major Barre pa je na vsa taka vprašanja zahteval, naj se vse osebe, ki širijo vesti o pošiljanju ujetnikov v Jugoslavijo, pridrži in zaslisi. Zaradi tega so ubežniki umolknil ali preklicali prvotne izjave, ker so se bali, da se potlej res ne bodo mogli nikakor rešiti.

Vračanje se je nadaljevalo. Dne 27. maja so spravili na vlak same domobrance, in sicer: tehnični bataljon pod poveljstvom majorja Škofa, žandarmerijski bataljon pod poveljstvom podpolkovnika Šturma in kakih 600 beguncev. Dan za tem, 28. maja, je prišel na vrsto 4. domobranski polk pod vodstvom Antona Mehleta. Vsi ti so šli v Jugoslavijo skozi jeseniški predor. Vsekakor je šlo za zelo klavrno vrnitev.

Ko so partizani sprevaljali ujete belogardiste do barak v Kranju, so jih ljudje pričakovali v gručah ob cesti, kričali in pljuvali, da so bili tisti, ki so bili ob straneh dobesedno mokri po obrazih.

Na Jesenicah pa so ljudje vpili: »Dajte jih sem, da tu pobijemo te preklete pse!«

Spet drugod so jih zmerjali z izdajalci in živalskimi imeni. Neki partizan pa jim je v obraz zabrusil tako resnico: »Vas celo take barabe, kot so Angleži, niso marali, potem je zadosti jasno, kaj ste...« Da, takrat so naši ljudje že vedeli za umazano igro okoli Trsta in Koroške. Uresničevalce Churchillove politike so kar dobro ocenili in tako je bila drastična primera z barabami zadosti zgovoren dokaz, kakšna je ljudska sodba nad izdajalci.

Kako bedni so bili ti ljudje, da niti do danes niso mogli spoznati svoje umazane igre v škodo svojega ljudstva! Vse, kar sem ponovil zgoraj, so v begunstvu na zahodu sami napisali. Pri tem so pozabili, da so narodna občestva v zgodovini zločine izdajstva vedno najhuje obsojala. Z izdajalci so ljudstva vedno ravnala kot z izvržki...

Pa se vrnimo nazaj na Koroško!

Nekaj nadaljnjih transportov so Angleži usmerili čez Pliberk in Slovenj Gradec proti Celju. Tako je po tej poti odšel 3. domobranski polk pod poveljstvom Maksa Kunstlja 29. maja, topniški divizion pod poveljstvom kapetana Hočevarja pa isti dan skozi Podroščico proti Jesenicam. Dne 30. maja je bil na vrsti 2. domobranski polk pod poveljstvom Vuka Rupnika. Tudi tega so vkricali v Pliberku. Vojaki so odšli v domače kraje, Vuk Rupnik pa se je izmaknil tako, da ga je poklicala žena, ko bi bil moral vlak odpeljati.

Dokazov za to, kaj v resnici delajo Angleži, je bilo takrat že dovolj. Belim oglednikom je uspelo ugotoviti, da so partizanske posadke v Šentjakobu, v Podrošnici in v Pliberku. Tam da prevzamejo njihove ljudi od Angležev. S temi podatki je Franc Krenner stopil do britanskega brigadirja, ta pa mu je odvrnil:

»Imam nalog, da vas prepeljem do Sv. Helene pri Podroščici. Kam gredo vaši ljudje od tam, mi ni znano. Vojak sem, zato bom nalog izvršil. Vojak ste tudi vi, zato upam, da boste ubogali, da ne bo treba uporabiti orožja...«

Šele po tem pogovoru se je Francu Krennerju posvetilo. Začel je praviti, da se bo preoblekel v civila. Dne 31. maja so Britanci spravili na vlak še 500 vojakov 1. domobranskega polka, večina s podpolkovnikom Cofom pa se jih je razbežalo. Potem je bilo 1. junija 1945 vrnjenih čez Pliberk kakih 1500, čez Podroščico pa 1200 belih beguncev (civilov). Dne 3. junija je odšlo samo še 200 beguncev, ki pa so se za vrnitev v Jugoslavijo prostovoljno odločili.

Po podatkih iz belogardističnih begunskih virov je bilo vrnjenih v Jugoslavijo 10 000 domobrancev in 3000 ljotičevih četnikov. Za ustaše ni nobenih števil in tudi ne podatkov, kje so jih vrkricali.

Britansko vojaško poveljstvo je 4. junija 1945 razglasilo naslednjo odredbo:

»1. Noben Jugoslovan ne bo vrnjen v Jugoslavijo ali izročen jugoslovanskim četam proti svoji volji,

2. Jugoslovani, ki so se borili proti Titu, se bodo smatrali kot osebe, ki so se predale ter bodo poslane v Vetrinjsko taborišče na razpolaganje v pričakovanju nadaljnjih navodil,

3. Vse te osebe se bodo smatrale kot preseljene osebe in bodo končno poslane v Italijo.

4. Vetrinjsko taborišče ne bo izpraznjeno...«

Takšna odredba pa ni bila nič novega. Na ozemlju Italije pod zavezniškoasedbo je veljala že od prej in to predvsem glede četnikov, čeprav je bilo izdano tudi

navodilo 15. armadni skupini, da se odpadniškim in izdajalskim četam jugoslovanskega porekla ne sme v nobenem primeru dovoliti bojevati se skupaj z zavezniki in da s temi četami ni dovoljeno nobeno sodelovanje z zavezniki.

Britansko zunanje ministrstvo je bilo mnenja, da se s četniki v južni Avstriji (na Koroškem) postopa enako kot v Italiji, Hrvati pa da tega ne zaslužijo. Zato je bilo nagnjeno k odločitvi, da je treba ustaše izročiti Titu. Vlada ZDA je na to vprašanje gledala dosti bolj širokogrudno in zato je 31. maja 1945 prišlo do soglasja, da se jugoslovanske protipartizanske sile samo razoroži in spravi v begunska taborišča. Toda do takrat je bila velika večina jugoslovanskih kvislingov že v rokah Jugoslovanske armade.

Kako se je moglo to zgoditi kljub znani Churchillovi politiki do jugoslovanskih in drugih komunistov? To izvemo iz odgovora načelnika štaba 8. armade W. D. Morgana jugoslovanskemu begunskemu politiku dr. Mihi Kreku, ki je nastal 31. julija 1945.

»Jugoslovanski državljani, ki so bili ob koncu maja repatriirani iz Avstrije v Jugoslavijo,« pravi Morgan, »so nosili orožje za Nemce proti zavezniškim jugoslovanskim četam maršala Tita. Zato smo z njimi postopali kot s sovražnikovim osebjem, ki se je predalo. *Glede na položaj, ki je bil takrat v Avstriji, so bili le-ti izročeni jugoslovanskim vojaškim silam v teku vojnih operacij, ki so jih v delih te dežele vodile tako britanske kot jugoslovanske sile* (podčrtal F. Strle). To izročanje je bilo izvršeno po napotkih tega štaba...«

Odločilno za takšno ravnanje britanskih vojaških oblasti na Koroškem so bile torej skupne operacije v deželi onstran Karavank, ki pa so jih v povezavi z Britanci vodile samo enote 14. udarne divizije in 4. operativne cone. S tem so potrjena ustna pričevanja o vlogi komandanta 14. udarne divizije podpolkovnika Ivana Kovačiča-Efenke in drugih častnikov, iz njegovega štaba pri pogajanjih in v stikih z Britanci, ki so privedla do neprecenljivih uspehov in trajnih koristi za utrditev in nadaljevanje naše socialistične revolucije.

Ob vsem tem je treba reči samo še to, da se britanski oficirji na Koroškem niso ravnali čisto po dobljenih napotkih, marveč bolj po srcih in občutkih tovariške povezanosti do svojih zaveznikov-jugoslovanskih partizanov. Samo zaradi takega razpoloženja v britanski armadi, ki ni mogla biti izvzeta od demokratičnih in naprednih procesov v svetu, je lahko boroveljska tragedija dobila svoj zaslužen epilog...

Črtomir Šinkovec

Protest

*Ulica stresa se od delavske jeze,
ki buta v slapovih med dvoje sten,
tisoč obrazov, vsak izpit je, bled in koščen
gori v plamenih marseljeze . . .*

*Policija na konjih drvi,
policija na džipih drvi.*

*Nad množico morje rdečih zastav,
ki dviga se s klanca upora v protest:
vrastel se vanjo je Manifest,
kot zora, ki svita se iz daljav.*

*Policija na konjih s sabljami,
policija na džipih s pendreki.*

*Na trotoarju opičje cvili in se repenči
zelenih polizancev stari svet,
in pljuje v delavce — že se krivenči
pod žuljavimi pestmi krvava sled.*

*Policija s sabljami in pendreki —
kri se cedi v povodenj ljudi.*

*Stopi orjak, s pestjo v pozdrav, na zid
in s trdo besedo prebuja vest.
Strel s trotoarja in pade ubit —
mrtev, še mrtev stiska pest.*

Trst 1946

Spomenik številnim borcem NOV, ki so padli
v boju za Žužemberk

Ivan Nemec

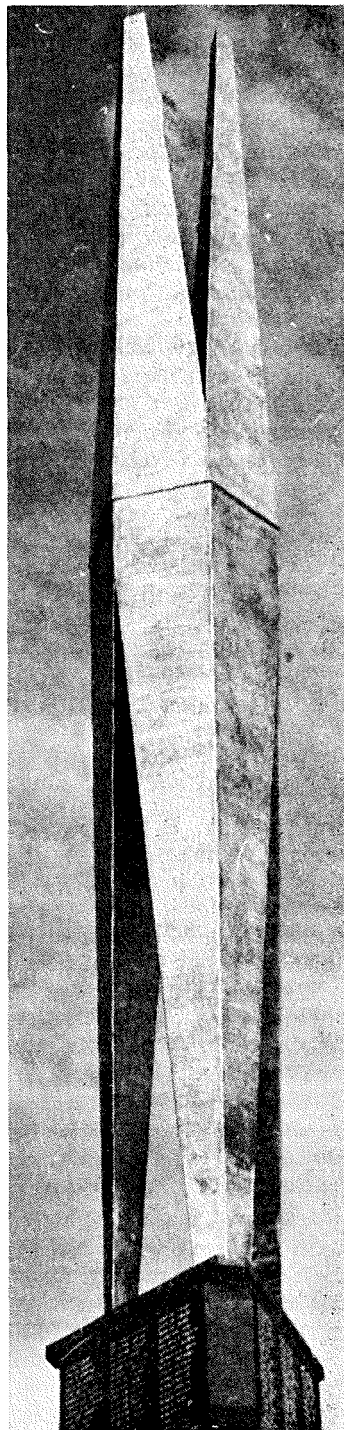
Žužemberški spomenik

Večkrat odhajam v to izredno lepo dolino, kjer si Krka ob bregovih brusi svojo zasanjano modrino. Pil sem žlahtnino iz teh šmihelskih njivic in jim tudi vračal košček svojega utripa. Visoko nad temi njivicami se dviga v nebo spomenik borcem NOB, ki človeka do dna prevzame. Videl sem mnogo spomenikov NOB po Sloveniji, vendar je žužemberški nekaj posebnega. Človeka zbudi in ga razvname.

Stal sem tik pred njim in prebiral na njem izklesana imena. Nisem mogel z branjem do konca, preveč je bilo imen. V prsih sem začutil neko valovanje, dognanje v svoji zavesti in hkrati globoko spoštovanje do žrtvovanih. Dali so svoja življenja za svobodo. Spoznal sem in razumel to množično žrtvovanje, spoznal žrtev našega naroda. Bila je to velika in množična žrtev tisočletnim idealom našega ljudstva: »Svoboda, svoboda, svoboda zlata...«

Umirali so zanjo, padali so; padali fantje in moške, padale žene in dekleta... Zdaj pričajo s svojim velikim dokumentom, da so se borili za življenje, za novo veliko življenje. Ves narod se je dvignil zoper zatiralce in za svoje dostojanstvo, ki so ga nam skozi tisočletje kratili tuji in domači tlačitelji. Čez tisoč imen se tam svetlika in zlate črke odsevajo v soncu, veličina žrtev pa s tihim mirom izpričuje dokument visoke zrelosti... Padali so, da bi življenje dobilo novi obraz, da bi svoboda z nami resnično zaživela!

Žužemberški spomenik NOB v resnici odkriva nov vzgib življenja. V tej množični žrtvi

žrtev to življenje nenehno dobiva nove oblike, nove notranje obsežnosti, izraža vedno močnejše nove plemenite izpovedi, ki padajo na s krvjo prelito zemljo in v njej zapisujejo povest o nepremagljivem liku borca, večnega borca za resnični napredek. V tej čisti življenju izliti krvi ni poraza, ni premagancev, ni poti preko nje in mimo tega, za kar je bila prelita. Občutil sem pred spomenikom, da hodimo sedaj po poti tega velikega žrtvovanja, da se s krvjo zalita zemlja z nami dviga, nam daje vedno nove utripe, osvežuje, kleni, dviga nove žetve. V nas je iz teh žrtev izklesan veliki prepород in po njem lahko na tej poti vmes zanihamo, nikoli pa ne moremo stopiti izven te poti. V tem velikem bogastvu doživljamo nove zmage, hodimo od zmage do zmage z ideali, ki so jim žrtve navdihnile novo življenje. Zato pojdimo, tovariši, večkrat tja pred spomenik NOB v Žužemberk. Pred njim za hip postojmo. Iz tisoč in tisoč zlatih črk žrtvovanih bodo tiho v nas zapeli sveži in vedno novi akordi: »Slovenci kremeniti stopimo v korak...« Pojdimo, tovariši, vsaj v mislih tja in za hip postojmo. Naš novi korak bo mnogo lažji in naša svetla pot ne bo nikoli pomazana z mračno izplako. Da, da, spomenik v Žužemberku z nami hodi in vsi spomeniki NOB v Sloveniji naj nas vedno opominjajo, opominjajo...

Benjamin Gracer

Usoda

Če
tovariš
(ki je bil
TOVARIŠ:
med rafali
z grižljaji
iz koščka
razdeljenega upanja)
verjame
da je
IZBRANEC —
potem je
USODA
VLAČUGA
ki jo je treba
zadaviti...

Lado Ambrožič ml.

Osrednji slovenski partizanski tisk

Do leta 1944 je Slovenski partizan vojaške in politične dogodke iz tujine podajal večinoma v obliki komentiranih pregledov z evropskih in svetovnih bojišč. Poudarek je bil na obveščanju o dogajanju v Sovjetski zvezi. Tipičen primer iz tistega obdobja predstavlja prispevek načelnika vrhovnega štaba Arse Jovanovića »Pregled vojnih dogodkov v Evropi« (S. p. 1943, št. 1), kjer je Jovanović najprej orisal vojaškopoli-tičen položaj v Evropi, nato pa komentiral dogodke v Sovjetski zvezi, nakazal mesto in vlogo sovjetske armade v protihitlerjevski koaliciji. Avtorjevo razmišljanje se je nadaljevalo pri razvoju anglo-ameriško-sovjetskega bloka in pri razvoju proti-fašistične fronte v Evropi. Kritično je zapisal, da se zavezniki na bojišču v Afriki preveč obotavljajo, kar da zavira njihov pohod v Evropo. Rdeča armada, je še zapisal Jovanović, pa se ni smela ozirati na (ne)aktivnost zaveznikov in se je že konec 1942 odločila za protiofenzivo na več sektorjih, pri čemer je imela velik uspeh, kar je nazorno pokazalo, da je sovjetska armada glavna in odločilna moč v boju proti fašizmu.

Če so v prvem obdobju v Slovenskem partizanu prevladovali pregledi in komehtarji, pa to ne velja tudi za drugo obdobje obveščanja o vojaškopoličnem dogajanju po svetu, to je od začetka 1944 dalje. V listu opazimo vse več raznovrstnih člankov, poročil in vesti, največ izmed njih pa je bilo še vnaprej namenjeno spremljanju vzhodnega bojišča in nezaustavljivega napredovanja rdeče armade.

»Rdeča armada se bori že na romunskih tleh« (S. p. 1944, št. 4) je naslov ene izmed vesti v listu, kjer beremo o sovjetski ofenzivi, ki je razkrajala južnonemško fronto. Pa še nekaj naslovov o prodiranju sovjetske vojske: Rdeča armada osvobaja Češkoslovaško (S. p. 1944, št. 4), Sevastopolj osvobojen (S. p. 1944, št. 5), Rdeča armada tolče fašistično zver že pred njenim brlogom (S. p. 1944, št. 7), Rdeča armada je pričela osvobajati bratsko Poljsko (S. p. 1944, št. 10).

Glasilo glavnega štaba je spremljalo ves čas tudi dogajanje na zahodnem bojišču. »Akcije naših zaveznikov v Italiji olajšujejo položaj NOV Slovenije«, je zapisal Slovenski partizan februarja 1944, ko je poudaril, da je izkrcanje zavezniških čet južno od Rima važno tudi za slovensko partizansko vojsko, saj je bila tako Nemčija vezana še na italijansko bojišče in je bila zato manj ofenzivna pri nas. Vzpodbudne vesti je posredovala tudi junijska številka Slovenskega partizana. Naslov »Rim zavzet« je že sam zase dovolj zgovoren, vest »Invazija se je pričela na zapadu« pa

govori o največji zavezniški invaziji — izkrcanju v Normandiji, s čimer, je rečeno v listu, zahodni zavezniki izpolnjujejo sklepe teheranske konference.

Tudi vesti in poročila o odporniškem gibanju v evropskih državah v Slovenskem partizanu niso bile zapostavljene. Seznanjale so naše borce o razvoju francoskega odporniškega gibanja, o aktivnosti italijanskih partizanov, v narodnoosvobodilnem boju na Slovaškem, o dogajanju na Finskem, Madžarskem, v Romuniji in Bolgariji itd.

V Naši vojski je bilo dogajanju po svetu namenjeno precej več prostora kot v Slovenskem partizanu, v marsikateri številki je bil obseg obveščanja iz tujine celo večji kot pri domačih dogodkih. Poleg že ustaljenih vesti in poročil je list prinašal tedenske preglede s tujih bojišč, v katerih je (za informacijami iz Jugoslavije in Slovenije) objavljajal najprej vesti z vzhodnega bojišča, nato pa se je dotaknil še zahodnega in italijanskega bojišča, včasih pa tudi dogodkov v drugih evropskih državah. V teh pregledih vojnih dogodkov lahko sledimo pohodu rdeče armade prek Madžarske, Češkoslovaške, Jugoslavije in tako naprej vse do Berlina. Hkrati pa sledimo tudi operacijam zahodnih zaveznikov, ki so stiskali obroč okoli Nemčije na drugi strani.

Posebno poglavje v Naši vojski so predstavljali številni vzpodbudni članki in komentarji, ki so v veliki meri prispevali, da so bili naši borci dobro seznanjeni s potekom vojaških operacij in političnih dogajanj v Evropi, zlasti pa v Sovjetski zvezi. Veliko teh komentarjev je nastalo tudi v uredništvu lista. Izmed prispevkov, ki jih je pripravil urednik Lev Modic, velja omeniti članek »Smer je Berlin« (N. v. 1945, št. 3), kjer beremo najprej o dogodkih na evropskih bojiščih, nato pa o silovitem pohodu rdeče armade in njenih sijajnih zmagah — na poti v Berlin. Tudi Radko Polič je napisal nekaj zanimivih prispevkov, med katerimi so borcem najbolj ugajala »Brandenburška vrata« (N. v. 1945, št. 5), kjer je Polič zapisal, da je rdeči armadi potrebno le še malo kilometrov, da bo dospela do Berlina oziroma do znamenitih Brandenburških vrat, ki pa bodo tokrat v nasprotju s tradicijo sprejela namesto zmagovitih Nemcev zmagovito sovjetsko armado.

Ob koncu je treba omeniti, da je Naša vojska o zgolj političnih dogodkih pisala malo, med najvažnejše prispevke na tem področju pa bi uvrstili poročila o dveh važnih mednarodnih konferencah — drugi moskovski in krinski.

Odloki, odredbe in dnevna povelja

Specifično vlogo v programski podobi Slovenskega partizana in Naše vojske so imeli odloki, odredbe in dnevna povelja, s katerimi je glasilo glavnega štaba na svojstven in učinkovit način obveščalo svoje bralce. V odredbah, odlokih in dnevnih poveljih je glavni ali vrhovni štab posredoval s pomočjo lista nekatere uradne akte.

Odredbe in odloki so vsebovali razna pravila, napotke, pojasnila in določbe, kadrovske spremembe, imenovanja, pozive, itd. Poglejmo si nekaj primerov: odredba o zastavi, znakih in pozdravu slovenskih partizanov (S. p. 1941), naredba glavnega poveljstva o gibanju civilnega prebivalstva (S. p. 1942, št. 1), odlok o prenehanju izdajanja bataljonskih, odrednih in grupnih glasil na slovenskem osvobojenem ozemlju (S. p. 1942, št. 3), odlok o reorganizaciji glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet (S. p. 1942, št. 5), odlok o postavitvi brigadnih in odrednih vojaških sodišč (S. p. 1943, št. 4), odredba vrhovnega štaba o imenovanju Dušana Kvedra-Tomaža za načelnika glavnega štaba NOV in POS (S. p. 1944, št. 2), odlok o amnestiji (N. v. 1944, št. 17) itd.

Dnevna povelja so se od odlokov in odredb razen po vsebini razlikovala tudi grafično, saj so bila domala vsa uokvirjena. Prinašala so predvsem pohvale in

priznanja glavnega ali vrhovnega štaba posameznim enotam in tudi posameznikom, ki so se ob raznih priložnostih najbolj izkazali. Hkrati s pohvalo in priznanjem je bila v dnevnem povelju opisana tudi akcija ali operacija, v kateri se je enota proslavila. V ilustracijo, kako je takšen akt izgledal, si pogledajmo dnevno povelje v prvi številki Slovenskega partizana 1944: »III. bataljon 18. brigade XXXI. divizije je 13. XII. uničil rudnik svinca v Rablju na Koroškem. Partizani so morali premagati velike napore, da so se približali neopaženi rudniku preko 2000 m visokih hribov v globokem snegu. Rudnik je popolnoma uničen... Za veliko vztrajnost, požrtvovalnost, hrabrost in iznajdljivost izrekamo borcem, politkomisarjem in oficirjem 18. brigade pohvalo in priznanje. Požrtvovalnost in hrabrost pri rušenju sovražnikovih industrijskih naprav naj služi kot primer vsem edinicam NOV in PO Slovenije. Glavni štab NOV in POS.«

Vsa dnevna povelja, ki sta jih izdala glavni in vrhovni štab, seveda v listu niso bila objavljena, kajti večina teh aktov je do partizanskih enot potovala po drugih kanalih; včasih, zlasti v začetku NOB, pa je glasilo glavnega štaba predstavljalo edino pot teh informacij do vseh naših enot. Tam pa so jih praviloma prebrali vsemu moštvu, kar je bil tudi eden od namenov dnevnih povelj.

Partizanske osebnosti na straneh glasila

Kdo so pravzaprav ljudje, ki vodijo naš boj in ki stoje na čelu slovenske partizanske vojske in njenih enot? so spraševali partizani, ki so hoteli o naših komandantih zvedeti kaj več. Da bi tej »radovednosti« ustreglo, je začelo glasilo glavnega štaba proti koncu 1943 na svojih straneh prikazovati like vidnejših partizanskih poveljnikov, s čimer je te komandante postavilo tudi v pravo luč z vidika celotnega narodnoosvobodilnega boja Slovencev.

Med najbolj znanimi prispevki v glasilu glavnega štaba, ki so predstavljali podobe naših poveljnikov, je prav gotovo zapis o Francu Rozmanu-Stanetu, glavnemu komandantu NOV Slovenije (S. p. 1944, št. 2). Komandant Stane, je zapisal Slovenski partizan, je lik ljudskega junaka, kakršne ustvarja boj ljudstva za svoje temeljne človeške pravice. Ko je bil imenovan za komandanta NOV in POS, je ta korak z navdušenjem pozdravil ves slovenski narod, še bolj pa vsi partizani, ki so dobili komandanta izjemnih lastnosti. Stane, je nadalje rečeno v listu, pa je to zaupanje neštetokrat upravičil, ko je na primer razbil nemško ofenzivo ter nizal druge važne zmage na poti k osvoboditvi. »Polkovnik Tomaž — načelnik glavnega štaba NOV in PO Slovenije« (S. p. 1944, št. 4) pa je naslov prispevka o Dušanu Kvedru izpod peresa urednika Ceneta Logarja. Logarjev opis življenjske in bojne poti načelnika glavnega štaba se začne s Kvedrovim bojem v Španiji in Franciji, nato pa z njegovim delom pri nas, kjer se je izkazal kot dober političen organizator, kot drzen gverilec in izkušen vojak. Omeniti gre še portret komandanta 14. divizije Toneta Suhadolca »Major tovariš Luka, komandant 14. divizije« (S. p. 1944, št. 6) ter lik maršala Tita »Heroj junaškega naroda« (N. v. 1944, št. 17), podan ob proglašitvi Tita za narodnega heroja. Tito, je podčrtano v Naši vojski, pooseblja revolucijo naših ljudstev, saj ima največje zasluge za enotnost, bratstvo in skupen boj jugoslovanskih narodov, ki jih vodi od zmage do zmage.

Sredi novembra 1944 je Naša vojska uvedla posebno rubriko Naši junaki, kjer lahko vse do konca izhajanja lista spremljajo kratke zapise o junaških dejanjih naših borcev; uredništvo je tako na podlagi številnih dopisov prikazovalo tudi manj znane partizane, ki so svoje junaštvo dokazali v boju in akciji. Razen tega je glasilo glavnega štaba o borbah in komandantih precej pisalo v številnih reportažah in portretih, o čemer pa bo govor v poglavju o reportaži.

Na koncu naj navedemo še nekaj zapisov, ki so bili posvečeni padlim partizanskim poveljnikom. »Dragan, Milovan, Nande« (S. p. 1943, št. 4) — se je glasil naslov nekrologa Draganu Jevtiću, komandantu 15. divizije, Milovanu Šaranoviću, načelniku glavnega štaba Slovenije, ter Ivanu Kavčiču, namestniku politkomisarja glavnega štaba. O padlem komandantu 14. divizije Mirku Bračiču je v prvi številki Slovenskega partizana 1944 pisal Matevž Hace, ki je opisal Bračičevo partizansko pot vse od začetka NOB, uspehe in zmage, katerih tvorec je bil Bračič, funkcije, ki jih je imel, in nazadnje, kako je padel. Največjo pozornost glasila glavnega štaba je pritegnila smrt legendarnega komandanta Franca Rozmana-Staneta jeseni 1944. Cela prva stran 16. številke Naše vojske je bila v znamenju lika pokojnega komandanta NOV in POS. »Življenje generallajtnanta Franca Rozmana« — se je glasil naslov osrednjega prispevka, kjer je opisana Stanetova mladost, njegov boj in delo, njegovo udeleževanje v Španiji in Franciji, nato pa še doma — vselej proti istim nasprotnikom in za iste ideje.

Reportažni prispevki

Kot protiutež včasih nekoliko suhoparni politični in vojaški publicistiki je v glasilu glavnega štaba vznikla reportaža, ki je hitro postala najbolj priljubljena oblika pisanja o življenju med okupacijo.

Pisatelj Ivan Potrč je na prvem zborovanju slovenskih časnikarjev v Metliki leta 1944 označil reportažo takole: »Težnja po ustvaritvi čim bolj prepričevalne in umetniške oblike pripovedovanja je ustvarila reportažo, to je tisto časnikarsko obliko, ki hoče na živ, prepričevalen in umetniški način ter v *podobi* prikazati nek dogodek, o katerem bi si hotele množice same napraviti živo in neposredno sliko.«

Taka je bila tudi reportaža v glasilu glavnega štaba. Pripovedovala je o ljudeh v zaledju in njihovi povezanosti s fronto, o partizanskih akcijah, usodah in doživetjih posameznih borcev, o partizanskih junakih, o posebnežih v partizanskih vrstah, o pričakovanju svobode itd. Povedati pa je treba, da o vsem tem niso pripovedovale le reportaže, saj najdemo v listu tudi vrsto novičarskih zgodb, portretov in feljtonov, meja med temi in reportažo pa je bila nemalokrat zabrisana, zato tipičnih reportaž ali drugih literarno-novinarskih zvrsti opazimo le malo.

Partizanska reportaža se je v Slovenskem partizanu pojavila šele z nastopom urednika Ignaca Koprivca, ki je prvo reportažo tudi napisal. »Partizanski miting v Trebnjem« (S. p. 1943, št. 4) — kot je avtor naslovil svoj prispevek — je primer posrečenega reportažnega zapisa, ki slikovito prikaže podobo Trebnjega ob italijanski kapitulaciji. Med boljše reportaže iz tega obdobja sodi tudi zapis Dušana Bibra »S patrolo ob meji« (S. p. 1944, št. 2), ki govori o poti partizanske patrulje, katera mora ob meji pregledati položaj, odstraniti minska polja itd; govori še o nevarnostih, ki preže na patruljo, o spretnosti ekipe in o uspešnem koncu naloge. Tudi v naslednjih številkah Slovenskega partizana zasledimo tu in tam kakšen poskus reportažnih pripovedi — večinoma izpod peresa dopisnikov osrednjih partizanskih glasil, vendar o njihovi posebni vrednosti ne moremo govoriti.

Naša vojska je odmerila reportažam večjo pozornost, zlasti še ob večjem številu članov uredništva, ki so ustvarili vrsto prav dobrih reportaž in feljtonističnih prispevkov. Glasilo pa je objavilo tudi precej prevodov ruskih reportaž, ki so med bralci naletelo na ugoden odmev. Reportaža je sčasoma postala nepogrešljiv del Naše vojske, uredništvo ji je namenilo zares veliko prostora, in sicer na zadnji in predzadnji strani lista. Velik del reportažnih zapisov so prispevali številni dopisniki, ki so kot neposredni udeleženci bojov in drugih dogodkov imeli na voljo tudi največ zanimivih motivov.

Ignac Koprivec

Reportaže v Naši vojski so prešteviline, da bi jih lahko podrobno in sistematično opisali, čeprav bi si to nemara zaslužile. Omenimo naj le nekaj poljubno izbranih — predvsem tistih, ki so nastale v uredništvu.

Med boljše reportažne sestavke v začetnem obdobju sodi zapis urednika Marjana Tepine »Danijel iz Furlanije« (N. v. 1944, št. 13), kjer je avtor na zanimiv in privlačen način predstavil partizana Danijela — nekakšnega posebneža, ki je v partizane prišel daleč iz Furlanije. Podoben prispevek najdemo tudi v naslednji številki lista — »Partizanček Boltežar« avtorja Franceta Vrega-Mileta. Pred bralcem zaživi priku-pen, komaj petnajstleten partizan Boltežar iz drugega koroškega bataljona, ki kot za šalo premaguje težave, katerim bi bil težko kos celo starejši in izkušen partizan.

Ante Novak je v 15. številki Naše vojske 1944 v svoji reportaži povedal, kako je Cankarjeva brigada proslavila 25-letnico velike oktobrske revolucije; v isti številki lista pa opazimo tudi reportažo dopisnika Lojzeta Batiča, ki je opisal, kako so partizani likvidirali sovražnikovo postojanko v Poljanah na Gorenjskem. Reportažo o drznih partizanskih minerjih (N. v. 1944, št. 19) je napisal Sašo Črne, zanimiv pa je tudi opis noči med mornarji-partizani v isti številki Naše vojske iz beležnice Franca Potočnika.

Druga številka Naše vojske 1945 je priobčila zanimiv in doživeto napisan pod-listek Jožeta Korena »Očetov ponos«, kjer beremo pripoved o starem Mlekužu izpod Trnovskega gozda. Mlekuž čaka, da se ob koncu vojne vrne njegov sin iz partizanov, vendar tega ne doživi; zve, da je sin padel, toda novica ga ne zlomi, še bolj ponosen je na svojega hrabrega sina. O boju in smrti komandanta Franca Uršiča je v nasled-nji številki Naše vojske pisal Milan Merčun, ki je v svoji reportaži lepo predstavil komandanta Gregorčičeve brigade z opisom nekaterih njegovih junaških dejanj. »V

novo življenje» (N. v. 1945, št. 8) — je naslovil svoj prispevek Dušan Fortič, motiv za svojo pripoved o materi partizana Jožeta pa je našel nekje na Cerkljanskem. Privlačno je tudi pisanje Jožeta Korena o ljudeh med Rabo in Muro, ki so težko pričakovali prihoda rdeče armade. Ta je končno le prišla, s tem pa se je uresničila napoved rabskega Slovence v začetku vojne, da bodo sovjetski vojaki prej v Monoštru kot pa Nemci v Moskvi. Koren je dal svojemu prispevku naslov »Po veliki cesti ... proti Soboti« (N. v. 1945, št. 13).

Naj ob koncu omenimo še zanimivo in doživeto pripoved dopisnika Franceta Kosmača »Knežević Milenko — deseti izmed bratov« v zadnji številki Naše vojske. Reportaža govori o hrabrem komandantu Bračičeve brigade, ki je na pragu svobode padel — kot je pred njim padlo že devet njegovih bratov.

Literarni in kulturni prispevki

Težišče literarnega ustvarjanja med NOB je bilo v poeziji, kajti za prozo in dramatiko so bili pogoji ustvarjanja in objavljanja neprimerno težji. Čeprav je bila naša medvojna poezija dokaj raznovrstna, snovali so jo ljudje različnih slovstvenih nazorov z zelo različno pesniško razgledanostjo, pa vendarle diha iz nje neka ubranost, celovitost, kajti rasla je iz istega dogajanja, iz istega doživljanja človeške in narodne ogroženosti ter iz istega občutja in osebne ter nacionalne prepričanosti. Izmed vseh teh ustvarjalcev je bilo precej samorastnikov, ki so bili bolj priče visoke obče kulture najširših plasti slovenskega ljudstva kot pa zgledi izredne pesniške nadarjenosti in moči.

Vse to velja bolj ali manj tudi za poezijo na straneh Slovenskega partizana, kjer vsega skupaj opazimo le kakih ducat tovrstnih prispevkov, medtem ko je Naša vojska objavila eno samo pesem.

Najvidnejše mesto med deli v Slovenskem partizanu so zavzemale pesmi Vladimirja Pavšiča-Mateja Bora. Objavljene so bile tri njegove stvaritve — »Beseda« (S. p. 1942, št. 2), nadalje znamenita — »Hej, brigade, hitite! ...« (S. p. 1943, št. 4) in pripoved »V mrtvi vasi« (S. p. 1943, št. 5).

Naj naštejemo še naslove drugih pesmi v glasilu NOV in POS. »Sloga« — nepodpisanega avtorja (S. p. 1942, št. 1), »Padlim junakom« (S. p. 1942, št. 3) avtorja Janeza Hoščarja, ki je delo posvetil spominu padlega Dolfeta Jakhla in vsem, ki so padli v osvobodilnem gibanju; »Kralj Matjaž« (S. p. 1943, št. 4), »Komandant Stane« (S. p. 1944, št. 2) — znamenita pesem Cvetka Zagorskega, »Najdražjemu« (S. p. 1944, št. 5), ki jo je spesnila Tončka Padovec iz Ljubljanske brigade, ter udarna in dinamična pripoved Marije Drnovšek — »Obroč« (S. p. 1944, št. 6). In še naslov dobrodošlice, ki jo je ob prihodu sovjetske armade na naša tla spesnila Vera Hreščakova v 13. številki Naše vojske: »Pozdravljeni!«.

Glasilo glavnega štaba je od spomladi 1944 prinašalo tudi prispevke o kulturi. Vzpodbudno pisanje zasledimo že v tretji številki Slovenskega partizana 1944 — »Naša vojska — nosilec nove kulture« avtorja Mileta Klopčiča, ki je razmišljal o kulturnih manifestacijah naše vojske kot so predavanja, mitingi, gledališke predstave, tečaji, šole in seveda tisk. Naš boj, je poudaril Klopčič, ne bo prinesel le svobode, temveč bo iz njega izšel močan kader prosvetnih delavcev, ustvarjalcev, publicistov in drugih, ki bodo po vojni še kako potrebni. »Pazimo na svoje kulturne spomenike« (S. p. 1944, št. 5), je pozival urednik lista Cene Logar, kajti mnogo je bilo uničenih — tudi po nepotrebnem, zdaj pa je treba nanje še posebej paziti, saj bo naša povojna kultura temeljila tudi na njih. »S puško in knjigo k zmagi« (N. v. 1944, št. 13) pa je naslov prispevka, ki pripoveduje o naši vojski, ki da je od drugih vojska različna tudi po kulturni, izobraževalni in vzgojni plati, nato pa teče beseda

Dr. Cene Logar

o naših enotah, ki prepevajo pesmi Gregorčiča in recitirajo dela naših vrhunskih literarnih ustvarjalcev, kar tudi pomeni važen delež k naši zmagi.

In o čem so pisali naslednji kulturni prispevki? Vera Hreščakova je privedovala o sovjetskem filmu *Mavrica* (N. v. 1944, št. 18), ki so ga predvajali na osvobojenem ozemlju, zanimivo pa je tudi njeno razmišljanje o programih naših mitingov (N. v. 1944, št. 20). Saša Štampihar je pisal o delu kulturnoprosvetne sekcije 9. korpusa oziroma o pevovodskem tečaju, ki so ga pripravili v korpusu (N. v. 1944, št. 21). Nadalje lahko prebiramo razne kulturne vesti — od likovne razstave v Beogradu, premiere sovjetskega filma *Ivan Grozni*, koncerta sovjetskih umetnikov v beograjski vojaški bolnišnici, tja do vestičke o prvem jugoslovanskem filmu ...

»Naša vojska« izobražuje ...

V zadnji točki programske podobe lista si pogledjmo še, kako je glasilo NOV in POS poskrbelo za izobraževanje svojih bralcev.

V 20. številki — sredi decembra 1944 — je Naša vojska odprla dve novi rubriki na zadnji strani lista, in sicer »Naša vojska« odgovarja ..., in Tujke v našem jeziku.

Kako je izgledala prva rubrika? Borci iz raznih enot so uredništvu pošiljali vprašanja — v glavnem vojaške in politične vsebine, uredništvo pa je na kratko odgovarjalo. Primer: Tovariš iz naše enote na Štajerskem sprašuje, kdo je politkomisar pri vrhovnem štabu. Odgovor: Politkomisarja vrhovni štab nima; maršal Tito, naš vrhovni komandant, seveda vodi NOV in POJ tudi politično. In tako naprej: zakaj imenujemo našo novo državo federativno demokratično Jugoslavijo, kakšne vrste municije Mauser poznamo in kako deluje, kako merimo z angleško

ročno strojnico, kakšna bo politika nove Jugoslavije do delavcev, kakšna razlika je med IOOF in SNOS itd. itd. Vsaka številka lista je posredovala povprečno štiri do pet vprašanj oziroma odgovorov — odvisno pač od prostora, števila vprašanj in dolžine odgovora, saj je marsikatero vprašanje zahtevalo kar celo razlago. V sedmi številki lahko pod rubriko opazimo še podrubriko Vojaški pojmi, kjer so razloženi nekateri pojmi pri streljanju s pehotnim orožjem. V naslednjih številkah te podrubrike ni več, sredi marca 1945, ko je z uredniškega mesta odšel Lev Modic, pa je bila ukinjena tudi rubrika »Naša vojska« odgovarja.

Druga izobraževalna rubrika — Tujke v našem jeziku — se je pojavila v listu prav tako sredi decembra 1944, hkrati s prvo. Takole piše pod naslovom rubrike: Tujke imenujemo besede, ki smo jih sprejeli iz tujega jezika. Mnogim našim borcem povzročajo težave. NAŠA VOJSKA bo odslej razlagala pomen tujk, ki jih največkrat uporabljamo.

PUBLICISTIČNI KROG SLOVENSKEGA PARTIZANA IN NAŠE VOJSKE

Vzporedno z rastjo NOB in z razvojem tehnične in vsebinske podobe Slovenskega partizana in Naše vojske se je večal in izpopolnjeval tudi krog nosilcev oblikovanja glasila glavnega štaba NOV in POS. Tako kot so se v boju in akcijah učili in kalili borci in poveljniki slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja, so se od številke do številke lista izpopolnjevali tudi uredniki, člani uredništva, politični in strokovni sodelavci ter dopisniki. Domala brez vsakršnih izkušenj so se morali spoprijemati s temeljnimi prvinami časnikarstva in publicistike. Toda v težkih in nenormalnih pogojih so svojo občutljivo vlogo dobro opravili; ves čas NOB so s svojimi prispevki — v skladu z možnostmi seveda — sodelovali pri vodenju vojaške in politične vzgoje slovenske partizanske vojske, seznanjali borce z vsemi pridobitvami našega boja itd.

In kdo vse je sodeloval pri ustvarjanju vsebinske podobe lista? Študentje so bili med njimi, dijaki in delavci, kmetje in intelektualci, ki so kot novopečeni časnikarji in vojaški poveljniki ter politkomisarji pisali o tistem, kar je bilo tedaj najpomembnejše, kar je v določenih obdobjih najkoristneje služilo širšim interesom celotnega narodnoosvobodilnega boja Slovencev in Jugoslovancev.

Do italijanske kapitulacije je bil krog ustvarjalcev vsebinske oblike Slovenskega partizana precej ozek, zato tudi ni mogel doseči posebno visoke ravni časnikarskega in publicističnega izraza, medtem ko po kapitulaciji — ko je prišla iz Ljubljane in iz ujetništva množica intelektualcev — mahoma zasledimo vrsto novih prijemov v oblikovanju podobe glasila glavnega štaba. Vrh pa je doživel list jeseni 1944, ko se je razvilo samostojno uredništvo tednika Naše vojske.

Uredniki in člani uredništva

Ko govorimo o urednikih in uredništvih glasila glavnega štaba NOV in POS, moramo imeti ves čas pred očmi tudi propagandni oddelek glavnega štaba, kajti delo uredništva je bilo ves čas tesno povezano z delom propagandnega odseka, do poznega poletja 1944 pa je bilo celo pravilo, da je bil načelnik propagandnega oddelka hkrati tudi urednik Slovenskega partizana. Razni referenti v propagandnem odseku pa so se udeleževali tudi pri delu uredništva osrednjega vojaškega glasila NOV in POS. Šele konec avgusta 1944 se je uredništvo Slovenskega partizana odcepilo, to pa predvsem zaradi tega, ker je imel politkomisar glavnega štaba resen namen, da preide na izdajanje tedenskega glasila, kar se je sredi oktobra 1944 tudi zgodilo.

Toda tudi potem je bilo uredništvo podrejeno načelniku propagandnega oddelka, kar temu je bilo neposredno tudi odgovorno.⁷¹ Do pomladi 1944 so za vsebinsko podobo lista skrbeli v glavnem uredniki sami (ob pomoči zunanjih sodelavcev glasila), nato pa se je začel krog uredništva širiti in oktobra 1944 je štel že štiri člane. Povečano uredništvo je bilo potrebno zaradi tega, ker je naslednik Slovenskega partizana Naša vojska izhajal tedensko, pa je bil tako nujen stalen kader, ki ni bil obremenjen z drugim delom, razen tega pa je bilo treba uredništvu omogočiti delo v čim normalnejših pogojih.⁷²

Uredništvo in propagandni odsek glavnega štaba sta že v začetku izhajanja Naše vojske nameravala uvesti delo po rubrikah,⁷³ vendar do uresničitve tega načrta ni prišlo nikoli, čeprav so v redakciji Naše vojske s tovrstnim načinom dela poskušali.⁷⁴

Vrnimo se zdaj iz sodobnega uredništva Naše vojske spet nazaj k prvim številkam Slovenskega partizana in si pogledajmo, kdo vse je list urejal. Že takoj pa naj poudarimo, da se je urednikov zvrstilo kar osem,⁷⁵ nekaj številčk glasila pa so kolektivno uredili kar člani uredništva.

Glede na to, da so uvodno številko Slovenskega partizana (oktober 1941) pripravili kar člani glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet, naj zapišemo, da je bil prvi urednik lista dr. Jože Brilej. Kot sekretar agitpropa pri glavnem poveljstvu in pri CK KPS je bil Brilej zadolžen tudi za urejanje glasila glavnega poveljstva. Pripravil je prve štiri številke Slovenskega partizana 1942, od tega prvo številko na Tisovcu, naslednji dve v Kočevskem Rogu — nekje nad vasjo Cesta, zadnjo, znamenito četrto številko Slovenskega partizana pa je skupaj s člani t. i. Beblerjevega štaba napisal v okolici Sel pri Šumberku. Kot urednik je Brilej zbiral določene teme — najbolj aktualne in potrebne, iskal avtorje (največkrat mu je z različnimi članki priskočil na pomoč Boris Kidrič), gradivo za notranjepolitične preglede pa je v »uredništvo« prihajalo predvsem v poročilih posameznih štabov.⁷⁶ Zanimivost Brilejevih števil: noben prispevek ni podpisan — ne s pravim ne s partizanskim imenom avtorjev.

Drugi urednik Slovenskega partizana je bil Boris Kidrič, politkomisar glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet. Uredil je eno samo številko — Slovenski partizan 1942, št. 5, za katero je sestavil domala tudi vse prispevke, pod katere se je že podpisal.

Kot tretji urednik lista je znan Lojze Kersnič, takratni pomočnik načelnika propagandnega oddelka pri glavnem štabu Jožeta Mazovca. Kersnič je pripravil dve številki Slovenskega partizana 1943 (št. 2 in 3).⁷⁷ Njegova naloga je bila predvsem zbiranje in pripravljanje gradiva, medtem ko njegovih (podpisanih) prispevkov v listu ni.

Za Kersničem je uredništvo prevzel novi načelnik propagandnega oddelka pri glavnem štabu Ignac Koprivec, ki je urejal glasilo od vključno četrte številke III. letnika (september 1943) do vključno tretje številke v naslednjem letniku (marec 1944), uredil je torej pet številčk. Z nastopom Koprivca se je podoba lista znatno spremenila, uvedel je vrsto novosti — tako tudi reportaže — s čimer je glasilo glavnega štaba znatno pridobilo na zanimivosti in pestrosti.

Koprivec se je s časnikarstvom srečal že pred vojno, občasno je sodeloval pri Jutru, tudi pri študentskem listu »1551«, nekaj časa je urejal Malo biblioteko, po malem pa se je ukvarjal tudi s pisateljevanjem. Po končanem urednikovanju Slovenskega partizana je Koprivec spomladi 1944 odšel na Primorsko, kjer je postal sekretar agitpropa v partijskem komiteju za Slovensko Primorje in Trst.⁷⁸ V glasilu glavnega štaba je objavil vrsto dobrih prispevkov, v katerih je naglašal veličino na-

šega boja, vzpodbujal in pozival v partizanske vrste. Sestavil je tudi nekaj kometarjev in notranjepolitičnih pregledov. Uredništvo Slovenskega partizana je bilo za časa Koprivca v glavnem na bazi 21 v Kočevskem Rogu, kasneje pa tudi v Črmošnjicah.

Dr. Cene Logar, ki je za Koprivcem postal načelnik propagandnega oddelka in urednik Slovenskega partizana, je pripravil štiri številke glasila (bil je urednik od aprila do vključno julija 1944). Logar je bil pred tem politični inštruktor v 14. diviziji. V uredništvu mu je pomagal Franček Drenovec, ki je pred tem sodeloval tudi s Koprivcem. Uredništvo Slovenskega partizana je bilo za časa Logarja locirano v neposredni bližini glavnega štaba v Beli krajini.⁷⁹

Logarjevi sestavki so poudarjali predvsem uspehe slovenske partizanske vojske, podčrtal pa je tudi vlogo, ki jo je v boju s fašizmom odigrala rdeča armada. Dr. Cene Logar je sestavil tudi dva uvodnika, kar je vsekakor zanimivost, saj uvodniki praviloma niso nastajali v uredništvu.

Inž. Marjan Tepina je šesti iz vrste urednikov osrednjega vojaškega glasila NOV in POS. Uredil je zadnji dve številki Slovenskega partizana in prvi dve številki Naše vojske. Tepina je bil pred tem urednik Partizanskega dnevnika na Primorskem, kjer je bil tudi načelnik propagandnega oddelka v 9. korpusu. Z nastopom v uredništvu Slovenskega partizana pa Tepina ni postal tudi načelnik propagandnega oddelka glavnega štaba, kot je bilo dotedaj v navadi, temveč je bila njegova poglavitna naloga urejanje lista. Uredništvo je bilo za časa Tepine v glavnem na bazi pri Črnomlju, nekaj časa pa tudi v Sadinji vasi pri Semiču. Ko je začela izhajati Naša vojska, si je inž. Marjan Tepina organiziral vrsto sodelavcev, ki so bolj ali manj stalno delali v uredništvu. Po končanem urejevanju Naše vojske je v glasilu sodeloval še nekaj časa, v drugi polovici novembra 1944 pa je odšel drugam in se ni več ukvarjal s propagandnim delom.⁸⁰

Inž. Tepina je prispeval nekaj notranjepolitičnih člankov in komentarjev, poskušal pa se je tudi v reportaži, kjer ga zasledimo pod vzdevkom Atèpin.

Tudi sedmi urednik glasila glavnega štaba NOV in POS — Lev Modic — je prišel s Primorskega, kjer je urejal Primorski dnevnik. Modic se je kot napreden slovenski publicist pojavil že sredi tridesetih let. Leta 1936 je prevzel odgovorno uredništvo študentskega lista »1551«, ki ga je izdajal levičarsko usmerjeni »Slovenski klub« na ljubljanski univerzi, hkrati pa je postal tudi sodelavec mesečnika Sodobnost. Po kapitulaciji Italije je opravljal nalogo pomočnika načelnika obveščevalnega centra v 18. diviziji, zatem je odšel v 9. korpus, od tod pa v Pokrajinski odbor OF za Slovensko Primorje, kjer je bil nekaj časa tudi urednik Partizanskega dnevnika. Tu se je pričelo njegovo delo, povezano z organizacijo in urejanjem slovenskega tiska ob koncu vojne in v prvih letih osvoboditve. Neposredno po vojni je v Ljubljani urejal Ljudsko pravico in kasneje Slovenskega poročevalca.⁸¹

Izjemno vlogo pa je Modic odigral tudi kot urednik Naše vojske, saj je uredil kar 18 števil listu. Glasilo je urejal od konca oktobra 1944 do sredine marca 1945, ko je skupaj s članoma uredništva Radkom Poličem in Mirkom Koršičem odšel v Beograd. Zadnja številka Naše vojske, ki jo je še uredil, nosi zaporedno številko deset.⁸² Modic je v list uvedel rubrike »Naši junaki«, »Naša vojska odgovarja« in »Tujke v našem jeziku«, s čimer je Našo vojsko še bolj približal borcu. Velika zasluga Modica pa je tudi v tem, da je Naša vojska ustvarila svoj lasten dopisniški kader, kateremu je Modic — predvsem z vzgajanjem — posvetil veliko pozornost.⁸³ Modic je razen dobrih organizacijskih sposobnosti pokazal tudi svoje publicistične zmož-

Marjan Tepina

nosti. Priobčil je vrsto člankov in komentarjev s področja zunanje politike, pisal pa je tudi o razmerah v Jugoslaviji.

Po odhodu Leva Modica je izšlo še sedem številčk Naše vojske. Šest jih je pripravil kar uredniški kolegij Naše vojske, zadnjo — sedemnajsto številko pa je uredil J o ž e K o r e n, osmi v zaporedju urednikov glasila glavnega štaba.⁸⁴ Koren je bil sicer skoraj ves čas izhajanja Naše vojske član uredništva, zato bomo o njegovem delu spregovorili malo pozneje.

* * *

To bi bilo na kratko vse o urednikih Slovenskega partizana in Naše vojske. Zdaj pa naj zapišemo nekaj še o članih uredništva lista. O njih lahko govorimo pravzaprav šele s pričetkom izhajanja Naše vojske, ko je bilo treba pripraviti vsak teden novo številko. Seveda niso prišli vsi naenkrat; nekateri so sodelovali že od začetka izhajanja tednika, drugi kasneje, tako da so bili nekako v novembru 1944 zbrani v glavnem vsi. Uredništvo se je do začetka leta 1945 precej razširilo, tako da je včasih štelo tudi več ko deset članov.

Delo v uredništvu je teklo usklajeno, ne sicer po rubrikah, kot je bilo sprva mišljeno, je pa imel skoraj vsak določeno stalno zadolžitev, največkrat pa je bilo tako, da so delali tako rekoč vsi — vse. Člani uredništva so ob nastajanju nove številke po cele dneve razpravljali o vsebini, o izboljšavah, o vsakem prispevku posebej — vse v težnji za čim boljšim jezikovnim in vsebinskim prispevkom. Zgodilo se je, in to nemalokrat, da je moral marsikateri član uredništva svoj prispevek napisati tudi po štirikrat, petkrat, da je bil tekst zrel za objavo. Člani uredništva so drug drugega nenehno opozarjali na napake pri pisanju, drug drugega tudi vzpodbujali, in treba je reči, da je bilo sodelovanje v redakciji res idealno.⁸⁵

Poglejmo si zdaj, kdo vse je v uredništvu osrednjega vojaškega glasila NOV in POS sodeloval.

Franček Drenovec je bil prvi sodelavec v uredništvu lista. Sodeloval je že pri urejanju Slovenskega partizana (od spomladi 1944 naprej), bil je tudi uradno pomočnik načelnika propagandnega oddelka ter urednika Ceneta Logarja,⁸⁶ potem pa je ves čas sodeloval tudi pri urejanju Naše vojske.⁸⁷ Spomladi 1945 je v uredništvu opravljal vlogo referenta za pregled tiska.⁸⁸ Izmed njegovih sestavkov velja omeniti nekaj dobrih pogledov v narodnoosvobodilnem boju po slovenskih in jugoslovanskih pokrajinah.

Majla Golob je v Naši vojski sodelovala domala od vsega začetka. Ker je imela nekaj časnikarskih izkušenj že iz predvojnega obdobja, se je v Naši vojski posvetila vzgoji dopisnikov, ukvarjala pa se je nekoliko tudi s prevajanjem.⁸⁹ Njeni prispevki so govorili predvsem o boju in žrtvah naših žena in deklet.

Radko Polič je v Našo vojsko prišel iz uredništva Slovenskega poročevalca.⁹⁰ Skrbel je za rubriko Naši junaki, ukvarjal se je nekoliko tudi z dopisniki, je pa tudi prevajal.⁹¹ V glasilu je sodeloval s številnimi članki iz notranje in zunanje politike, pisal pa je tudi reportaže.

Milan Merčun, najmlajši izmed članov uredništva, je bil najprej dopisnik. V redakcijo Naše vojske je prišel med prvimi. Veliko je sodeloval s Poličem, s katerim je skupaj skrbel za rubriko Naši junaki (ta rubrika je bila tudi v ROF), razen tega pa sta uredila tudi nekaj brošur, ki jih je izdala Naša vojska (»Rušimo mostove«, »Naši junaki«...). Merčun je bil v uredništvu prav do konca.⁹² O njegovem prispevku v Naši vojski naj povemo, da je sestavil nekaj zanimivih reportaž.

Ivo Pelicon je bil referent za TANJUG in ROF,⁹³ v uredništvu Naše vojske pa je delal ves čas. Pisal je v glavnem intervjuje z našimi vidnejšimi komandanti, poskušal se je tudi v reportaži, prispeval pa je še nekaj drugih sestavkov.

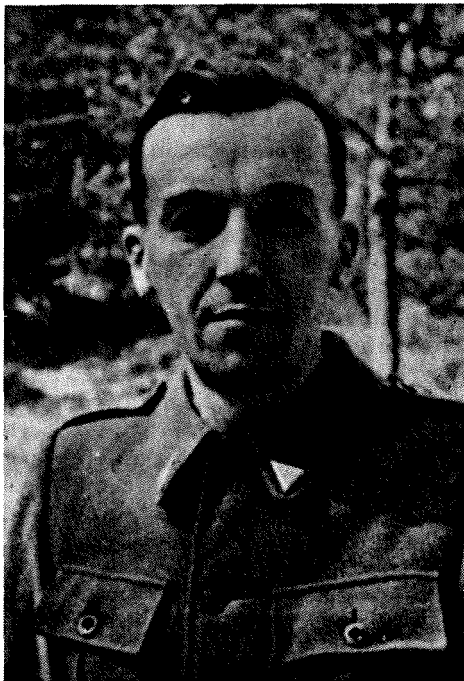
Jože Koren je bil nedvomno najplodnejši sodelavec Naše vojske, kjer je bil od 7. novembra 1944 do konca vojne. Pred prihodom v Našo vojsko je bil v. d. vodje propagandnega oddelka v 9. korpusu. S časnikarstvom se je začel ukvarjati, čisto po naključju, šele v partizanih. Preden je prišel v 9. korpus, je med drugim urejal glasilo 30. divizije »Tekmujmo«, v korpusu pa je dopisoval v razna glasila, tako tudi v Slovenskega poročevalca in Ljudsko pravico. Ob prihodu v glavni štab ga je takratna načelnica propagandnega oddelka Herta Hass napotila v uredništvo Naše vojske, kjer se je takoj vključil v delo. Najprej je urejal in prirejal dopise frontnih dopisnikov, nato pa pisal reportaže in feljtone.⁹⁴ Njegovi podlistki in reportaže govore v glavnem o življenju prebivalstva po naših vaseh, ki tesno sodeluje s svojo narodnoosvobodilno vojsko in ki težko pričakuje svobodo, pisal pa je Koren tudi o naši vojski, dogodbinskih v naših enotah itd.

Dr. Mirko Koršič je bil v uredništvu glasila glavnega štaba do sredine marca 1945.⁹⁵ Zanimivo je, da v listu ni nobenega njegovega podpisanega prispevka.

Vera Hreščak je bila v Naši vojski že od vsega začetka, ni pa bila tudi do konca. Njeno področje je bila kultura, o kateri je tudi največ pisala.⁹⁶

Ladislav Kiauta se je s časnikarstvom ukvarjal že pred vojno, v uredništvu Naše vojske pa je bil le pozimi 1944—45. Za časa delovanja v propagandnem oddelku glavnega štaba NOV in POS je leta 1944 izdal dve brošuri — »Obtožujemo« in »Na poti v svobodo«.⁹⁷

Dušan Fortič je bil v uredništvu le nekaj časa,⁹⁸ saj je bil sicer v propagandnem odseku 9. korpusa načelnik tiskovne sekcije,⁹⁹ kjer je bil zadolžen za vzgojo dopisnikov. Tudi sam je bil nekaj časa dopisnik, ko pa je prišel v uredništvo Naše vojske, je prispeval nekaj zanimivih reportažnih sestavkov.

Lev Modic

Podobno kot Dušan Fortič so v uredništvu nekaj časa delali še nekateri drugi vidnejši vojni dopisniki Naše vojske, ki so prihajali v redakcijo na tečaje. Omenimo naj Frančka Sajeta, Džura Šmicbergerja, Boga Tomšeta, Ivana Tavčarja, Cirila Štera in Francija Preisa.¹⁰⁰ V uredništvu so bili tudi Janko Smole,¹⁰¹ in Ciril Kosmač,¹⁰² vendar v listu njihovih prispevkov ne zasledimo.

Spisek uredništva ne bo popoln, če ob koncu ne omenimo še Herte Hass (Vere Savič), načelnice propagandnega oddelka, ki je bila z uredništvom ves čas tesno povezana (skupaj z urednikom Naše vojske je bila za vsebino lista odgovorna politkomisarju glavnega štaba), dajala je razne napotke, tudi usklajevala delo uredništva itd.¹⁰³

Ob koncu zapisa o uredništvu Naše vojske naj povemo še to, da je v drugi polovici februarja 1945 do tal pogorela uredniška baraka (na bazi na Lokvah pri Črnomlju), zato so glasilo glavnega štaba dobrih štirinajst dni pripravljali v Črnomlju, kjer so sicer delovali drugi centralni listi. Ob otvoritvi nove barake je uredništvo izdalo posebna vabila, na katerih je bila na prvi strani ilustrirana stara redakcija v zubljih ognja, pod ilustracijo pa napis: »Še nikol' se nismo tol'k' smejal' ko je bajta pogorela!«, na zadnji strani vabila pa: »To vabilo ne velja tudi za naslednjo otvoritev! ...«¹⁰⁴

Sodelavci

Najpomembnejši sodelavec lista je bil nedvomno Boris Kidrič, ki je bil kot politkomisar glavnega štaba seveda tesno povezan z delovanjem lista od samega začetka do konca izhajanja. Kidrič je bil idejni vodja programske podobe Slovenskega partizana in Naše vojske in je skorajda ves čas NOB bdel nad delom ured-

ništva, kar potrjuje tudi našo trditev, da je bil list dejansko glasilo politkomisariata glavnega štaba, kljub temu, da formalno temu ni bilo tako.

Kidrič je v glasilo glavnega štaba izmed vseh notranjih in zunanjih sodelavcev prispeval največji delež — več kot dvajset vodilnih člankov oziroma uvodnikov in komentarjev, v katerih je obravnaval politična in vojaška vprašanja, kakor sta mu jih sproti narekovala čas in stopnja razvoja. Njegovi prispevki jasno kažejo usmeritev programske podobe lista in hkrati izpričujejo strategijo in taktiko našega narodnoosvobodilnega boja. Ena izmed osrednjih poant Kidričevih uvodnikov je bila v poudarjanju različnih značajev narodnoosvobodilne vojske na eni in armad kapitalističnih oziroma fašističnih držav in stare jugoslovanske vojske na drugi strani.

Med vidnejše sodelavce lista sodi tudi Boris Kraigher, posebej še v času, ko je bil namesto Kidriča politkomisar glavnega štaba. Kraigher ima največ zaslug, da se je mesečnik Slovenski partizan razvil v tednik Naša vojska. Publicistični prispevek Kraigherja seveda še zdaleč ne dosega Kidričevega, vendar je treba poudariti, da je tudi on priobčil nekaj važnih idejnih in vzgojnoorganizacijskih člankov in uvodnikov, ki ne zaostajajo za težo Kidričevih prispevkov.

Tudi vloga, ki jo je pri glasilu glavnega štaba odigral Ante Novak, ni ravno majhna. Kot vidnejši delavec v propagandnem oddelku glavnega štaba, nekaj časa je bil celo načelnik, je bil z listom ves čas v tesni zvezi. V Slovenskem partizanu in Naši vojski je sodeloval s številnimi prispevki na različne tematike, posebej znana pa je serija njegovih sestavkov o partizanskih tradicijah.

Nadaljevanje prihodnjič

Opombe

⁷² Prav tam.

⁷³ Prav tam.

⁷⁴ Izjave nekaterih članov uredništva Naše vojske ter Lev Modic, ustno.

⁷⁵ Bibliografija vojnega tiska (Beograd 1964) navaja na strani 277 (točka 3925) pet urednikov Slovenskega partizana in Naše vojske, eden teh petih naj bi bil po podatkih Bibliografije tudi Ante Novak, kar pa ne drži, kajti tedaj, ko naj bi bil Ante Novak urednik, ni nobene številke, za katero ne bi poznali urednika, razen tega pa je Ante Novak tudi izjavil, da gre v Bibliografiji za pomoto.

⁷⁶ Dr. Jože Brilej, ustno.

⁷⁷ Lojze Kersnič, Vasja Kogej, ustno.

⁷⁸ Ignac Koprivec, ustno.

⁷⁹ Dr. Cene Logar, ustno.

⁸⁰ Inž. Marjan Tepina, ustno.

⁸¹ Boris Zihert: »Lev Modic — 60 let«, Delo 7, avgusta 1973, leto XV., št. 212, stran 6.

⁸² Lev Modic, ustno.

⁸³ Majla Golob, ustno.

⁸⁴ Milan Merčun, Cenka Tavčar, ustno; Jože Koren, pismeno.

⁸⁵ Lev Modic, Majla Golob, Milan Merčun, ustno.

⁸⁶ Seznam članov propagandnega oddelka glavnega štaba NOV in POS, julij 1944; AIZDG, F 87/I — 2.

⁸⁷ Inž. Marjan Tepina, Lev Modic, Milan Merčun, ustno.

⁸⁸ Seznam članov propagandnega oddelka glavnega štaba NOV in POS, aprila 1945; AIZDG, F 87/I — 2.

⁸⁹ Majla Golob, Milan Merčun, Lev Modic, ustno.

⁹⁰ Viktor Smolej: Zgodovina slovenskega slovstva; Slovstvo v letih vojne 1941—1945, Ljubljana 1971. Slovenska matica, stran 276.

⁹¹ Milan Merčun, ustno.

⁹² Milan Merčun, ustno.

⁹³ Seznam članov propagandnega oddelka glavnega štaba, aprila 1945; AIZDG, F 87/I — 2.

⁹⁴ Jože Koren, pismeno.

⁹⁵ Milan Merčun, Lev Modic, ustno; Jože Koren, pismeno.

⁹⁶ Milan Merčun, ustno.

⁹⁷ Ladislav Kiauta, ustno.

⁹⁸ Milan Merčun, Lev Modic, ustno.

⁹⁹ Kolportaža dopisnikom; AIZDG, F 93/II — 1, F 93/I — 8.

¹⁰⁰ Milan Merčun, Majla Golob, ustno.

¹⁰¹ Jože Koren, pismeno.

¹⁰² Milan Merčun, ustno.

¹⁰³ Milan Merčun, ustno.

¹⁰⁴ Milan Merčun, Lev Modic, ustno ter spominska dokumentacija Leva Modica.

Iztok Durjava

Slikar Vito Globočnik

Pred 29. leti, 6. avgusta 1946, je umrl slovenski umetnik-partizan Vito Globočnik. Tako se je mnogo prezgodaj končala življenjska in umetniška pot slikarja — revolucionarja in obetajočega talenta slovenske likovne tvornosti.

Potem, ko se je vključil v ilegalno delo v Ljubljani, so ga Italijani 29. VI. 1942 aretirali, kmalu nato internirali v taborišče Monigo in do maja 1943 v Padovo. Po vrnitvi v Ljubljano, po zlomu Italije, je odšel v partizane. Najprej je bil v X. brigadi (ljubljski), od tod je odšel v propagandni odsek štaba XVIII. divizije in nato VII. korpusa. Kasneje je postal član grafičnega ateljeja Centralne tehnike KPS v Črmošnjicah. Tu je ostal do osvoboditve, potem je nekaj časa delal v slikarskem ateljeju začasne uprave tiska za severno Štajersko v Mariboru, junija 1945 pa se je preselil v Ljubljano, kjer je deloval kot svobodni umetnik do svoje zgodnje smrti.

V našem sestavku smo si zastavili nalogo temeljiteje prodreti v bogato zapuščino mladega umetnika-samouka, označiti njegov delež v tistem, kar danes razumemo pod imenom partizanska likovna tvornost in ne nazadnje pokazati in ugotoviti, da je bila zgodnja slikarjeva smrt velika izguba za slovensko povojno likovno ustvarjalnost.

Ceprav poznamo nekaj slikarjevih zgodnejših del (ko se je učil pri F. Godcu), bomo naše razpravljanje začeli pri njegovih osnutkih za kmečke punte iz leta 1942, saj gre za dela, kjer se je mladi slikar soočil z zahtevnim problemom likovne ureditve množice človeških figur v gibanju. Izbral si je trden kompozicijski okvir, temelječ na središčnem trikotniku, ki ga tvorita plemiški in kmečki vojak. Ta trikotnik se nato ponavlja v stojah soočenih vojakov, ki kot celota tvorijo polkrog. Stabilnost kompozicije vzdržujejo še bolj rekviziti, somernost pa drevesa, ki uokvirjajo prizor. Grad na vzpetini je značilno pomaknjen v prostor manjše vizualne teže. Kot smo omenili že zgoraj je slikarju v tem času nastalo več osnutkov kmečkih puntov, ki pa so le variante obravnavanega principa komponiranja.

Globočnikov taboriščni opus je obsežen. Večina del je nastala v Padovi, predvsem portretov prijateljev, s katerimi je preživel internacijske dni, redkih risb taboriščnih objektov in taboriščnega življenja. Portretno nalogo, kot zahtevo po podobnosti slikar obravnava zelo sproščeno. Uporablja prekinjeno konturo, senčenja skoraj ni, omejuje se le na zaris temeljnih značilnosti fiziognomije. Tak postopek odkrivajo zlasti številni portreti prijatelja in pesnika Ceneta Vipotnika. Zanimivejši del njegovega taboriščnega opusa so študije internirancev, ki jih ni veliko, nakužejo pa že bolj suvereno obravnavanje sedeče človeške figure. Ne več obtežen

Vito Globočnik: *V pregnanstvo*, 1944, linorez

z zahtevo po podobnosti oblikuje v Sedečem internirancu človeško figuro kot enoten blok z jasno definirano prostornino, pri čemer ga zanima njen odnos do obdajajočega prostora. V drugi študiji je za jasno definiranje gmote uporabil senčenje, ohranil pa je že prej obravnavane prostorne relacije. Zanimive so še štiri študije internirancev, kjer je opustil jasno prostorninsko in prostorno opredelitev, saj to funkcijo opravlja samo še internirančev perspektivično skrajšan klobuk, v glavnem pa gre za bivanje svobodnih ožjih in širših črt, ki zgolj nakazujejo zgornji del telesa.

Partizanski opus našega slikarja je najpomembnejši del njegove likovne zapuščine. Poleg intenzivnega dela za potrebe partizanskega tiska (to je v zvezi z njegovimi funkcijami v propagandni službi) mu nastajajo pomembna risarska in grafična dela. V bistvu gre za nadaljevanje taboriščnega opusa in sicer tistega njegovega dela, kjer se je umetnik soočal s problematiko človeške figure. Mnoge risbe — skice se soočajo s problemom obrata figure in z njenim aktivnim posegom v prostor (skice za kip na razstavi CK KPS), ali s stojnim momentom (osnutki za naslovno stran *Naše žene*). V študijah svetnikov iz porušene cerkve sledimo umetnikovemu prizadevanju podati dinamične prvine historičnega skulpturnega objekta.

V partizanskem obdobju se je slikar ukvarjal tudi s portretnimi nalogami. Te so nadaljevanje že označenega formuliranja kot zahteva po podobnosti, sledimo pa

Vito Globočnik: *Talci*, 1945, linorez (list iz mape »Herrenvolk«)

tudi v tem okviru različnim eksperimentom. Deskriptivne portretne študije so zelo redke.

Zanimive so tudi risbe dreves in razvalin. Motivno v tem sledi drugim partizanskim umetnikom (Mihelič, Jakac, Vidmarja), prinaša pa v ta pomensko jasno definirani sklop osebne rešitve. Zlasti v študijah dreves se soočamo s stilizirano formo, pri čemer se umetnik trudi prenesti v slikovni prostor dinamične lastnosti naravnega fenomena. Značilna je npr. sepia *Drevo*, kjer je s pomočjo pokončnega izreza lista in usmeritvijo stiliziranega debla, dosegel učinek napetosti in dinamičnosti organske forme.

Osrednji del umetnikovega grafičnega opusa je mapa *Herrenvolk*, ki je nastajala med vojno, a so jo natisnili šele po njej. Vsebuje 9 linorezov. V listih *Fric*, *Razvrat*, *Morilci*, *Triumf*, *V izgnanstvo* in *Mrhovina* se grafik zateka h karikiranju, predimenzioniranju in aplikaciji intenzivnega svetlo-temnega kontrasta. *Fric* v naduti oblastniški pozi, z drobno žrtvijo v pohotnih rokah, s cigareto v ustih ob ciničnem opazovanju klanja, v triumfalni pozi ob svojih žrtvah, kot preganjalec na konju ob izgnancih. To je vsebina listov, ki imajo svojo iztočnico v listu *Mrhovina*. *Fric* — napol razpadlo truplo v družbi krokarjev in psa ob grozljivem predmetnem inventarju, razpadajočih lobanjah in čeladah.

List *Družina* že zapušča kontrastno govorico omenjenih listov, saj je že bolj komorna pripoved o družinski tragediji. Glavni domet mape sta lista *Talci* in *Žive bakle*. Kljub nekaterim tehničnim težavam je namreč umetniku uspelo z odpravo nebitvenih elementov in osredotočenjem na žrtve, ki jih je tudi svetlobno poudaril in monumentaliziral, doseči simbolično intencioniranost obeh podob.

Grafična mapa *Herrenvolk* odločno izstopa iz Globočnikovega partizanskega opusa, saj ima njena likovna govorica širše vzroke, ki jih bomo razumeli, če jo obravnavamo v kontekstu nastajanja, funkcije in pomena partizanskih map (načrtovanih in uresničenih) nasploh. Le-te namreč niso bile samo rezultat umetnikovega intimnega sveta, ampak predvsem zahteve časa in kot take niso bile namenjene samo

*Vito Globočnik: Žive bakle, 1945, linorez
(list iz mape »Herrenvolk«)*

ozkemu krogu, ampak tistemu velikemu delu slovenskih ljudi, ki je vztrajal v borbi proti okupatorju in domačim izdajalcem.

Temeljna vsebina partizanskih map je okupatorjevo nasilje in odgovor nanj in v tem tvorijo celoto, ne glede na specifične likovne rešitve. Hkrati ti pomembni izdelki niso nasilje nad umetnikovo osebno izpovedjo, ampak predstavljajo verjetno edini možni nivo, ko likovna tvornost prestopi prostor artikuliranega in vstopa v prostor širšega družbenega dogajanja.

Umetnikovo povojno obdobje je bilo prekratko, da bi lahko realiziral svoje načrte in uredil izkušnje medvojnih let. Kljub temu mu je nastalo precej del, ki so ostala po večini v zasnutkih. Tako se v povojnem Osnutku za kmečke punte zopet spopada s problemom razgibane človeške množice. Umetnik je sedaj množico figur izoliral, saj kot nekakšen friz napolnjuje podolžni izrez prizora, obdržal pa je še jasne kompozicijske opore.

Številni so v tem zadnjem obdobju osnutki kolon v olju, ki so bili potem realizirani v sliki velikega formata Kolona, kjer je prišlo do prve večje sinteze bogatih umetniških izkušenj. Slikar je v podobi uspešno združil gibanje individualne figure z gibanjem množice, ki jo spoznamo kot partizansko kolono. To dinamično komponento podobe je dosegel s tranzitoričnim principom kompozicije, uporabo diagonal in premišljeno porazdelitvijo svetlih tonov ob sicer zamolkli barvni skali.

Kaj lahko rečemo ob zaključku?

Namerno smo v naše razpravljanje pritegnili tudi nekaj umetnikovih reprodukcij, saj smo ravno tu večkrat srečevali bistveno problematiko njegovega ustvarjanja. S pregledom tudi ostalih dovršenih rešitev smo lahko ugotovili ne samo križpotja in dileme mladega ustvarjalca, ampak tudi tiste komponente, ki so se izkazale za značilnosti in hkrati vrednote njegovega likovnega jezika. Te so po našem mnenju predvsem sposobnost temeljite raziskave vizualnega fenomena, stalna prisotnost eksperimenta, izrazita kontrola in distanca, torej zavest o specifičnih zakonitostih likovnega jezika. To pa so brez dvoma lastnosti, ki bi Vitu Globočniku zagotovile pomembno mesto v slovenski povojni likovni umetnosti.

Slavko Rupel

Knjige DZS v počastitev osvoboditve

V počastitev tridesete obletnice osvoboditve je tudi Državna založba Slovenije pripravila vrsto knjig na temo osvobodilnega boja, revolucije in junakov tega boja. Morda je bilo pravilno, da se je s svojimi izdajami spomnila najprej partizanskih borcev, posebnost tistih, ki jih ni več med nami. In tako je med prvimi knjigami, izdanimi v počastitev tridesete obletnice osvoboditve, izšla knjiga, posvečena narodnemu heroju Dušanu Kvedru-Tomažu, zadnjemu od štirih komandantov slovenske partizanske vojske. Knjiga nosi naslov *O OSVOBODILNI VOJNI*, pripravi pa jo je Anton Bebler in s to knjigo pokazal, kako je mogoče v taki knjigi, posvečeni enemu samemu človeku, uspešno združiti dela tega človeka in pričevanja o njem v zanimivo in pomembno knjigo. Prav uspešen poseg urednika v snov, ki jo je zbral, je ustvaril knjigo, ki je lahko vzor za podobne monografije, čeprav najbrž vse ne bodo mogle biti tako časovno kot moralno pomembne.

Odveč bi bilo tu pisati o Dušanu Kvedru-Tomažu, o njegovem delu in pomenu za naš osvobodilni boj. Od leta 1933 ko se je aktivno vključil v mladinsko gibanje, pa preko let, ko se je boril v Španiji in nato v osvobodilni borbi, do časa, ko je bil aktiven vojak po osvoboditvi in nato jugoslovanski diplomatski predstavnik, je ena sama veriga delovnih uspehov. Dušan Kveder je bil pomemben kot borec in vojaški funkcionar pa tudi kot politični delavec in diplomat, kot izpolnjevalec nalog in ustvarjajoč duh. Bil je izredno izobražen in je zato že med vojno, posebno pa še po njej, napisal vrsto izvirnih vojaško teoretičnih spisov, med katerimi je bil tudi sestavek o teritorialni vojni, ki predstavlja morda prvi koncept

današnje jugoslovanske teorije o splošnem ljudskem odporu. Kveder je razvijal teorijo osvobodilne vojne, predaval o njej po svetu in pisal članke ter razprave. Izbor Kvedrovih vojaških sestavkov v knjigi osvetljuje vso njegovo vojaško teoretično ustvarjalnost. To je seveda šele prvi del knjige. Drugi del je sestavljen iz prispevkov življenjepisnega značaja. Ti sestavki nam kažejo podobo Dušana Kvedra v očeh njegovih sodobnikov. Osvetlujejo nam življenje in osebnost partizanskega borca, vojaškega poveljnika, diplomata in človeka, ki je po svoji izobrazbi, svojem znanju, delu in uspehih, prestavljal izjemno osebnost med voditelji osvobodilnega boja naše ožje domovine. Vse to pa nam jasno razodevajo sestavki o njem, ki jih je urednik razporedil v zaokroženo, harmonično celoto.

Ce dodamo še uvodno besedo Franca Poglajena-Kranjca, urednikove opombe na koncu knjige, bibliografijo Kvedrovih del in zanimive podobe, potem lahko ugotovimo, da imamo pred seboj knjigo, ki ni spominskega značaja, ki ni le dokument, temveč aktualno delo, tako v moralno-političnem kot v vojaškem pogledu, saj demantira vse kritike jugoslovanskih konceptov osvobodilnega boja. In ker združuje tudi dvojne vrste različnega gradiva v harmonično ubrano celoto, je to knjiga, ki je odličen primer tovrstne monografije.

Tik pred letošnjim prvim majem so se v Vietnamu končali boji za svobodo, boji, ki so terjali ogromno žrtev, so pa vendarle prinesli osvobodilnemu gibanju dokončno zmago. Danes ko si v Vietnamu lečijo rane večdesetletne vojne, je svet že malce pozabil na te strahote. Toda dolgo vrsto let je bil

Vietnam na prvem mestu med žarišči, ki so ogrožala mir v svetu. Zato te nevarnosti ne smemo pozabiti, kot ne smemo pozabiti na osvobodilni boj vietnamskega ljudstva. Med legendarnimi junaki tega ljudstva je bil tudi general Giap. In prav njemu je posvečena knjiga francosko-vietnamskega novinarja Gérarda le Quanga, ki je v slovenskem prevodu izšla pod naslovom GIAP, GENERAL REVOLUCIJE. Originalna izdaja te knjige je izšla leta 1973 in tudi slovenski prevod je bil pripravljen že prej, preden so se v Vietnamu dokončno zaključili boji. Dogodki so tako sicer prehiteli knjigo, vendar pa to njenega pomena ne zmanjšuje. Koristila bo slovenskemu bralcu, da bo obnovil spomin na dogajanja v Vietnamu, mlademu človeku bo odprla nove poglede, vsem pa bo osvetlila ozadja dolgoletnega osvobodilnega boja.

Ime generala Giapa, legendarnega voditelja osvobodilne vojske Vietnam, zmagovalca nad Francozi pri Dien Bien Fuju seveda ni neznano nikomur. Toda kakor ni Giap svojega dela končal pred desetimi leti ko je zmagoslavno zaključil vojno s Francozi, tako tudi že prej ni stal ob strani. In knjiga, ki jo imamo pred seboj nam pokaže Giapa, ki je tri desetletja stal v prvih vrstah boja za svobodo vietnamskega ljudstva in ki je Ho Ši Minhova načela uspešno izpeljal tudi v praksi na bojnem polju. Giap je torej v knjigi francoskega publicista, po očetu Vietnamca prikazan kot osrednja osebnost revolucije. Kakšen je ta človek, kakšne so njegove ideje, zamisli, o vsem tem nam knjiga obširno pripoveduje. Ob tem pa nam naslika zgodovino Vietnam od srede preteklega stoletja, ko je postal francoska kolonija, do druge svetovne vojne, ko so ga zasedli Japonci, za njimi pa spet Francozi, dokler ni ljudstvo dokončno zmagalo v boju za svobodo.

Knjiga je namenjena predvsem Francozom, ki so svoj problem Vietnama поблиže spremljali desetletja in ga tudi dobro poznali. Slovenski bralec bo moral prebrati najprej uvodno besedo Milana Apiha ali pa drugače obnoviti znanje o zgodovini Vietnam. S to knjigo bo svoje znanje dopolnil in razširil, saj bo spoznal osebnost generala revolucije Giapa, njegove ideje o odporu vsega ljudstva, o partizanskem bojevanju in o ciljih

revolucije. Ker so nam te ideje zelo blizu bo branje knjige za našega bralca še toliko zanimivejše, čeprav bo seveda marsikaj takega, kar ni primerno ali razumljivo za nas. Knjiga pa nam odpira daljni svet vzhodne Azije, ki ga slabo poznamo, še manj pa poznamo njega preteklost in zgodovinske silnice, ki so v zadnjem stoletju delovale pri oblikovanju tega sveta. Čeprav je to pisanje morda teže umljivo, čeprav si moramo pomagati z uvodom in opombami, smemo izdajo vendar oceniti kot koristno.

Izbor člankov in esejev Borisa Ziherla, ki so izšli v knjigi VCERAJ IN DANES, je seveda docela drugačna knjiga. Pa vendar knjiga, ki se po svoje vključuje v izdaje ob tridesetletnici osvoboditve in daje zaokroženo podobo delovanja našega znanega marksističnega filozofa in publicista Borisa Ziherla. Po vojni je Ziherl izdal že štiri knjige svojih člankov in razprav, napisal je vrsto uvodov v izdaje marksističnih knjig, skratka, že štiri desetletja je močno aktiven marksistični pisec. Tako predstavlja sedanja knjiga z izborom njegovih članov in razprav počastitev avtorja, obenem pa dragocen zbir raznih njegovih sestavkov, ki se večkrat porazgube po revijah in časnikih in nimajo take veljave kot pa če so zbrani v knjigi. Zato je knjiga Ziherlovih člankov in razprav koristno in jubileju osvoboditve primerno založniško dejanje Državne založbe.

Zbirka ima dva dela. V prvem delu najdemo izbor člankov, ki so nastali pred letom 1945. Od tega, kar je napisano med vojno je v knjigi priobčen le en sam sestavek. Sicer pa predstavljajo večino razprave in članki, ki so bili objavljeni v reviji Sodobnost. V razdobju 1945—1965 so izšle štiri Ziherlove knjige, zato so v pričujoči zbirki le trije spisi, ki doslej še niso bili ponatisnjeni. Zaključujejo knjigo razprave in sestavki iz prav zadnjega časa, sestavki ki pričajo o potrebi razvijanja in poglobljanja marksistične misli danes. Sicer pa naj bi temu namenu koristili vsi sestavki, objavljeni v tej knjigi, sestavki, ki kažejo prerez Ziherlove marksistične publicistike v luči današnjih potreb.

Slavko Rupel

Gilles Perrault: Veliki dan

Zavezniško izkrcanje na francoskih obalah Normandije 6. junija 1944 predstavlja gotovo enega največjih dogodkov druge svetovne vojne. To je bilo dejanje, s katerim se je začel dokončni obračun zaveznikov s hitlerjevsko Nemčijo, dejanje, ki je sicer prineslo smrt tisočerm zavezniškim vojakom, pomenilo pa je začetek upanja za milijone zapornikov in taboriščnikov po vsej Evropi in žarek svobode za zasušnjeno Evropo. O zavezniškem izkrcanju v Normandiji je bilo napisanih veliko knjig, kot jih je veliko posvečenih drugi svetovni vojni. Te knjige so močno različne. Ene so zgodovinske, druge prinašajo osebna pričevanja udeležencev, tretje prinašajo vsakega nekaj. Ni pa dvoma, da je knjiga *Veliki dan*, ki jo je napisal francoski pisatelj *Gilles Perrault* najboljša med njimi, najboljša vsaj med tistimi, ki jih pri nas poznamo. To knjigo smo v prevodu Franceta Sušteršiča dobili tudi v slovenščini in sicer jo je izdala založba Borec. Gotovo je bil izbor tega dela za slovenski prevod več kot uspešen. O tem se lahko prepriča vsak, ki knjigo vzame v roke, saj je *Veliki dan* resnično imenitno delo. Na drugi strani pa moramo vedeti, da je bil po tej knjigi napravljen scenarij za film Najdaljši dan, ki smo ga gledali tudi pri nas in ki je s sugestivno močjo prikazal zavezniško izkrcanje v Normandiji. Prav gotovo izdelovalci filma ne bi posegali po slabi predlogi; o tem smo lahko prepričani. Avtorja knjige Gillesa Perraulta pa poznamo pri nas tudi kot pisatelja knjige *Veliki orkester*, v kateri je prikazal delovanje sovjetske obveščevalne službe v hitlerjevski Nemčiji, kjer je posebna vo-hunska skupina uspešno delovala prav do konca vojne.

Pisatelj nam v svoji knjigi predstavi obe strani vojskujočih se taborov. Tako nam podrobno prikaže priprave zaveznikov za invazijo v Angliji. Obenem nam pokaže, kako se ameriški in angleški delavci v velikih vojaških tovarnah trudijo, da bi proizvedli čim več jekla, železa, municije in orožja, da bi bila zmaga čimprejšnja in čim uspešnejša. Potem nam pisatelj predstavi razmere v okupirani Evropi, tako povprečno francosko družino kot delovanje francoskega odpor-

niškega gibanja. Spoznamo pa tudi življenje nemških vojakov v utrdbah ob francoski obali, mladih nemških fantov, ki slepo zapupajo v nezavzetnost svojih utrd in komaj čakajo, da se spuste v boj za zmago nacistične Nemčije. Pisatelj pa ne prikazuje samo navadnih vojakov, temveč nam predstavi tudi nemške generale, posebno generala Rommla, na drugi strani pa nam osvetli like zavezniških vojskovodij, zlasti Eisenhowera, Montgomeryja in drugih. Tako dobimo kompleksno sliko o tem kako teko priprave na angleškem ozemlju, kako vojaki Američani, Angleži, Kanadčani, Francozi in drugi zavezniki preživljajo zadnje dneve pred vkrcanjem na čolne in nemirni pričakujejo začetek poti čez Kanal. Istočasno vidimo kako žive njihovi nasprotniki v utrdbah. Kako na eni strani zavezniški generali nemirno čakajo na izpolnitev vremenskih pogojev za to, da dajo znak za začetek ogromne operacije, kako pa na drugi strani nemški poveljniki ne verjamejo v invazijo v tistih dneh in brezskrbno odhajajo z obale v notranjost, celo v Nemčijo na proslavo svojih rojstnih dni. Potem sledimo vojakom v čolnih in na ladjah, vojakom v jadralnih letalih in onim v bombnikih, sodelujemo z napadi padalcev in že smo v prvih jutranjih urah, ko se pred francosko obalo nenadoma pojavi na tisoče ladij vseh vrst z zavezniškimi vojakmi. Potem smo priče opisom spopadov, ne sicer na vseh, temveč le na nekaterih področjih. Toda s sugestivno močjo nam pisatelj prikaže težavnost prvih spopadov in trdovratnost bitk, ki se nato razvijajo ob obalah. Tako vstaja pred bralcem veličastna podoba zadnjih dni pred invazijo in prvih dni po njej, ko je v Normandiji potekal velik spopad za osvoboditev Evrope in konec druge svetovne vojne.

Kot omenjeno je to pisanje dokumentarno, obenem pa plastično, zanimivo in tako, da bralca pritegne. Knjiga je namenjena mladim bralcem kot opomin na vojno, jasno pa je, da jo bodo z užitkom brali tako mladi kot tisti, ki so sami doživljali tiste usodne dni leta 1944. Vsi bodo ugotovili, da jo je vredno vzeti v roke.

Ivan Kreft: Teh petdeset let

Pri založbi Borec je pred kratkim izšla druga knjiga spominov Ivana Krefta, ki zajema časovno obdobje od začetka druge svetovne vojne na jugoslovanskem ozemlju do Informbiroja, torej zelo znamenito zgodovinsko, politično razgibano in družbeno razvojno obdobje, ki je bilo za nas vse odločilnega pomena. V tem obdobju smo pretrpeli grozote druge svetovne vojne, začeli pod Titovim vodstvom z bojem na življenje in smrt, ustvarjati lastno ljudsko in demokratično državo ter oblikovati družbeno življenje s socialistično revolucijo. Treba je priznati, da je skozi prizmo osebnih spominov zelo razberljivo širše območje političnega in zgodovinskega dogajanja.

Nič manj pomembna ni prva knjiga Kreftovih spominov, ki v glavnem obsegajo čas med dvema vojnama, se pravi, od rojstva do padca stare Jugoslavije. Ta knjiga je izšla pri isti založbi lani, obe pa dajeta živo in objektivno sliko »teh petdeset let« in sta nedvomno pomemben prispevek k družbeno-politični in kulturni zgodovini Slovencev, mimo katerega ne bo mogel nihče, ki se bo ukvarjal s tem področjem naše zgodovine.

Ivan Kreft je znana osebnost v slovenskem političnem in kulturnem življenju. Izhaja iz Vidma pri Ščavnici (1906), torej iz okoliša, ki je dal Slovencem znamenitega slavista Frana Miklošiča, pa tudi klerikalnega politika dr. Antona Korošca. Razumljivo je, da je bilo v tem okolju dokaj razgibano preporoditeljsko gibanje. Prvih naukov o življenju je bil deležen v domači družini, kar ga je spremljalo na srednjo šolo v Maribor in pozneje na univerzo v Ljubljano, kjer se je, že usmerjen na levo stran, vključil v Klub marksistov, ki se je sestajal pri Ladu Kozaku. To ga je že leta 1927 pripeljalo v KPS. V smislu le-te se je razvijal v pravega ljudskega agitatorja in bil duša delavsko kmečkih političnih zbora. Istega leta je s posebnim namenom

odšel na univerzo v Gradec in pozneje v Dresden, kjer je s svojim socialističnim delovanjem trčil ob nacistični režim, bil zaprt in interniran, o čemer je leta 1936 poročal v brošuri Olimpiada nasilja.

Po vrnitvi v domovino je bil med organizatorji Ljudske pravice, pozneje urednik Stare pravde in organizacijski tajnik Slovenske ljudske fronte. V političnih spopadih z različnimi protiljudskimi režimi, se izpostavljajo preganjanju in aretacijam. Leta 1938 ga je vodila pot med prostovoljce v Španijo, a ko se je vrnil, mu je domovina nudila zloglasne ječe v Bileci.

S tem je zelo medlo in na kratko označena vsebina prve knjige, ki je resnično bogata osebnih doživetij in srečanj z mnogimi ljudmi, ki so tako ali drugače posegali v javno življenje. Odlika knjige je stroga objektivnost, bodisi do političnih somišljenikov bodisi do političnih in razrednih nasprotnikov. Objektivnost bi podčrtal, zakaj spomnini se često izprevržejo v opravičevanje ali samohvalo. Tega Ivanu Kreftu ni bilo treba.

Druga knjiga spominov, kot že rečeno, se začne z letom 1941, ko ga je vojna zatekla v Skopju in se je potem po mnogih peripetijah prebil v Dalmacijo, kjer je dalj časa živel in politično deloval na Lopudu, odkoder je bil zaradi poškodbe evakuiran v Italijo. Tu je opravljal razne zadolžitve med jugoslovanskimi begunci. Po osvoboditvi je nekaj časa deloval v Beogradu, pozneje pa v diplomatski službi v Bolgariji in Avstriji, kjer se je odločno potegoval za koristi naše nove države. Leta 1954 je bil izvoljen za zveznega ljudskega poslanca.

To so le skopi podatki, ki jih pa knjiga bogato dopolnjuje in osvetljuje marsikaj še neznanega, vendar spoznanja vrednega. Zato sta knjigi, prva in druga, zanimivi od prve do zadnje strani.

Knjiga o »Kričaču« — Radiu OF

Že od davna je znana resnica, da je tisk velesila, ki ima v oblasti eno izmed najmočnejših orožij — sredstva javnega obveščanja. Le-ta prodra na široko med ljudi in vsestransko vplivajo nanje, jih politično prebujajo in usmerjajo ter kulturno osveščajo. Če pa so ta sredstva javnega obveščanja v službi teženj ljudskega političnega in kulturnega stremljenja, ima to orožje popolni učinek.

Tako orožje s popolnim učinkom je bil med NOB ilegalni tisk Osvobodilne fronte. Tega dejstva se je globoko zavedalo politično vodstvo OF, ki je s pomočjo ilegalnega tiska slovensko ljudstvo seznanjalo s političnimi smernicami in z bojem proti okupatorju. Čeprav je bilo vse delo povezano z velikim naporom in žrtvami, saj je bilo v globoki ilegali in v nenehni nevarnosti, da ga policija odkrije, in čeprav so bili celo bralci in imetniki tega tiska, pod okupatorjevo grožnjo kazni s smrtjo, ga ni bilo mogoče zatreti, ni mu bilo mogoče izpodrezati korenin.

Tedaj, v jeseni 1941, se je za tedanje razmere zgodilo nekaj nepojmljivega — oglasil se je »Kričač«, Radio OF, ki je preko svojega oddajnika seznanjal svoje poslušalce z dnevnimi političnimi dogodki in bojnimi uspehi proti okupatorju. Točen datum začetka njegovega delovanja sicer ni ugotovljiv, vendar bo slejkoprej držalo, da je bilo to za obletnico oktobrske revolucije, 7. novembra 1941. Poslej je redno oddajal iz različnih krajev Ljubljane vsako sredo in soboto ob 7,45 na valovni dolžini 27 metrov. Za znak je oddajal tiktakanje ure.

(Naš čas že prihaja). »Kričač« je redno oddajal vse do aprila 1943, ko je okupator ljudem odvzel radijske sprejemnike in so zaradi policijske kontrole bile oddaje skoraj docela nemogoče. Med polletnim oddajanjem je »Kričač« domoval na 17 različnih mestih, njegov glas pa je baje dosegel celo Severno Afriko.

In zdaj imamo pred seboj knjigo o »Kričaču« — Radiu Osvobodilne fronte 1941—1942, ki jo je kot zgodovinsko razpravo napisala Sonja Reisp in jo izdala Partizanska knjiga kot 4. zvezek Knjižnice OF.

Sonja Reisp je monografijo o »Kričaču« napisala kot zgodovinarka, strokovno natančno brez odvečnih besed, stvarno in sistematično »brez srhljivih opisov in nenavadnih občutkov« ljudi, ki so skrbeli za »Kričačevo« redno in varno delovanje. Avtorica je za pisanje uporabila vse obstoječe arhivsko gradivo, se poslužila zapisov in pričevanj še živih sodelavcev. Na osnovi desetih poglavitnih vprašanj je skušala odgovoriti o nastanku, delovanju, uredništvu oddaj ter o tehničnem in vsebinskem delu. Na koncu knjige pa ima bralec na razpolago še odmeve in zapiske na sovražnikovi strani, saj jih je delovanje Radia OF, razumljivo, zelo vznemirjalo. Če omenimo še bibliografske podatke in fotografije, ki se nanašajo na sodelavce »Kričača«, smo o tej odlični knjigi povedali vse. Njen nastanek sta podpirala RTV in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, ki jo je pred drugo knjigo uvrstil v svojo zbirko Zgodovina Slovencev 1918—1945.

V oceno smo prejeli

Ivan KREFT: *Teh petdeset let*. Spomini druga knjiga. Opremil Zdravko Vatovec. Založila in izdala založba Borec. Ljubljana 1975.

Vinko TRINKAUS: *Obveščevalci*. Roman. Opremila Nadja Furlan. Založila in izdala založba Borec. Ljubljana 1975.

Dnevnik Nine Kosterine. Prevedel Dušan Željeznov. Opremila Cveta Stepančič. Založila založba Borec. Ljubljana 1975.

Tolminski zbornik. Izdajo je pripravil uredniški odbor: prof. Janez DOLENC (glavni urednik), prof. Marjan ROZMAN (odgovorni urednik), Stane JAN, Marta FILLI, Andrej JERMOL, Ivan JERMOL, prof. Anton JESENSEK, Andrej PAGON-OGAREV, Maks RUTAR, Marija RUTAR, ing. Marjan STRES, Vlado URŠIČ. Opremil Miloš VOLARIČ. V počastitev 30-letnice osvoboditve izdala Kulturna skupnost Tolmin 1975.

Zgodovinski časopis. Zvezek 1-2 in 3-4, leto 1974, letnik XXVIII. Oba zvezka so uredili: dr. Ferdo GESTRIN, dr. Bogo GRAFENAUER, dr. Vasilij MELIK (odgovorni urednik), dr. Peter PETRU, dr. Miro STI-PLOVSEK (tehnični urednik), Bogo STUPAN, dr. France ŠKERL, dr. Jože ŠORN, dr. Fran ZWITTER. S finančno pomočjo Raziskovalne skupnosti Slovenije izdaja Zgodovinsko društvo za Slovenijo v Ljubljani.

Anica ČERNEJEVA: *Moje poti*. Pesmi. Izbrala, uredila in spremno besedo napisala Erna Muserjeva. Opremil Vladimir Lakovič. Izdala in založila Partizanska knjiga. Ljubljana 1975.

Jože JAVORŠEK: *Pičevci*. Jesenski dnevnik leta 1974. Zbirka Polemika. Urednik Josip Vidmar. Tehnično uredil Niko Kupec. Izdala in založila v nakladi 1000 izvodov Partizanska knjiga. Ljubljana 1975.

Zoran HUDALES: *Občina Trebnje v NOB*. Knjižnica OF 3. Opremil Vladimir Lakovič. Tehnično uredil Jože Čertalič. Založila Partizanska knjiga v Ljubljani in občinski odbor ZZB NOV Trebnje s pomočjo Kulturne skupnosti Trebnje in Kulturne skupnosti Slovenije. Ljubljana 1975.

Partizanski dnevnik 1943—1945 (kserografiran ponatis). Izbrala in uredila Marjeta Čampa in Branko Marušič. Izdala Goriški muzej Nova Gorica in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Založili Skupščina občine Nova Gorica, LIPA iz Koprca in Partizanska knjiga v Ljubljani. Izšlo julija 1975 v počastitev 30-letnice osvoboditve s finančno podporo Ljubljanske banke v 1500 izvodih.

Saša VUGA: *Gorjupa bajta*. TV drama. Delo je — z naslovom Steza do polnoči — prejelo nagrado vstaje slovenskega naroda 1973. Opremil Matjaž Vipotnik. Izdala in založila založba Borec. Ljubljana 1975.

Tadeusz KONWICKI: *Nič, prav nič*. Roman. Prevedel Dušan Pirc. Opremila Cveta Stepančič. Založila in izdala založba Borec. Ljubljana 1975.

Ciril ZLOBEC: *Poezija in politika*. Zbirka Polemika. Uredil Josip Vidmar. Tehnično uredil Niko Kupec. Izdala in založila v nakladi 500 izvodov Partizanska knjiga. Ljubljana 1975.

Anton BEBLER: *Vojaška vladavina v Afriki*. Enota znanstveni tisk. Založila Partizanska knjiga. Ljubljana 1975.

Maks ZADNIK: *Istrski odred*. Knjižnica NOV in POS 27/I. Opremil Vladimir Lakovič. Skice izdelal Miran Blažina-Marjan. Tehnično uredil Jože Čertalič. Založila Partizanska knjiga v Ljubljani in odbor Istrskega odreda v Novi Gorici. Ljubljana 1975.